

XVI. ORSZÁGOS GRASTYÁN
KONFERENCIA ELŐADÁSAI

XVI. ORSZÁGOS GRASTYÁN KONFERENCIA ELŐADÁSAI

Szerkesztette:
Tuboly-Vincze Gabriella

PTE Grastyán Endre Szakkollégiuma
Pécs, 2019

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
UNIVERSITY OF PÉCS

ISBN 978-963-429-149-7

© A Szerzők
© A szerkesztők

Tartalom

7 / Ordasi Ágnes

Citrom szívű Richárd és a fiumei autonómia

19/ Mogyorósi Renátó

Az oroszországi autokrácia kialakulásának gyökerei a koraujkor (1462–1725) folyamán

29/ Bánfai Edina

Megoldási javaslatok az offshore cégek segítségével az adóparadicsomokban eltűnő vagyonok problémájára

39/ Tóth Dávid

Dollárhamisítás gyakor és ma

49/ Hohmann Balázs

A mediációs és a közvetítői eljárás lehetőségei a hatósági eljárásban

61/ Szabó Ernő

Lex familiae Silvani

73/ Marsovszki Ádám

A gyermekvállalás és a szociális ellátórendszer kapcsolata

85/ Pápai Márta

A francia és az olasz esküdtszék jogtörténeti összehasonlítása

95/ Dombrovszki Áron

Az erős lehetségesvilág-fikcionalizmus lehetősége

105/ Tuboly Ádám Tamás

Kuhn, Conant és Frank

117/ Bandi Szabolcs

What Can Psychology Learn From Modern Physics?

127/ Környei Bálint, Dr. Tóth Arnold

A traumás fehérállományi károsodás multimodális MRI vizsgálata: Súlyosabb-e a mikrovérzéses forma?

137/ Matuz András

Gyakorol-e pozitív hatást a carotis stentelés a kognitív teljesítményre?

145/ Arató Ákos, Stecina Diána Tünde, Losonci Adrienn, Zsidó András Norbert
Figyelem és félelem a kontextus függvényében

159/ Luka Dániel

A mező- és erdőgazdasági ingatlanforgalom a kommunista diktatúra első tíz évében

163/ Sipos Balázs

A pécsi műszaki felsőoktatás megteremtődésének folyamata a Pollack Mihály Műszaki Főiskola létrejöttéig

Citrom szívű Richárd és a fiumei autonómia

Bevezetés

1906. február elsején Fiumében a városi zenekar ismét a „Cantime Rita” (Énekelj nekem Ritám) című népdalt játszotta. Az autonomisták Riccardo Zanella országgyűlési képviselő háza elé vonultak, hogy a politikust mandátumának megőrzésére szólítsák fel. Noha Zanella, „a fiumei nép választott fia” talán örömmel tett volna eleget a kérésnek, a Fejérváry-kormány politikájára és a személye elleni támadásokra hivatkozva mégis nemet mondott. Az elhangzotaknál azonban egyelőre nagyobb riadalmat keltett a katonaság kivezénylésének híre. A tömeg kétségbeesetten oszlott fel, jöllehet csak egy munkás bírálta túl hangosan a fáklós felvonulásokat. A hangos ünneplések helyett kenyeret követelt a népnek.¹ Fiume mindennapjait súlyos társadalmi és politikai válságok jellemezték.

A dualizmus kori Fiume politika- és társadalomtörténete napjainkban nem tartozik a kiemelten kutatott területek közé, így számos kérdés megválaszolásra vár. E hiány enyhítése céljából munkám tárgyául Riccardo Zanella, a korszak egyik legmeghatározóbb fiumei politikusának közéleti tevékenységét választottam, azonban a hagyományos életrajzi ismertetés helyett az egyén szerepét és lehetőségeit a város és az állam ellentéteinek tükrében vizsgálom. A szűkös terjedelmi keretek miatt tanulmányomban kizárólag a főbb összefüggések és mozzanatok felvázolására vállalkozom a hazai és rijekai közgyűjteményekre, valamint a korabeli helyi és fővárosi sajtó olasz és magyar nyelvű forrásanyagára támaszkodva.²

¹ Az autonomista tüntetés. Magyar Tengerpart. 1906. február 2.

² A tanulmány leíró jellegű, de ismeretterjesztő változata a „Riccardo Zanella, Janus-arcú politikus vagy a fiumei autonómia védelmezője?” címmel az Újkor.hu felületén elérhető. <http://ujkor.hu/content/riccardo-zanella-janus-arcu-politikus-vagy-fiumei-autonomia-vedelmezoje> (Letöltés: 2016. 11. 19.)

A történelmi keretek ismertetése

A Fiume történelmével foglalkozó írások többségének egyik közös jellemzője, hogy a dualizmus korában végbement változásokat minden tekintetben pozitív, virágzó történelmi korszakként tárgyalják. Mindazonáltal e munkák számos alkalommal figyelmen kívül hagyják aényt, hogy minden átalakulásnak megvannak a vesztesei, a monopóliumokat élvező nagyvállalatok, valamint az állam egyre látványosabb szerepvállalása szükségszerűen magával hozták egyes helyi közép- és kisegzisztenciák megroppanását és deklasszálódásának veszélyét. Az elszegényedéstől való félelem azonban már az 1870-es években, a vitorláshajózás hanyatlásának kezdetével megjelent, és nem az 1890-es évek második felének sajátossága. A helyzetet Fiume szabad kikötői státuszának 1891-es felszámolása és a magyar nyelv szélesebb körű alkalmazására tett lépések súlyosbították, hiszen az intézkedések a gazdasági érdekek mellett a város autonómiáját is sértették.³

Fiume autonómiáját az 1868:XXX. tc. 66§ rögzítette,⁴ mivel azonban a horvát és magyar kormányok a város végleges hovatartozását illetően képtelenek bizonyultak megegyezni, a „különállás” pontos meghatározása a tárgyalat korszakban mindvégig elmaradt.⁵ A törvényi hiátus lehetőséget teremtett, hogy a horvát, magyar és fiumei felek a paragrafust saját fogalmi kereteik között értelmezhesék. A város autonómiája a horvát és magyar álláspontban átmenei, később szükségszerűen szűkítendő tényezőként jelent meg, ezzel szemben a fiumeiek továbbfejlesztendő megoldásként kezelték. Fiumének a Magyar királyságon belüli helyzetét és a város önkormányzati rendszerének működését a fiumei statutum szabályozta. A statutum értelmében Fiumét a városi képviselőtestület (rappresentanza), és az általa választott podestá (polgármester) irányította. A statutum a város hivatalos nyelveként az olaszt ismerte el, s a képviselőtestület hatáskörébe utalta még a városi rendőrség és a vámtelek feletti rendelkezést is. A magyar államot a kormányzó képviselte, aki a Tengerészeti Hatóság elnöki tisztjét is betöltötte.⁶

A városi hatóság viszonylag széles jogköre természetesen ütközött a központosító magyar kormány érdekeivel. Noha a disszonanciának jelei már korábban is megmutakoztak, igazán látványossá csak Batthyány Lajos⁷ fiumei kor-

³ Részletesebben lásd: Ordasi Ágnes: Batthyány Tivadar és Fiume (1892-1901). Mediterrán és Balkán Fórum. 2014. 8. évf. I. szám. 35-43

⁴ 1868. évi XXX. tc. <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5352> (Letöltés: 2016. 11. 28.)

⁵ A horvátok a korszakban mindvégig vitatták Magyarország Fiumére formált jogát, és a város helyzetét ideiglenes állapotnak tekintették. A végleges megoldás hiányát jelzi a „korszaknak” nevet adó, legfelsőbb elhatározásra megvalósuló „provizórium” rendszere is.

⁶ Statuto della libera città di Fiume e del suo distretto. Stabilimento Tipo-Litografico di Emidio Mohovich. Fiume, 1872., 1894.

⁷ 1892-1896-ig Fiume kormányzója, majd 1901-1905-ig országgyűlési képviselője

mányzó és Giovanni Ciotta⁸ podestá távozásával váltak. Hamarosan a lakosság evidenciaként kezelte, hogy a kormány saját befolyásának nagyobb teret követel, és ezért a városi képviselőtestület és a polgármester jogkörének szűkítésére törekszik. Bánffy „nemzeti gondolatának” érdekében Fiumében is felállították a közigazgatási bizottságot, és előtérbe került a rendőrség államosításának kérdése. A magyar nyelv és kultúra terjesztése ugyancsak a miniszterelnök nemzetiségi programjának sarkalatos pontját képezte.

A hatalmi úrt a megalakuló Michele Maylender vezette Autonóm Párt igyekezett betölteni,⁹ mely nyíltan fellépett az állam követeléseivel szemben.¹⁰ Az 1901-ig elhúzódó viszálykodásban azonban az Autonóm Párton belül is jelentős változások mentek végbe: a szélsőségesebb elveket hangoztató elemek mind nagyobb befolyást szereztek. A pártszakadásra végül az októberi országgyűlési képviselőválasztás következtében került sor, mikor egy szűk csoport meggyőződésével, hogy Fiume érdekeit csak egy fiumei képviselheti a Parlamentben, és az alig 26 éves Riccardo Zanella mögött sorakozott fel. A kormánypárti sajtó lejárató kampányának emlékezetes mozzanataként Zanella programbeszédjét színes falragaszokon „Riccardo, cuore del limone” (A citrom/limonádé szívú Rikárd) című komédiaként hirdették.¹¹ A fanyar humor mögött azonban nemcsak a konkurens csoport választási stratégiája rejtett, hanem a fiumei közélet számos keserűsége is.

Riccardo Zanella

Riccardo Zanellára autonomista vezérré emelkedése egy hosszas folyamat következménye, melyben a sajátos személyiségjegyek és adottságok mellett olykor a szerencsés véletlenek is döntő jelentőségűeknek bizonyultak. Az apai ágon olasz, anyai ágon délszláv származású Zanella már születése pillanatában magában hordozta a fiumei lét sajátos ismérveit: a különböző közösségekhez való kapcsolódást és az identitásválasztás „feladatát.”

Az identitás kérdésével azonban nem csak neki, hanem számos más kortársának is szembesülnie kellett. Noha a városban mindig is éltek horvátok, az olaszok tartottak Fiume elhorvátosodásától. Fiume hivatalos olasz nyelve valamint az egyre nagyobb számban beáramló itáliai kereskedők, iparosok és munkások az olasz kultúrát juttatták érvényre, ami a városi politikai életben is leképeződött.¹² Harmadik alternatívaként az úgynevezett fiumano-tudat kínálkozott, melynek jelentése azonban a vizsgált időszakban folyamatosan átalakult

⁸ 1875-1896-ig Fiume podestája, polgármestere

⁹ DAR JU 5. Kormányzósági iratok Elnöki iratok 30/1897.

¹⁰ Polgármester installálás. In: Országos Hírlap. 1898. augusztus 23.

¹¹ Elkopott színlapok. Magyar Tengerpart. 1901. október 4.

¹² FRIED 2001. 68-70.

és új tartalommal bővült. Mindennek ellenére úgy tűnik, egyes esetekben a különböző nemzetiségek közti magánkapcsolatokban egyfajta hidat képezhetett, magasabb szinten egy sajátos szolidaritásban mutatkozott meg. A multietnikus városban számos vegyes házasság kötődött, amely a következő generációk számára bonyolult helyzetet teremtett. Az identitásválasztásban a külső közeg és szocializáció meghatározó tényező lehetett.

Zanella életét számos körülmény és adottság befolyásolta. Vicenzói származású édesapja a solferinói csatát követően Fiumében telepedett le,¹³ ahol kétkezi munkával, egyes források szerint vasúti avíziók kiszállításával tartotta el családját.¹⁴ Riccardo Zanella boldogulása nagymértékben szülei szándékaitól, saját képességeitől, beilleszkedési stratégiájától és a közvetlen környezetétől függött. A szülők nagy gondot fordítottak taníttatására, mely minden bizonnyal komoly anyagi terhet jelentett a család számára. Zanella a fiumei középiskolai tanulmányait követően a budapesti felső kereskedelmi iskolában folytatta, mely révén nemcsak tanári oklevelet szerzett, de a magyar nyelvvel és mentalitással is megismerkedett. Több forrás is megerősíti, hogy kapcsolatai inkább Budapesthez, mintsem a kikötővároshoz kötődtek, ahol sem stabil anyagi, sem szociális háttérrel nem rendelkezett.¹⁵ Zanella nem kedvezőtlen pénzügyi helyzetéről tanúskodik, hogy visszatérve Fiumébe, a sušaki Baccich ház 3. szám alatt lakott, és elsősorban magánórákkal egészítette ki szerény titkári és tanári fizetését.¹⁶

Zanella közéleti szocializációjának kezdete egybeesett az Autonóm Párt formálódásával és a municipális válsággal. A pályájának elindulásához hozzájárult az, hogy 1897-től Maylender podestá ügyvédi irodájában gyakornokoskodott,¹⁷ Luigi Ossoinack, Fiume egyik legbefolyásosabb vállalkozója és a párt támogatója pedig a kormányellenes „La Difesa” lapnál kínált újságírói állást számára. Ily módon Zanella kapcsolatba kerülhetett a város meghatározó köreivel, többek közt a botrányairól és a kormányellenességéről híres királyi ügyész Ferdinando Kuscherrel.¹⁸

Az autonomista közeg kétségkívül nagy hatást gyakorolhatott rá: Kuscher mellett már 1899-ben részt vett a fiumei magyar felirattal is ellátott villamos elleni tüntetésen, és a „La Difesaban” megjelentetett cikkei miatt sajtóvétség vádjával eljárást indítottak ellene. Közéleti tevékenysége a későbbiekben sem volt botrányoktól mentes. Rágalmazó publicisztikája, párbaj- és bírósági ügyei, egyes kormányzók ellen indított eljáratai a sajtó számára mindennapos témát jelentettek. Zanella fiatal kora, ambiciózus, agilis természete lehetővé tette, hogy a be-

¹³ SAMANI 1975. 145-152.

¹⁴ Zanella Riccardo. Magyar Tengerpart. 1905. február 16.

¹⁵ Appello ai Lavoratori fiumani. La Bilancia. 1901. október 4., A fiumei képviselőválasztás. Magyar Tengerpart. 1901. október 11.

¹⁶ BALLARINI 1995. 21.

¹⁷ KLINGER 2011. 33.

¹⁸ Ismeretlen (talán Galícia) származású Fiumében letelepedett autonomista városi képviselő.

folyását veszítő Maylender alternatívájaként léphessen fel. Ossoinack és Kuscher 1901-ben Zanellát már egyértelműen a párt új arcaként kezelte és Maylender akaratával szemben, országgyűlési képviselővé jelölte.

Zanella a város lakossága számára csaknem tökéletes jelöltnek bizonyult: fiumei születése, alacsony társadalmi származása miatt személyében a nép saját fiára ismerhetett, de kereskedelmi végzettsége és magyar nyelvismerete Fiume hatékony érdekképviselőjére is alkalmassá tette. Ennek ellenére 1901-ben a város még nem érett meg a kormány politikájával való teljes szakításra, s némi látszólagos engedmény fejében hajlandónak mutatkozott az autonomisták jelöltjének mellőzésére. Döntésük mögött a szélsőségektől való tartózkodás mellett a megszokás gyakorlata, és a magyar mágnásokba vetett bizalom elemei is fellelhetők.¹⁹

A város konfliktuskerülése és a választási kudarc azonban nem vette el Zanella szereplési kedvét: a „La Voce del Popolo” hasábjain továbbra is élénk publicisztikai tevékenységet folytatott és hamarosan főkönnyvezetővé nevezték ki.²⁰ 1905-ben már tudatosan Kossuth-párti programmal jelöltette magát a liberális Andrea Ossoinackkal szemben.²¹ A létrejövő koalíciós kormány támogatása mellett törekvése eredményesnek bizonyult, és bár a kibontakozó kabinetválság miatt mandátumáról ideiglenesen lemondott, parlamenti működése a helyi politikában betöltött pozícióit is megerősítette. Zanella sikereit az egyre jelentősebb hivatalok betöltése mellett népszerűségének növekedése és anyagi helyzetének látványos javulása is jelezte: lakcímének 1906-ban már a fiumei Korzó 8. számot adta meg.²²

Zanella állhatatossága és kitartása egész pályáját végig kísérte: kihívó jelleme, és a tény, hogy szinte bármilyen veszített szituációból politikai tőkét tudott kovácsolni, szívós ellenféllel tették. Noha 1910-ben és 1911-ben a képviselőségért vívott küzdelemben az újonnan megalakuló, Wickenburg István kormányzó által támogatott Lega Autonomia párttal szemben vereséget szenvedett, agitációi hatására a lakosság nagy része változatlanul referenciapontként tekintett rá. Jól példázza ezt, hogy bár 1914-ben a kormányzó közbenjárására az uralkodó megtagadta Zanella polgármesterré választásának szentesítését,²³ a rappresentanza Fiume választott, de meg nem erősített podestájává nyilvánította.²⁴

Zanella pályafutása alatt magát mindvégig a fiumei nép választott képviselőjeként nevezte, akinek legfőbb kötelessége a város minden lakójának boldogulását elősegíteni. Fiume érdekeire hivatkozva váltogatta tisztségeit, és ezért utasította el polgármesteri újrjelölését. Zanella politikájában azonban az őszinte

¹⁹ ORDASI 2014b

²⁰ Zanella Riccardo. Magyar Tengerpart. 1905. február 16.

²¹ A szövetkezet balpárt arcképcsarnoka: <http://mek.oszk.hu/09000/09033/pdf/balpart2.pdf> (Letöltés: 2016. 11. 23.)

²² Riccardo Zanella: Országgyűlési Almanach 1906-1910: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_Almanach_1906-1910_2/?pg=421&layout=s&query=zanella (Letöltés: 2016. 11. 22.)

²³ DAR JU 5. Korm. ir. Eln. ir. 145. eln/1914.

²⁴ Il Consiglio municipale elegge il nuovo podestà. Il Popolo. 1914. május 3.

felelősségérzet jelei is megmutatkoztak. Következésként szembehelyezkedett az államilag monopolizált nagyvállalkozásokkal és küzdött a közép- és kisegyszisztenciák életfeltételeinek javításáért. E szociális megfontolások jegyében érvelt a szabadhajózás támogatása, a szabad kikötői státusz visszaállítása, a progresszív adórendszer bevezetése, a létminimum adómentességének kivívása, az árviszonyok rendezése, a lakhatási kérdések orvoslása, az egyesületi és gyülekezési jog gyakorlása, és az általános titkos választási jog mellett.²⁵ Feltételezhetően ennek a helyi érdekeket középpontba helyező gondolkodásnak köszönhetően tárgyalt Frano Supiloval,²⁶ és szorgalmazta a fiumei rezolúció²⁷ megkötését. Ugyancsak a város általános jóléte indokolta, hogy hadat üzent a munkanélküliségnek és az analfabetizmusnak is. Szorgalmazta az új munkahelyek létesítését, az iskolakötelezettség korhatárának kiterjesztését, és a szegény tehetséges diákok támogatását, külföldi tanulási lehetőségeinek biztosítását. még az oktatást is Fiume olasz jellegének és autonómiájának megőrzésére kívánta felhasználni.²⁸

Frontra küldése, majd olaszországi tartózkodása alatt sem távolodott el a politikai élettől, így mikor 1918 őszén visszatért Fiumébe, a lakosság valódi hősként ünnepelte. A kérdés nemzetközi szintre terelődésével azonban a városi erőviszonyok is átrendeződtek. Fiume jövőjének bizonytalansága rést ütött Zanella népszerűségén. A hatalmi vákuumot, melyet a politikus mindig szerencsésen használt ki, ezúttal a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács és Gabriele D'Annunzio, később Mussolini töltötte be. Bár Zanellát 1921. április 24-én a Fiumei Szabadállam elnökévé választották, Fiume és Olaszország uniójának ellenzése miatt menekülni kellett. Ennek ellenére Fiume sorsa végleges száműzetésében is foglalkoztatta: Zanella csak az 1947-es párizsi békeszerződés és Fiume Jugoszláviához kerülése után vonult vissza.²⁹

Zanella és a fiumei autonómia

Noha Zanella már 1897-től élénk publicisztikai tevékenységet folytatott, az újságok által biztosított anonimitás miatt nehéz eldönteni, hogy a rappresentanzába való megválasztása előtt közölt cikkek közül³⁰ melyek köthetők a nevéhez. A

²⁵ Discorso. La Bilancia. 1901. október 5., Zanella Rikárd programja. Magyar Tengerpart. 1906. április 27.

²⁶ Dalmáciai horvát politikus, újságíró. A Rjecki Novi List szerkesztője. Dalmáciának a Horvát Királysághoz csatolásáért küzdött.

²⁷ A horvát ellenzéki politikusok és a magyarországi koalíció tagjainak megegyezése az osztrák politikai irányvonallal szemben

²⁸ SAMANI 1975. 151.

²⁹ BALLARINI 1995. 342-343.

³⁰ A városi képviselőtestületbe kerülése után a rappresentanza jegyzőkönyvei, és programbeszédei már alkalmas forrásnak tekinthetők

források szerzőinek beazonosítása miatt egyelőre azt sem lehet felmérni, hogy Zanella megfogalmazott tételei kezdetben mely pontokon és milyen szinten térhettek el az Autonóm párt által meghatározott szólamoktól. Így Zanella korai autonómia-elképzeléseibe többnyire csak az 1896-ban kirobbant municipális válság okait összegző „Fiat Lux!” (Legyen világosság!) pamfletje nyújthat betekintést.³¹

Zanella munkájában visszaköszöntenek a „La Difesa” és a „La Voce del Popolo” lapok gondolatai, és alapvetően is az Autonóm párt programjának három legfőbb tényezőjét ismertette: Fiume és Magyarország összetartozását, a város autonómia eredetét, valamint a municipális önállóságának lényegét. Zanella fejtegetéseinek középpontjába a kölcsönös egymásraultaltságot, a lojalitást, és a horvátokkal való szembehelyezkedés tételeit helyezte. Ennek keretében a város társadalmi, politikai és gazdasági fejlődésének kulcsát kizárólag a Magyar Királyság keretein belül látta biztosítotttnak, és a magyar és olasz nyelvű lakosság békés együttélése mellett foglalt állást. A magyar közgondolkodással ellentétben a fiumeieket, nem olaszul beszélő magyarokként, hanem magyar állampolgársággal rendelkező olaszokként definiálta. Zanella e vonatkozásban a szülőföldhöz és a nyelvhez való ragaszkodást összegegyeztethetőnek tartotta a magyar nyelv és kultúra elsajátításával, azonban arra is rámutatott, hogy a város autonóm közigazgatási és kulturális jogairól még az állam érdekében sem mondhat le. Zanella számára a fiumei autonómia a következő generációkra hagyományozandó örökségként jelent meg, és nem alku és kompromisszum kérdéseként.

Zanella a „Fiat Lux-ban” lefektetett pontjai gyakorlatilag 1918-ig változatlanok maradtak. Ezek alapján úgy tűnik, a leggyakrabban emlegetett jelszavai mögött nem az autonómia öncélú megőrzése és szélesbítése, hanem az identitásmegőrző szerep és tényleges közigazgatási és szociális törekvések álltak. Az ismertetett pontok csak 1905-ben, a horvátokkal való együttműködés tekintetében módosultak. Zanella a Supiloval való tárgyalások során mindenekelőtt a fiumano-tudatra helyezte a hangsúlyt és a jószomszédi viszony megteremtését hangoztatta. Elképzelhető, hogy éppen a megegyezés reményében nem vállalt nyíltan szerepet a nyíltan irredenta Giovine Fiume megalapításában. Mindennek ellenére a fiumei rezolúció sikertelensége és a szokolisták betörései következtében Zanella ismét az 1897-es alapokra helyezte politikáját: a város olasz jellegének kidomborításával egyre tudatosabban törekedett a Horvátországgal fennálló kötelékek elvágására.³² Ezen szándékát az önálló fiumei püspökség megteremtése és a Delta terület hovatarozásának rendezése érdekében tett lépési is igazolják.

Ezzel szemben Zanella retorikája, közéleti szerepvállalása fokozatosan radikalizálódott és a magyar állam fiumei képviselőihez, intézményeihez egyre kritikusabban viszonyult. Érdemes megjegyezni, hogy az általa és a mérsékel-

³¹ MNL OL K 27 – 395. cs. 329. I. rész. 2787/1897.

³² ORDASI 2016a, 265-280.

tebb városatyák által képviselt politikai irányvonalak közti különbség is főleg a hangnemben, és az olykor demagógiába hajló eszközök alkalmazásában érhető tetten. Akárcsak a rappresentanza többsége, Zanella is ellenezte a határrendőrség bevezetését, a városi rendőrség államosítását, de a magyar nyelv térnyerése ellen is felemelte a szavát. Az állam intézkedéseiben az autonómia megsértését és lerombolásának szándékát látta. Magyar Királysággal azonban egyelőre nem kívánt szakítani, és még legélesebb kritikái során sem felejtette el hazaszeretetét hangoztatni. Nem így a Giovine Fiume tagjai, akik a város jövőjét inkább az olasz államon belül képzelték el.³³

A világháború eseményei Zanellát mégis lojalitása elvetésére készítették és átmenetileg ő is Olaszország és Fiume uniójának megvalósításáért tevékenykedett. 1919-től Ruggero Gotthardi³⁴ szabadállam-konceptiója hatására mégis módosított álláspontján: Fiumét a szomszédos államok és nemzetiségek harmonikus együttműködésén alapuló önálló városállammá, és egyben a közép-dunai medence tengeri kikötőjévé kívánta tenni.³⁵

Zanella megítélése

Az autonomisták mozgalma a kormányzat figyelmét is felkeltette. Zanella neve egyre inkább, mint a renitencia és az irredentizmus egyik szinonimájaként jelent meg, de állandó jelzői között a magyarfaló, áruló, irredenta és más kifejezések is fellelhetők. Az autonomisták tevékenysége az állam képviselőit arra a következtetésre juttatta, hogy Zanella rátelepszik a városra és „terrorizálja” a lakosságot.³⁶ Wickenburg István fiumei kormányzó Zanellát Tisza István miniszterelnöknek küldött levelében olyan „megbízhatatlan, romboló” személyiségként írta le, aki „Fiumében ultraolasznak mutatta magát, Budapesten azonban adta a nagymagyart”³⁷

A jelenség két okból kifolyólag sem tekinthető véletlennek. Egyfelől Zanella tudatosan épített az olasz identitás és a fiumei autonómia hangoztatásának kohéziós erejére és gyakran valóban provokatív módon nyilvánult meg, másfelől a magyar állam képviselői a nemzetiségi politika sikertelenségeit legkönnyebben felelősök előállításával magyarázhatták meg. Vagyis a kudarcokért a sokszor valóban izgató tevékenységet folytató úgynevezett népvézereket vonták felelősségre. Megfigyelhető, hogy a kormánypárti narratíva előszeretettel általánosított, sztereotipizált és a problémákat eltúlozva magyarázta és az Auto-

³³ GIGANTE 1928. 140-144., 191-194.

³⁴ A Fiumei Demokratikus Autonóm Párt vezetője. A független fiumei állam koncepciójának megalkotója.

³⁵ MASSAGRANDE 2014, KARPOWITZ 1996 81-95

³⁶ DAR JU 5. Korm. ir. Eln. ir. 177.eln/1914.

³⁷ DAR JU 5. Korm. ir. Eln. ir. 113.eln/1914.

nóm párt tevékenysége mögött már az 1890-es évektől szeparatista mozgalmat sejtettek.³⁸

Az állam és város ellentéteinek elmélyülésében a helyi és fővárosi sajtó szerepe ugyancsak számottevő. A legkülönbözőbb okokból írt, szándékosan provokatív cikkek mellett gyakran a teljes tájékozatlanságról tanúskodó publicisztikák is megjelentek.³⁹ Noha a századfordulón még nem lehet irredentizmusról beszélni, a Giovine Fiume megalakulása már egyértelműen egy új korszak beköszöntét jelezte.

Míg a kormányhoz közelebb álló városatyák Zanellát politikájának mérséklésére intették, addig a szélsőséges ifjúság egyre inkább új vezetőt keresett.⁴⁰ Ennek ellenére a fiumei lakosság számottevő része számára a kormánnyal dacoló, gyakran „meghurcolt” Zanella a Fiumei Olasz Nemzeti Tanáccsal való együttműködéséig továbbra is a nép választott népe, – „mártír” és „szabadságharcos” maradt.⁴¹

Összegzés

Zanella az alulról jött pártvezérek egyik jellegzetes példája. Szerepének betöltésére elsősorban szaktudása, nyelvismerete, gyors helyzetfelismerése, konfliktusvállaló természete, kitartása tette alkalmassá, de szerencsés kapcsolatai sem hagyhatók figyelmen kívül.

Zanella legfőbb feladatának, a fiumei lakosság általános jólétének megteremtését tekintette, melyhez elengedhetetlennek tartotta a város autonómiájának sértetlenségét és olasz jellegének megerősítését. Számára az autonómia inkább eszközt, mint célt jelentett, így képesnek bizonyult pillanatnyi helyzetét közép vagy hosszú távú stratégiái alá rendelni és egy közösség képviselőjeként fellépni. A helyi érdekeket középpontba helyező programja miatt szükségszerűen ellenétbe került a központosító a magyar állam törekvéseivel. A felek közti konfliktus rendezését az sajtó félretájékoztatásai, szándékos provokációja, valamint a fiumei kormányzókkal szembeni személyes konfliktusai is nehezítették.

Mindemellert Zanella politikájára a városon belüli riválisainak mozgalma is jelentős hatást gyakorolt: kormánypárti városatyák hangnemének mérséklésre és egyes engedmények megtételére, az irredenta Giovine Fiume tagjai pedig határozottabb fellépésre, a Magyar Királysághoz (és az Osztrák-Magyar Monarchiához) való lojalitásának átértékelésére, olaszországi kapcsolatainak megerősítésére készítette. Noha Zanella radikalizálódása kétségtelen, a kormánypárti sajtó

³⁸ MNL OL K 27 – 395. cs. 329. I. rész. 2787/1897.

³⁹ ORDASI 2016b, 330-342.

⁴⁰ GIGANTE 1928. 191-192.

⁴¹ KARPOWITZ 1996. 81-95.

és a politikai közvélekedés vádjai, mely magyarellenességgel és irredentizmussal illették, túlzónak tűnnek. Zanella több magyar politikussal – például Batthyány Tivadarral – személyesen is jó kapcsolatot ápolt. Az is megállapítható, hogy Zanella Michele Maylenderrel ellentétben nemcsak táborának elvesztésének vált áldozatává, hanem a nemzetközi körülmények is közrejátszott ellehetetlenülésében. A világháborút követően a fiumei lakosság egy része számára a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács, majd D'Annunzio uralma pillanatnyilag több lehetőséggel kecsegtetett, mint Zanella Szabadállamának megvalósítása.

Ellentétben a magyarországi helyzettel, Zanella neve nem ismeretlen olasz és horvát történészek előtt, mindazonáltal pályaképe a források szétszórtsága és feldolgozatlansága hiányában továbbra sem teljesen feltárt. Zanella szerepének tárgyilagosabb megítélése kizárólag az olasz és horvát kutatókkal való szakmai szempontokat előtérbe helyező együttműködés keretein belül valósulhat meg.

Irodalomjegyzék

- BALLARINI 1995 = BALLARINI, Amleto: L'Antidannunziano a Fiume. Riccardo Zanella. Edizioni Itali Svevo, Trieszt, 1995.
- FRIED 2001 = FRIED Ilona: Emlékek városa. Fiume. Ponte Alapítvány. Budapest, 2001.
- GIGANTE 1928 = GIGANTE, Silvino: Storia del Comune di Fiume, R. Bemporad & Figlio. Firenze, 1928.
- KARPOWITZ 1996 = KARPOWITZ, Ljubinka: Riccardo Zanella Dall'Armistizio (3-XI-1918) al trattato di Rapallo (12-XI-1920) In: L'Autonomia fiumana (1896-1947) e la figura di Riccardo Zanella. Trieszt, 1996.
- KLINGER 2011 = KLINGER, William: Germania e Fiume. La questione fiumana nella diplomazia tedesca (1921-1924). Deputazione della storia patria per la Venezia Giulia. Trieszt, 2011.
- MASSAGRANDE 2014 =: I verbali del Consiglio Nazionale Italiano di Fiume e del Comitato Direttivo (1918-1920). Szerk.: Danilo MASSAGRANDE. Società di Studi Fiumani Archivio Museo storico di Fiume, Róma, 2014.
- ORDASI 2014a = ORDASI Ágnes: Batthyány Tivadar és Fiume (1892-1901). Mediterrán és Balkán Fórum. 2014. 8. évf. I. szám.
- ORDASI 2014b = ORDASI Ágnes: Pártviszonyok és az 1901-es országgyűlési képviselőválasztás Fiume városában. In: Köztes-Európa Társadalomtudományi folyóirat. 2014/2-3. szám. VI. évfolyam 2-3. szám. Szeged, 2014.
- ORDASI 2016a = ORDASI Ágnes: „A fiumei püspökség története”. In: „Uram, hogy lássak?”. Szerk: Zila Gábor. „A fiumei püspökség története”. L'Harmattan, Budapest, 2016.
- ORDASI 2016b = ORDASI Ágnes: A magyar kormány Fiume-politikája a 19-20. század fordulóján. In: Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére. L'Harmattan, Budapest, 2016.

SAMANI 1975 = SAMANI, Salvatore: Dizionario biografico fiumano. Istituto tipografico editoriale. Velence, 1975.

Levéltári fondok

MNL OL K 26 – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár. Miniszterelnökségi Levéltár
MNL OL K 27 – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár. Miniszterelnöki Tanács
Levéltára
DAR JU5 – Rijekai Állami Levéltár. Kormányzósági Iratok. Elnöki iratok és Általános
iratok

Korabeli sajtóorgánumok

Il Popolo
La Bilancia
La Voce del Popolo
Magyar Tengerpart

Internetes hivatkozások

A szövetséget balpárt arcképcsarnoka:

<http://mek.oszk.hu/09000/09033/pdf/balpart2.pdf> (Letöltés: 2016. 11. 23.)

BOROSZKY-SZIKLAY 1901 = Borovoszky Samu, Sziklay János: Magyarország Várme-
gyei és városai. 1901.

Riccardo Zanella. Országgyűlési Almanach:

[https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_Almanach_1906-1910_2/?pg=421&layo
ut=s&query=zanella](https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_Almanach_1906-1910_2/?pg=421&layout=s&query=zanella) (Letöltés: 2016. 11. 22.)

1868. évi XXX. tc.

<http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5352> (Letöltés: 2016. 11. 28.)

Az oroszországi autokrácia kialakulásának gyökerei a koraujkor (1462–1725) folyamán

*„... mivel két Róma elbukott, a harmadik áll,
és negyedik nem lesz.”¹*

Milyen okokra vezethető vissza az, hogy Oroszországban nem tudott meghonosodni a demokrácia? Mivel magyarázható az autokrácia kialakulása, a féktelen messianisztikus küldetéstudat és a birodalmi szerep iránti vágy? Különböző felmérések szerint a mai orosz társadalom jelentős része egyetért azzal az irányított rendszerrel, amelyben él, Putyin nagyratörő külpolitikai terveit meleg szívvel támogatják, és sokan készek lennének akár anyagi jólétüket is feláldozni – egy bizonyos szintig – azért, hogy elmondhassák: egy olyan országban élnek, amely a világpolitika színpadán aktív, meghatározó és vezető szerepet tölt be. Amikor Oroszországról beszélünk, mellőznünk kell a nyugati világot alapul vevő gondolkodásmódunkat, fel kell húznunk egy olyan szemüveget, amelyen keresztül objektíven, előítéletektől mentesen és a nyugattal való összehasonlítást elkerülve, e terület történelmi jellegzetességeinek ismeretében vizsgáljuk Oroszországot. A tanulmány a jelenlegi orosz viszonyok okainak feltárását igyekszik bemutatni a 15–17. század eseményeinek ismertetésével. Véleményem szerint ebben az időszakban alapozódott meg mindaz, aminek hatása ma is erőteljesen érezhető. Vizsgálódásaim során három pillért határoztam meg. Elsőként Oroszország földrajzi elhelyezkedését vettem górcső alá, ez ugyanis alapvető szerepet játszott a kialakuló állam berendezkedését illetően. A tanulmány második eleme a pravoszláv egyház – az orosz orodoxia történelemformáló szerepe, amelyhez szorosan kapcsolódik az utolsó pillér, a Harmadik Róma-tan. Ezekben öltött testet az Orosz Birodalom és ez az az alap, amelyen a mai orosz gondolkodás, a nyugattól merőben eltérő, sajátos mentalitás is nyugszik.

E tanulmány kronológiai határai az államfejlődés szempontjából az Orosz Birodalom történetének fontos mérföldkövei is egyben. Az 1462-es év, III. Iván

¹ FILOFEJ 1995. 130.

trónra lépése a tatár iga alóli felszabadulás jelképes dátuma, igaz, de facto az 1448-as évet tekinthetjük a függetlenség „kivívásának”, amikor II. Vaszilij a tatárok megkérdezése nélkül tette meg társuralkodójává és örökösévé fiát, a fent említett Ivánt.² 1725-ben, Nagy Péter halálakor az „orosz medve” már tagja volt az európai közösségnek, fiatal és agresszív hatalomként tekintettek rá.³ Egy rendkívül gyors és ellentmondásokkal teli modernizációs reformidőszakot követően többé-kevésbé sikerült integrálódnia az európai államrendszerbe és fiskális-katonai állammá vált.⁴ A péteri időszakot csak részben érintem, e munka összefoglaló jelleggel próbál képet adni a korszak viszonyairól, a tanulmány szempontjából releváns információk bemutatása kerül előtérbe.

A földrajzi determinizmus hatása az orosz mentalitására és az államberendezkedésre

Felmerülhet bennünk a kérdés, hogy mégis mi volt az, ami táptalajt adott a totális, autokrata cári hatalom kiépülésének, és miként válhatott az uralkodó Istennel egyenrangúvá, ezzel együtt minden oroszok apjává, a „gyermekeit” óvó, igazságos cáratyuskává?

Amikor ezekre a kérdésekre keressük a választ, nem tekinthetünk el Oroszország földrajzi helyzetének és adottságainak vizsgálatától, amik alapvetően befolyásolták e nép szemléletmódját. Az ország, területét tekintve hatalmas, népsűrűsége viszont alacsony, természetes határai nyitottak, aminek egyenes következménye a népek szabad mozgása, migrációja, ráadásul a hódító szándékkal érkezőknek ideális a katonai fellépésre. E hátrány egyben előny is, hiszen ennek volt köszönhető a felperzselt föld taktikájának, a vitathatatlanul sikeres orosz védekezési mechanizmus fő komponensének kialakulása.

Európa és Ázsia határán, a Kelet-európai-síkság hatalmas területén élő emberek folyamatos útkeresése,⁵ a valahova tartozás, de egyben az önállóságra való törekvés állandó harca a mai napig megfigyelhető ezeken a területeken; a választút előtt álló Ukrajna egy jó példa ennek szemléltetésére: Merre tart az ország? Keletre menjünk vagy nyugatra?

Az eltérő népek egységbeolvadását törvényszerűnek tekinthetjük, érdekeik védelmében kénytelenek voltak ugyanis egymással együttműködni. A militáns hagyományok gyökere a tengertől való elzárttság megszüntetésének igényében, valamint a folyamatos támadásoknak kitett térségek állandó védelmének szükségességében keresendő. Érthető, hogy egy ekkora területet és ennyi, különböző

² FONT – SASHALMI 2007. 25.

³ SZVÁK – ANYISZIMOV 2005. 266.

⁴ FONT – SASHALMI 2007. 33.

⁵ SZAHAROV 1999. 4.

hagyományokat ápoló népet csak egy erős központi hatalom képes összetartani, alapvetően innen eredeztethető a cári hatalom korlátlansága.⁶ A fejlődés lassúsága okán pedig nem meglepő, hogy ez a rendszer oly sokáig fennmaradt. Kimondva vagy kimondatlanul, de szüksége volt ezeknek az embereknek, csoportoknak, etnikumoknak egy közös kapcsolódási pontra; valamire vagy valakire, ami, vagy aki jelképesen mindannyiukat összeköti és egyesíti. Ez a közös pont lett a cár.

Olyan földrajzi determinizmusról beszélhetünk tehát, ami döntő befolyással bírt az itt élő emberek gondolkodásmódjára és életvitelére, mindez pedig megágyazott az autokrata kormányzatnak. Az antik római hatások abszolút elérhetetlenek voltak ezeken a területeken, az itt kialakuló államcsírák a helyi viszonyokhoz igazodva, saját fejlődési útjukat járták be, a centralizmusnak és a tekintélynek nem volt sikeres alternatívája, a különféle próbálkozások pedig mind negatív élményekkel itatták át a lakosságot. Külső körülmények hatása miatt a túlélés érdekében történt összefogás csak átmenetinek bizonyult volna, ha nincs az az összetartó erő, ami képes kapcsolatot teremteni a különböző csoportok között. Ahogy a későbbiekben látni fogjuk, az isteni tekintéllyel felruházott cáratyuska erre tökéletesen alkalmasnak bizonyult.

„... mert nincsen hatalom, csak Istentől...”⁷ – A pravoszlávia történelemformáló szerepe

III. Iván (1462–1505) uralkodása új korszakot nyitott meg Oroszország történetében. A tatár iga lerázása lehetővé tette, hogy felszámolja a még független irányítás alatt álló részfejedelemségeket. Az önálló fejedelemségek szuverenitásának eltörlése után mindenhol a moszkvai mintát erőltették, nem voltak tekintettel a kialakult és esetleg jól is működő helyi hagyományokra.⁸ IV. Iván (1533–1584) elhatalmasodó elmebaja rengeteg kárt okozott Oroszországnak. A híres-hírheft opricsnyina rendszer,⁹ a fokozódó terror, a nyilvános autodafék és a nép sanyargatása ellenére a cár hatalma és a benne való hit továbbra is megmaradt. Feltehetjük a kérdést, hogy vajon mi volt képes ellensúlyozni ezt a sok kegyetlenkedést és ámokfutást, amit Iván a néppel művelt? Itt kell kitérnünk a hatalom problematikájára.

A cárok isteni jogalapjának legitimálása Pál apostol Rómabeliekhez írt egyik levelében megjelenő szövegrészlettel történt meg: „mert nincsen hatalom, csak Istentől”. Míg nyugaton fokozatosan elterjedt az a nézet, hogy a hatalom forrása a nép, Oroszországban a vallási-prófétikus felfogás miatt Isten szerepe kiik-

⁶ SZAHAROV 1999. 5–6.

⁷ <http://immanuel.hu/biblia/biblia.php?konyv=45&fejezet=13&o1=1&o2=1&o3=1> (Letöltés ideje: 2016. 10. 18.)

⁸ FONT ÉS MTSAI 1997. 146–148.

⁹ FONT ÉS MTSAI 1997. 196.

tathatatlanná és pótolhatatlanná vált.¹⁰ Alább egy példa jól visszaadja e felfogás megszilárdulását:

„Hisz te korlátlan hatalmú császár vagy, ki az uralkodói jogarát Istentől kapta, ezért jól figyelj hát, miként jársz kedvében annak, ki mindezt a kezébe helyezte...”¹¹ – Jozsif Volockijnak III. Iván nagyfejedelemhez írt leveléből levonhatóak az alábbi konzekvenciák: a cárt Isten rendelte, ő adta kezébe a korlátlan hatalmat és csak és kizárólag neki tartozik a cár elszámolással. A vallásos szemlélet – amely korszellemként működött és így megkerülhetetlen vizsgálódásaink során – tükrében megérthetjük, hogy ebből következik személyének tisztasága, tévedhetetlensége, a neki való engedelmesség elkerülhetetlensége, a cár sacrosanctus mivolta.

Az uralkodói hatalom nyugati monarcháktól eltérő szokatlan nagyságát kiválóan szemlélteti egy korabeli német követ híradása: „III. Vaszilij hatalma messze meghaladja a világ valamennyi uralkodójáét, minden alattvalóját egyformán kegyetlen rabsággal kínozza, a hercegektől és más előkelőségektől az összes váraikat elvette.”¹²

Oroszországban a bizánci hatás tagadhatatlan alapját képezte a hatalmi felfogásnak. Az egyház és az állam összefonódása, a liturgia és számos szokás mind átvett dolgok voltak. A Bizánccal való kontinuitás fontos és meghatározó volt mind állampolitikai szempontból, mind pedig a külsőségeket tekintve. III. Iván feleségül vette az utolsó bizánci császár unokahúgát, a cári („császári”) cím használata megjelent a külföldi uralkodókkal való levelezésekben, a kétfejű sasos bizánci címer átvételére is sor került.¹³ Ehhez társult még a többi nagyfejedelemtől megkülönböztető céllal felvett autokrátor cím, valamint az ősi földek visszahódításának igénye. Az első Rómával való kontinuitást tehát a második Rómán; Bizáncon keresztül próbálták bebizonyítani, amely szilárd alapját képezte a hatalmi ideológiának.

A cárba vetett hit és az isteni elrendelés a korszakban végig jelen volt, ám tekintélyének megítélése nem mindig volt pozitív. A cári cím felvétele (1547) a bizánci hatások ismeretében nem is volt olyan meglepő lépés. Minekután Orosz földön már csak egyetlen ember kezében volt a hatalom, a császári intézményt pedig Konstantinápoly bukása után is fenn kellett tartani, hogy méltó keretet adjon a kereszténység védelmének; Ivánt carrá koronázták.¹⁴ Így ismét volt a világon egy igazhitű császár.

Oroszország lényeges eltérést mutat a korabeli Nyugat-Európa monarchiáihoz képest, éppen ezért az ott használt fogalmakat nem célszerű az orosz történelem tárgyalásakor alkalmazni. Nem beszélhetünk Oroszországban abszolu-

¹⁰ SASHALMI 1998. 54.

¹¹ SZILI 2005. 140.

¹² SZKRINNYIKOV 1997. 93.

¹³ OROSZ – BARTA – ANGI 2006. 241.

¹⁴ SZKRINNYIKOV 1997. 122.

tizmusról,¹⁵ fundamentális, örökérvényű törvények ugyanis nem kötötték meg a cárok kezét. A cár Istennel való azonosítása, a vallási korszellem és a sajátos orosz mentalitás a szolgálat és az engedelmesség révén ideális táptalajt adott az autokrácia meggyökeresedésének.¹⁶

Célszerűbb, ha az államfogalom kérdéskörét vallási aspektusból közelítjük meg. Négy, egymással szoros kapcsolatban álló szóval jellemezhetjük a moszkvai Oroszország hatalmi ideológiáját: Isten, cár, ortodoxia, nép:¹⁷ az Isten által kijelölt, az országot patrimoniumként birtokló uralkodó az egyetlen igaz hit útján vezeti népét.¹⁸

Érdekes ellentmondás figyelhető meg a zsarnok cárhoz való viszonyulásban. A már idézett Joszif Volockij véleményét bátran használhatjuk zsinórmértékként: „De ha olyan cár uralkodik az emberek felett, akin magán is gonosz szenvedélyek és bűnök [...] hitelenség és istenkáromlás uralkodik, az ilyen cár nem Isten szolgálója, hanem ördög [...] Az ilyen cárnak pedig nem szabad engedelmeskedni, még ha kínoz is, még ha halállal fenyeget is” – az aktív ellenállásról és zsarnokölésről azonban szó sem esik.¹⁹ Bármilyen kegyetlen legyen is a cár, nem lehet megbuktatni. Ezen ellentmondás feloldására született meg a „lázadás az igaz cár nevében a hamis cár ellen” gondolatmenet. Mivel az uralkodó eredendően igazságos, ezért vagy a rossz tanácsadók intrikái terelik le a jó útról, vagy pedig a trónon egy álcár ül, akit lázadás útján kötelessége a népnek eltávolítani.²⁰

A Romanovoknak (1613-tól uralkodó választott dinasztia) a vérségi jogon túl szükségük volt hatalmuk legitimálására, ennek volt egyik eleme az isteni és a cári akarat azonosságának hangoztatása. Alekszej (1645–1676) szerint „a cár szíve Isten kezében van” – amivel személyét mindenféle világi joghatóságtól függetlenítette (hozzá kell tenni, hogy ilyen joghatóság egyébként sem létezett). Mindenhol azt propagálták, hogy a cárválasztás valójában Isten akaratának a nép száján át történő kinyilatkoztatása volt.²¹

A sajátos néplélek nélkülözhetetlen eleme az igaz kereszténységben, az ortodoxiában való megkérdőjelezhetetlen hit és annak feltétlen tisztelete. A bizánci hatás véleményem szerint itt fejeződött ki leginkább. Az egyház és az uralkodó szoros kapcsolata, összefonódása, a császár vallásban betöltött fontos szerepe volt jellemző Bizáncban, ebből következik, hogy Oroszországban is hasonlóan

¹⁵ Abszolutizmus = olyan eszmerendszer, mely szerint az uralkodó külső és belső hatóságoktól független, mindent megtehet, ami nem ütközik Isten törvényeibe és a természetjog előírásaiba. SASHALMI 1998. 61.

¹⁶ SASHALMI 2007. 200–202.

¹⁷ FONT – SASHALMI 2007. 160.

¹⁸ SASHALMI 1998. 51.

¹⁹ SASHALMI 1998. 53.

²⁰ FONT – SASHALMI 2007. 177–178.

²¹ SASHALMI 1998. 59.

alakult e két hatalom sorsa. Itt keresendő továbbá a válasz a cári hatalom jellegével és a cár személyének tiszteletével kapcsolatos kérdésekre.

Az orosz egyház II. Vaszilij (1425–1462) uralkodásának első felében a Bizánci Császárság fennhatósága és befolyása alatt állt. A ferrarai-firenzei zsinat – a későbbiekben részletezem ennek jelentőségét – eredménye az egyházi unió volt, amit azonban nem sikerült átültetni a gyakorlatba. A nagyfejedelemnek szüksége volt az egyház feltétlen támogatására, a külső körülmények (Bizánc és az Arany Horda gyengesége) pedig lehetővé tették számára, hogy kivonja a moszkvai metropolitát Konstantinápoly joghatósága alól és elérje, hogy a jövőben a moszkvai zsinat válassza meg az orosz egyház vezetőjét. Ezzel 1448-ban de facto autokefállá, azaz minden külső befolyástól mentes, önálló fejjé vált a pravoszláv egyház, amivel a nagyfejedelem egyházi ügyekbe való beavatkozásai is megszorodtak.²²

Miután IV. Iván (1533–1584) felvette a cári címet és ezzel az igaz hitű keresztény császárok örökébe lépett, szüksége volt egy, a császárral egyenrangú egyházi személyre Oroszországban. Ha Konstantinápolyban a császár mellett erős támaszként ott állt a pátriárka, akkor Moszkvában is szükségessé vált a patriarchátus létrehozása. Ismételten a külső körülményeknek volt köszönhető, hogy végül 1589-ben de jure is önállóvá vált az orosz egyház és annak vezetője, a moszkvai metropolita pátriárka rangot kapott.

IV. Iván opricsnyina-rendszere szétzilálta és meggyengítette az országot, a Rurik-ház kihalása (1598) belső zűrzavart, álcárok fellépését és külföldi csapatok (lengyelek, litvánok, svédek) megjelenését hozta magával. A zavaros időszak (szmuta) után új vallási csoportok jelentek meg, ez is azt mutatta, hogy nagy volt az igény arra, hogy Oroszország visszataláljon az Isten által kijelölt helyes útra.²³

A Romanov-dinasztia trónra kerülése (1613) egy addig példa nélküli eseményt hozott magával: apa és fia egy időben töltötték be a két legfontosabb tisztséget Oroszországban: Mihail (1613–1645) viselte a Monomah-sapkát, apja, Filaret pedig a fehér püspöksüveget. Ezzel a két hatalom összefonódása teljes lett. A tényleges hatalom az egyház kezébe került, ami megerősítette annak politikai szerepvállalását.

A pátriárka befolyásának volt következménye az is, hogy 1653-tól kezdve a cár protektora lett minden, idegen uralom alatt élő ortodoxnak és azok felszabadítását tűzte zászlajára, ami a későbbi orosz Balkán-politika szempontjából döntő mozzanat volt.²⁴ Az egyház által támogatott cár küldetése tehát ettől kezdve az, hogy az iszlám elleni háború élharcosaként²⁵ Isten nevében minden igaz hívőt egyetlen birodalomban egyesítsen, ami megfelelő legitimitációt adott a

²² FILIPPOV 1995. 8.

²³ FILIPPOV 1995. 18.

²⁴ FONT – SASHALMI 2007. 217–218.

²⁵ FONT – SASHALMI 2007. 221.

terjeszkedő és később agresszív hódítópolitikát képviselő államnak. Ennek első eredménye a perejaszlavi szerződésben (1654) a cár védelmét elfogadó kozákság állásfoglalása és az andruszovói békében (1667) Kelet-Ukrajna megszerzése volt.

Napjaink Oroszországot tanulmányozva nem lehet nehéz észrevennünk a párhuzamokat. Amit egyszer elragadott magának az orosz medve, azt csak nagyon nehezen ereszti el, és amint kellő erővel rendelkezik hozzá, ismét próbálkozik az elveszett zsákmányok visszaszerzésével. Az Orosz Birodalom felbomlása után nem is olyan sokkal a Szovjetunió nagyobb volt, mint előtte a cárok alatt bármikor, annak 1991-es megszűnését követően pedig több olyan konfliktusnak is részese volt/ illetve részese most is az Oroszországi Föderáció, amely elvesztett területeinek visszaszerzésével próbálkozik. Gondoljunk csak a Krím-félsziget elfoglalására!

Mennyiben felelt meg Moszkva a harmadik Róma-szerep elvárásainak?

Végezetül egy olyan kérdéskört fogok tárgyalni, amely megkerülhetetlen az orosz történelem sajátosságainak vizsgálata során, bár ennek jelentőségét és valódi hatását igen nehéz lemérni, értelmezését tekintve a tudósok közt mai napig nincsen általánosan elfogadott paradigma.

Egy, a 15. század utolsó harmadában és a 16. század elején élő pszkovi szerzetes,²⁶ Filofej által papírra vetett mondatok – melyekben Moszkvát harmadik Rómaként definiálja²⁷ – értelmezése a mai napig vita tárgyát képezi a szakmai berkekben. Tény, hogy a *Levél a orosz napokról és órákról*, pontosabban az abból kiragadott néhány megállapítás súlyát túlságosan felnagyították, félremagyarázták, a megírását követő időszakban ugyanis nem volt semmilyen hatása az államfejlődésre vonatkozóan.²⁸

A 19. század közepétől indult el e teóriának nagy ívű pályafutása. Ezzel az elmélettel próbálták meg ugyanis az oroszok anakronisztikusan alátámasztani és a jövőbe nézve „legitimálni” messianisztikus küldetésstudatukat és hódítópolitikájukat. A teória vallási szemléletű vizsgálása helyett politikai elméletként kezelték.²⁹

Róma ideológiai örökségéért folyamatos harc dúlt. Sokan tekintettek magukra a Birodalom örököséiként (frankok, német császárok),³⁰ nem maradt ki a sor-

²⁶ BÓTOR 2009. 53.

²⁷ „Az ősi Róma büszkesége miatt saját akaratából hagyta el a krisztusi hitet. Az új Rómában, vagyis Konstantin városában a muzulmánok erőszakossága miatt pusztul a keresztény hit. A Harmadik Rómában, az pedig az orosz földön vagyon, a Szentlélek kegyelme ragyog fel.” BÓTOR 2009. 54.

²⁸ IMRÉNYI 1998. 35.

²⁹ FILIPPOV 1995. 5.

³⁰ FILIPPOV 1995. 9.

ból Konstantinápoly sem; küldetéstudata számos esetben megnyilvánult, a bukást azonban nem kerülhette el: 1453. május 29-én az oszmánok kezére került.³¹ Ezzel egy olyan ideológiai űr keletkezett, amit valakinek be kellett töltenie. Ha már két Róma is létezett, miért ne létezhetne egy harmadik is, egy utolsó, amely beteljesíti azt a küldetést, amelyre az első kettő nem volt képes? Szükség is volt egy ilyen új központra, hiszen Róma pusztulása és a birodalmiság megszűnése a korabeli felfogás szerint egyenlő lett volna a kereszténység megsemmisítésével.

Filofej vallási szempontból értelmezte a történeti Róma fogalmát. Szerinte egy birodalomnak mindig léteznie kell, ez azonban térben változik, melynek okát az igaz hittől való eltávolodásban találta meg. Véleménye szerint Isten Moszkvát választotta ki arra, hogy – a Rómával való kontinuitás jegyében – egy új birodalom központja legyen. Az orosz nép kiválasztottságának és Isten által adott feladatának hangoztatása a Moszkva, mint új Jeruzsálem és Oroszország, mint új Izrael hasonlatok megszületéséhez vezetett.³²

A fentieket azonban csak a népi hagyomány, a vallás és az állami teória szintjén szabad értelmezni! Éppen ebből fakad, hogy a korszakban nem a Harmadik Róma-tan terjedt el, sokkal fontosabb és kézzelfogható volt Moszkva Új Jeruzsálemként történő felfogása.

Az 1438-39-es ferrarai-firenzei zsinat mérföldkő volt a latin és a görög keresztény egyház viszonyában. Az oszmán fenyegetés árnyékában az összezsugorodott Bizánci Birodalom hajlandó volt unióra lépni Rómával és elfogadni a pápa primátusát, hogy megvédelmezze magát a törökkel szemben.³³ Az oroszokban meglévő latinellenesség tudatában érthető, hogy ez a zsinat rendkívül negatív színben tüntette fel a bizánciakat, értetlenül álltak az új fejlemények előtt.³⁴

A mély vallásosság fényében megérthetjük, hogy az oroszok Konstantinápoly „átállását” az igaz hit elárulásának tartották, pusztulását pedig Isten büntetéseként magyarázták.³⁵ Látnunk kell továbbá azt is, hogy az adott korszakban nem volt arra igény, hogy ezt az elméletet a gyakorlatba is átültessék. Meg kell említenünk azt is, hogy már a 15. században is születtek olyan írások, melyekben testet ölt ez a teória, ezt jól fejezi ki az alábbi két idézet:

Velence Szenátusa a török elleni összefogás reményében a következőket írja III. Ivánnak: „Az ottománok által megkaparintott Keleti Birodalom a császári nemzetség férfiúi ágának magvaszakadása miatt, az Ön szerencsés házasságkötése folytán, Fenséged hatalmát illeti.” (1473).³⁶ Zoszima metropolita szintén III. Ivánról: „És most, ezekben az utolsó években, úgy, mint az elsőekben, Isten

³¹ http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1453_majus_29_konstantinapoly_az_oszmanok_kezere_kerul/ (Utolsó letöltés: 2016. 10. 18.)

³² BÓTOR 2009. 56.

³³ GERGELY 1982. 174–175.

³⁴ FILIPPOV 1995. 7.

³⁵ FILIPPOV 1995. 11.

³⁶ SZKRINNYIKOV 1997. 41.

megdicsőítette leszármazottját, a pravoszláviában felragyogott igazhítű és Krisztust szerető Ivan Vasziljevics nagyfejedelmet, egész Oroszország uralkodóját és autokratáját, az új Konstantin cárt, Konstantin új városának – Moszkvának és az egész orosz földnek és sok más földnek urát.” (1492).³⁷

Oroszország ekkor még nem rendelkezett a megfelelő feltételekkel ahhoz, hogy beteljesítse ezt a nagyszabású küldetését. A péteri Oroszország viszont már annál inkább készen állt arra, hogy ezeket a gondolatokat realitássá tegye és az összes, idegen uralom alatt élő igaz hívőnek a védelmezője legyen, később pedig egy nagy pravoszláv hazában egyesítse őket.³⁸

1721-ben az állam neve hivatalosan is Orosz Birodalom lett, vezetője az Isten által kijelölt, a római hagyományok felelevenítése után Herculesként, katonai egyenruhában ábrázolt, a népet igazságosan kormányzó cáratyuska, akit érdemei miatt a Haza Atyja, a Nagy és az Imperátor címekkel ruháztak fel. Oroszország-anyaácska helyet szorított magának az európai „asztalközösségnél”, az élen álló fiatal, tetterős kapitány pedig győzelmet győzelemre halmozva, megépített bárkájával utat vágott magának a világtengeren:

„Matróz volt az! – matrózok dísze,

Kitől megmozdult itt a föld

S ki őrzés birodalmi vízre

Dicső naszádunkkal kitört.” (Alekszandr Puskin)³⁹

Összegzés

Tanulmányom összefoglaló jellegű munkának tekinthető. Célom az volt, hogy három komponens köré felépítve a cári hatalom problematikáján keresztül bemutassam a korabeli oroszországi viszonyokat és ezzel a múltba tekintéssel egy lehetséges magyarázatot adjak a jelenlegi orosz politikai berendezkedés okaira. Véleményem szerint az itt vizsgált három összetevő – a földrajzi determinizmus, a pravoszlávia és az ehhez rokonítható Harmadik Róma-elmélet – az alapkőve annak a rendszernek, amit autokráciának nevezünk. Oroszország mindig is a maga sajátos tempójában, a saját maga által taposott ösvényen haladt. A cári birodalom 1917-18-ban felbomlott, az elveszett területeket azonban a szovjet kolosszus új hódításokkal kiegészítve újra megkaparintotta. A kilencvenes években úgy tűnt, hogy a Szovjetunió „réme” már nem kel ki többet a koporsóból, a jelcini demokráciaépítési kísérlet és a kezdeti Putyin-kormányzat nyugatossága mégsem volt több, mint röpke intermezzo. A meglévő hagyományok, a történelmi tapasztalat és a néplélek különössége mind arra felé tendálnak, hogy az

³⁷ BÓTOR 2009. 59.

³⁸ FONT – SASHALMI 2007. 217–218.

³⁹ SZVÁK – ANYISZIMOV 2005. 196–197.

orosz nép Putyinban kvázi egy új cáratyuskát talált meg. A kilencvenes évek Oroszországa egy kísérlet volt csupán arra, hogy a nyugati utat próbálják járni, ez azonban fenntarthatatlannak bizonyult. Az orosz medve az elmúlt évtizedben már többször is megvillantotta félelmetes karmait, a fent idézett Puskin-verset pedig bátran aktualizálhatjuk. Putyinban sem nehéz meglátni azt a matrózt, akitől megmozdul a föld, és aki nem áll dicsőséges babérok reményében a felkészült orosz bárkával birodalmi vizek felé törni. Ez a kérdéskör azonban már egy következő kutatás tárgya lehet.

Irodalomjegyzék

- BÓTOR 2009 = BÓTOR Tímea: A „Moszkva-Harmadik Róma” elmélet megalapozottsága a legújabb szakirodalom tükrében. In: Kutatási füzetek 15. Pécs, 2009
- FILIPPOV 1995 = FILIPPOV Szergej: Történelembölcseleti elképzelések a 15-17. századi Oroszországban. *Aetas* 1995/3. 5–31.
- FILOFEJ 1995 = FILOFEJ szerzetes: Levél a rossz napokról és órákról. *Aetas* 1995/3. 127–131.
- FONT ÉS MTSAI 1997 = FONT Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Oroszország története. Budapest, 1997
- FONT – SASHALMI 2007 = FONT Márta – Sashalmi Endre: Állam, hatalom, ideológia. Budapest, 2007
- GERGELY 1982 = GERGELY Jenő: A pápaság története. Budapest, 1982
- IMRÉNYI 1998 = IMRÉNYI Tibor: A „Moszkva-harmadik Róma” elmélet az ortodox ekklézsiológia és kánonjog tükrében. *Aetas* 1998/1. 35–47.
- OROSZ – BARTA – ANGI 2006 = OROSZ István – ifj. Barta János – Angi János: Európa az újkorban. Debrecen, 2006
- SASHALMI 1998 = SASHALMI Endre: Autokrácia, abszolutizmus, isteni jogalap: a 16-17. századi moszkvai hatalmi ideológia fő jellemzői és tipológiája. *Aetas* 1998/1. 48–67.
- SASHALMI 2007 = SASHALMI Endre (szerk.): „Kelet-Európa” és a „Balkán” 1000-1800. Pécs, 2007
- SZAHAROV 1999 = SZAHAROV, Andrej: Az orosz civilizáció. *Rubicon* 1999/3. 4–7.
- SZILI 2005 = SZILI Sándor: A középkori orosz történelem forrásai. Budapest, 2005
- SZKRINNYIKOV 1997 = SZKRINNYIKOV, Ruszlan: Az orosz birodalom születése. Budapest, 1997
- SZVÁK – ANYISZIMOV 2005 = SZVÁK Gyula – Anyiszimov, Jevgenyij: IV. Iván és I. Péter. Budapest, 2005
- <http://immanuel.hu/biblia/biblia.php?konyv=45&fejezet=13&o1=1&o2=1&o3=1> (Utolsó letöltés: 2016. 10. 18.)
- http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1453_majus_29_konstantinapoly_az_oszmanok_kezere_kerul/ (Utolsó letöltés: 2016. 10. 18.)

Megoldási javaslatok az offshore cégek segítségével az adóparadicsomokban eltűnő vagyonok problémájára

Bevezető gondolatok

Az adóellenállás a világ legtöbb kormányának bevételeit veszélyezteti, csökkenti. Az Egyesült Államok szenátusa az adókiírásszítás miatt bekövetkező állami jövedelemkiesést az egyesült államokbeli székhelyű vállalatok, illetve magánszemélyek tekintetében 100 milliárd dollárra becsüli évente. Számos más ország tekintetében ezek a számok több milliárd euróra tehetőek.¹ A Költségvetési Ellenőrző Bizottság szerint évente körülbelül 1 trillió euró veszik el adókiírásszítás és adókiírásszítás miatt az Unióban. E magas számok egyértelműen az adóparadicsomoknak és az offshore cégeknek köszönhetőek.²

A Tax Justice Network³ adatai szerint 1980 és 2010 között több mint 242 milliárd dollárnyi tőkét menekítettek ki adóparadicsomokba Magyarországról. Ez az összeg nem sokkal kevesebb, mint az éves GDP kétszerese, fejenként számolva pedig a világon a legmagasabb, mintegy 24 ezer dollár, vagyis mai áron majdnem 7 millió forint.⁴ Nem kétséges tehát, hogy a magyar állampolgárok körében épp olyan népszerű az offshore cégek adta előnyök kihasználása, mint bárhol máshol a világon.

A 2016 áprilisában, a Panama-papírok kapcsán kiszivárgott többmillió dokumentum a világ legnagyobb offshore-botrányává tette az ügyet⁵, melynek kö-

¹ Fighting tax evasion <http://www.oecd.org/ctp/fightingtaxevasion.htm> (2016. 04.24.)

² Jelentés az adócsalás, az adóelkerülés és az adóparadicsomok elleni küzdelemről, Vélemény a Költségvetési Ellenőrző Bizottság részéről <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2013-0162+0+DOC+XML+V0//HU> (2016.04.18.)

³ A Tax Justice Network egy 2003-ban alapított független nemzetközi hálózat, melyben magas szintű kutatások folynak a nemzetközi adózás terén. Feltérképezik, elemzik és kifejtik az adókiírásszítás, az adócsalás és az adóparadicsomok káros hatásait. Munkájuk során különös figyelmet fordítanak az offshore adóparadicsomokra.

⁴ <https://medium.com/a-mi-adonk/fajlagosan-magyarorsz%C3%A1gr%C3%B3l-menek%C3%Aadtett%C3%A9k-a-legt%C3%B6bb-t%C5%91k%C3%A9rt-ad%C3%B3paradicsomokba-2992fdbae16#.ed3y6hf32> (2016.07.16.)

⁵ 2016 április elején derült ki, hogy a Mossack Fonseca panamai ügyvédi irodától egy ismeretlen

szönhetően a probléma aktualitása megkérdőjelezhetetlenné vált. A témát egyszerűsítésére, másrészt a jelenség volumenére tekintettel választottam. Célom egy olyan definíció megalkotása, valamint olyan javaslatok megfogalmazása, amely, illetve amelyek hozzájárulhatnak az adóparadicsomok elleni küzdelem hatékonyságának elősegítéséhez.

Egy hatékony definíció alapjai

Az adóparadicsomokkal és az offshore ügyletekkel szembeni fellépést kezdetben az erőforrásvesztő országok sürgették a leginkább. Az offshore cégek kezdetben még a legális és teljes mértékben aggálytalan adótervezés eszközeinek számítottak, melyek segítségével és a kettős adózást elkerülő egyezményeknek köszönhetően lehetőség volt az adóterhek jogszerű csökkentésére.⁶ Azonban az 1990-es évek pénzügyi megrázkódtatásainak köszönhetően egyre több nemzetközi szervezet is akciót indított az átláthatatlan pénzáramlások és az adómegekerülő befektetések korlátozására. A 2000-es években már világszerte száznál is több adóparadicsomnak nevezhető terület kínált adómentességet, kedvezőbb adófizetési lehetőségeket, anonim bankszámlákat, hatósági betekintéstől mentes működési feltételeket.⁷ A 2001. szeptember 11-i terrortámadásoknak köszönhetően az USA is felülvizsgálta korábbi álláspontját és az egyik legfőbb támogatója lett a tőkeáramlás szabályozott keretek között tartását szolgáló kezdeményezéseknek.⁸ A 2008-as pénzügyi válság pedig egy újabb lökést adott.

Az adókikerülés visszaszorítása, valamint a felhalmozott források látókörből való kivonása, illetve az anonim ügyletek lebonyolításának megelőzése iránti megnövekedett igénnyel párhuzamosan szükségessé vált a nemkívánatos hatásokat eredményező jelenség definiálása. Annak ellenére, hogy az OECD által – az adóparadicsomok vonatkozásában – megfogalmazott kritériumokat univerzálisnak tekinthetjük, az Európai Uniónak mind a mai napig nem sikerült egy általánosan elfogadott definíciót alkotnia. Jelentős különbségek figyelhetők meg ugyanis az Európai Parlament által meghatározott és az Európai Bizottság által javasolt definíciók között.⁹

hatalmas mennyiségű adatot adott át a német Süddeutsche Zeitungnak, melyet oknyomozó újságírók nemzetközi hálózata dolgozott fel. Az ügyvédi iroda közel 200 céget jegyeztetett be offshore helyszíneken, az ügy kirobbanását követően több miniszterelnök és miniszter is lemondásra vagy magyarázkodásra kényszerült.

⁶ KISS 1993. 22.

⁷ STRÉN 2001. 9.

⁸ PITTI 2002. 49.

⁹ Directorate General for Internal Policies Policy Department D: Budgetary Affairs: European initiatives on eliminating tax havens and offshore financial transactions and the impact of these constructions on the Union's own resources and budget, Study 2013. 33.

Véleményem szerint egy egységes, általánosan elfogadott, valamint egyféle-képpen értelmezhető fogalom meghatározása, illetve elfogadása nélkülözhetetlen. A hatékony definíció alapjául szolgálhat az OECD által 1998-ban felállított szempontok közül a négy legjelentősebb. Nevezetesen, az adó kivetésének hiánya vagy névleges adók a lényeges bevételek tekintetében, hatékony információcsere hiánya, átláthatóság hiánya és a tényleges tevékenység hiánya. E négy kritérium kiváló kiindulópont, szükséges azonban, hogy jelentős megszorításokkal értelmezzük őket. Az adó kivetésének teljes elmaradása nem jellemző, hiszen sok ország ebből tartja fenn magát, a névleges adók kitétel tekintetében azonban meg kellene állapodni egy egységes határban. Alsó határként célszerűnek tartanám a 10%-os adókulcs elfogadását, mely azt jelentené, hogy valamennyi ország, mely 10%-nál alacsonyabb mértékű adót vet ki a bevételekre adóparadicsomnak minősülne a negyedik feltétel teljesülése esetén. A „lényeges bevételek tekintetében” fordulat visszaélésekre, a jogszabályok kijátszására ad lehetőséget, így e kikaput szükséges lenne bezárni a 10%-os adókulcs valamennyi bevételre vonatkozó alkalmazásával. Természetesen a 10%-ot meghaladó mértékű differenciálásnak nem látom akadályát, ahogyan rövidtávon esélyét sem.

A második, illetve a harmadik kritérium egymással szorosan összefügg. Feltelezhető ugyanis, hogy azt az országot, mely részese az információcsere egyezményeknek, látszólag kellő betekintést biztosít és együttműködik, átláthatónak fogják tekinteni annak ellenére, hogy a valódi tulajdonosok rejtve maradnak. A probléma az egyezmények alkalmazása, illetve az erre való hajandóság kapcsán merül fel. A formálisan kötelezettséget vállaló országok kitűnő példája Barbados. Barbados és az OECD közötti egyeztetések eredményeként az OECD megállapította, hogy Barbados átlátható adó- és szabályozási rendszerrel, valamint hatékony információcserét biztosító mechanizmussal rendelkezik. Barbados még az eredeti OECD lista elkészülte előtt elkötelezte magát a hatékony információcsere terén az OECD tagországaival is, aminek következtében az OECD listáján sosem szerepelt.¹⁰ Ha azonban tüzetesen szemügyre vesszük Barbados International Business Companies Act¹¹-jét, világossá válik, hogy Barbados egyike a jelenleg is létező adóparadicsomoknak. A sok jellemző közül a bevételek 1-2,5%-os adózatását, a Barbados területén kívüli tevékenységet, valamint a termékek barbadosi lakosoknak való eladásának tilalmát emelném ki.¹² Mindezek alapján megállapítható, hogy Barbados szabályozása offshore cégek alapításának lehetőségét

¹⁰ OECD Says Barbados Will not Appear on its Forthcoming List of Uncooperative Tax Havens: <http://www.oecd.org/ctp/harmful/oecdsaysbarbadoswillnotappearonitsforthcominglistofuncooperativetaxhavens.htm> (2016.06.01.)

¹¹ Az adóparadicsomok gyakran használják a divatos, jól csengő International Business Company (nemzetközi gazdasági társaság) kifejezést, mely társaságok alapítására vonatkozóan saját szabályokat alkotnak, melyekből egyértelműen kitétnik, hogy valójában offshore cégekről van szó.

¹² Pricewaterhousecoopers: Barbados International Business Companies: A Guide for business executives involved in International Business and Investment Activities 2005. 6-8.

teremti meg, az OECD fogalom meghatározása alapján azonban, nem minősül adóparadicsomnak. Ennek oka, hogy az OECD gyakorlata alapján a névleges adók szempont egyedüli teljesülése esetén egyetlen országot sem lehet adóparadicsomnak nyilvánítani, Barbados pedig formálisan egyértelműen eleget tesz az információcserére vonatkozó egyezményeknek azzal, hogy aláírta a megállapodásokat, így átláthatónak is minősül, ami pedig a negyedik kritériumot illeti, az OECD nem vizsgálta annak teljesülését az adóparadicsomok meghatározásakor. Így Barbados – és még számtalan Barbadoshoz hasonló szabályozási háttérrel rendelkező ország – nem tekinthető adóparadicsomnak. A megoldás az lenne, hogy pusztán az első kritérium teljesülése esetén, azaz minden 10%-os adókulcsnál alacsonyabb mértékű adóztatással operáló országot adóparadicsomnak kellene nyilvánítani tekintet nélkül arra, hogy formálisan hajlandó volt-e kötelezettségeket vállalni, vagy sem, amennyiben a létrejött társaságra a tényleges tevékenység hiánya jellemző. E feltétel megállapításához elegendő lenne az egyes országok International Business Companies Act-jét megvizsgálni, amiből kiderül, hogy végezhetnek-e a társaságok az adott ország területén tevékenységet. Ha pedig nem, márpedig ez a jellemző, akkor teljes bizonyossággal meg lehetne állapítani, hogy az adott ország területén, olyan International Business Companies Act alapján létrejött társaságok, melyek 10%-nál alacsonyabb adót fizetnek és nem gyakorolnak tényleges tevékenységet a szóban forgó országban, offshore cégnek minősülnek, e feltételeket biztosító országok pedig adóparadicsomnak.

Ezáltal kiküszöbölhetők lennének az egyezmények, ajánlások nyújtotta hiányosságok is, hiszen az együttműködő országoknak nem kellene másról megállapodniuk, minthogy bevezetik a 10%-os adókulcsot, melyet minden bejegyzett társaságra alkalmazni kellene. A későbbiekben, ha a 10%-ot minden adóparadicsomnak sikerült megvalósítania, akkor lehetne további egyeztetéseket folytatni a 10% esetleges feljebb emelése érdekében. Ha egységes lenne az adó mértéke valamennyi adóparadicsom tekintetében, már egyetlen gazdasági társaságnak sem állna érdekében offshore céget alapítani, mert a különböző regisztrációs díjakkal emelt költségek majdhogynem elérnék azt az összeget, amelyet az adókötelezettségek jogszerű teljesítése érdekében otthon kellene befizetniük. Így a profit nem lenne elegendő ahhoz, hogy megérje felvállalni az offshore cégek alapításával járó kockázatot. Ha pedig megszűnnének a névleges adók, valamint a tevékenység hiánya a bejegyző országban, akkor az adóparadicsomok megszűnnének adóparadicsomok-, az offshore cégek pedig offshore cégek lenni.

De ahhoz, hogy egy valamennyi adóparadicsomra vonatkozó egységes – valamennyi érintett fél számára elfogadható – adókulcsot tartalmazó megállapodás létrejöhessen, valamint elfogadásra, aláírásra és végrehajtásra kerüljön valamennyi érintett ország által, ahhoz előbb az adókedvezményeket, titoktartást és tényleges tevékenység nélküli működést biztosító országoknak el kellene ismeriük az adóparadicsomi státuszukat és bele kellene egyezniük a feketelistára való felkerülésbe.

Egy új feketelista

Az általánosan elfogadott fogalom mellett rendkívül fontos lenne egy olyan lista létrehozása, mely ténylegesen tartalmazza azon országokat, melyek lehetőséget biztosítanak offshore cégek létrehozására és fenntartására. Ilyen volt a 2009-ben – az OECD által létrehozott – nem együttműködő adóparadicsomok listája, de a formális kötelezettségvállalásoknak köszönhetően mára a listáról valamennyi ország lekerült. Az Európai Unió különböző szervei által tett javaslatok, megfogalmazott vélemények, jelentések, statisztikák, illetve a közelmúltban kirobbant offshore botrányok mind azt bizonyítják, hogy szükség lenne egy adóparadicsomokat tartalmazó listára. Különös, hogy ennek ellenére, amikor az Európai Unió 2015 júniusában megalkotta első, nemzetközi adóparadicsomokat tartalmazó listáját, az akkora közfelháborodást váltott ki, hogy 6 hónappal a közzététele után le kellett törölni a hivatalos honlapról. Kétségtelen, hogy a lista jóval nagyobb kört érintett a maga 30 országával, mint a FATF vagy az OECD jelenlegi felsorolásai. A lista tartalmazott ázsiai, európai területeket, valamint a karibi térségben található szigeteket is¹³, többek között az Egyesült Államok és Svájc kivételével.¹⁴ A listára csak az a 30 joghatóság kerülhetett fel, amely legalább 10 tagállam feketelistáján szerepelt. Tehát ez a 30-as lista közel sem fedte fel maradéktalanul az összes adóparadicsomot, mondhatni, csupán a TOP 30-as lista volt, mely még így is „soknak” bizonyult.

A nemrégiben kirobbant Panama-papírokkal kapcsolatos offshore-botránynak köszönhetően az adóparadicsomok és az offshore cégek ismét a középpontba kerültek. Ennek hatására Pierre Moscovici, az Európai Bizottság gazdasági és pénzügyekért, valamint az adó- és vámügyért felelős biztosa is egy újabb lista összeállítását szorgalmazza. Elmondta, hogy az uniós tagállamoknak egy közösen összeállított, a valóságot tükröző listáról kell megegyezniük az adóparadicsomokat illetően már a következő hat hónapban, és büntetéseket kell kilátásba helyezni azon országokkal szemben, amelyek elrejtik az adóköteles bevételeket. A terv az Európai Bizottság egy nagyobb jogalkotási javaslatának része, mely 2016. április 12-én került ismertetésre. A lista mellett többek között több mint 6000 európai céget köteleznének arra, hogy honlapjukon tegyék közzé az adózásukkal kapcsolatos információkat. Jonathan Hill bizottsági tag véleménye szerint a javasolt irányelvre a cégek átláthatóbbá tétele, valamint a cégek közötti tisztess-

¹³ A teljes névsor a következő volt: Andorra, Liechtenstein, Guernsey, Monaco, Mauritius, Libéria, Seychelles, Brunei, Hong Kong, Maldív-szigetek, Cook-szigetek, Nauru, Niue, Marshall-szigetek, Vanuatu, Anguilla, Antigua, Barbuda, Bahamák, Barbados, Belize, Bermuda, Brit-Virgin-szigetek, Kajmán-szigetek, Grenada, Montserrat, Panama, Saint Vincent és a Grenadine-szigetek, Saint Kitts és Nevis, Turks- és Caicos-szigetek, Amerikai Virgin-szigetek.

¹⁴ EU releases world tax havens blacklist: <http://www.eubusiness.com/news-eu/economy-politics.120n> (2016.04.22.)

ségesebb verseny érdekében van szükség tekintet nélkül a méretükre. Az Európai Bizottság 18 hónapja dolgozott a javaslaton, de a Panama-botrány kapcsán módosításokat kellett eszközölni rajta.¹⁵

Kétségtelen, hogy az elmúlt években elért eredményekhez képest már önmagában egy lista közzététele is hatalmas előrelépést jelentene, a legnagyobb kérdés azonban az, hogy vajon tud-e akkora nyomást jelenteni egy Panama-papírokkal kapcsolatos offshore botrány, hogy minden ország előttérbe helyezze a közérdeket, az uniós érdeket (vagy talán helyesebb lenne azt mondani, hogy a nem offshore-ozok, tisztességes adófizetők érdekeit)? Vagy ez a nyomás éppen csak arra lesz elég, hogy egy újabb foghíjas listát és néhány újabb hangzatos célokkal teletűzdelt egyezményt elfogadjanak, illetve ahhoz csatlakozzanak az érintettek?

Ami a jogalkotási javaslat másik szegmensét illeti, nem valószínű, hogy az adózással kapcsolatos információk honlapon való közzététele jelentené a megoldást a problémára tekintettel arra, hogy a cégeknek semmiféle nehézséget nem fog okozni olyan adójogi vonatkozású tények feltüntetése, melyekről az adóhatóságoknak egyébként is beszámolniuk. Amelyeket pedig nem kötik a hatóságok orrára, azokat nyilvánvalóan közzétenni sem fogják.

A hatékonyabb fellépés érdekében mindenképpen szükség lenne feketelistára. Egy olyan feketelistára, mely konszenzus eredményeként jön létre, ezáltal széleskörű elfogadottságot élvez. Konszenzus alatt ebben az esetben azonban semmiképpen nem az egymásnak való kölcsönös engedést, az egyértelműen adóparadicsomoknak minősíthető országok, területek listára való fel nem kerülését kell érteni. Konszenzus kell, hogy létrejöjjön a tekintetben, hogy a nem EU tagországok listán való szereplése nélkül a feketelista ereje nem lehet jelentős. Következésképpen a nem EU tagországoknak a lista megalkotásában való közreműködésének hiánya, a listán való szereplésüknek az általuk való jóváhagyása nélkül az új feketelista – mely a tervek szerint legkorábban 2017 végén kerülhet elfogadásra, illetve közzétételre – nem válhatja be a hozzá fűzött reményeket.

Egyéb javaslatok

Gabriel Zucman¹⁶ egyik tanulmányában¹⁷ kulcslépésként említi egy pénzügyi vagyronról szóló, világméretű katalógus létrehozását arra vonatkozóan, hogy ki mit tulajdonol értékpapírokbán és kötvényekben. Egy ilyen katalógus kizárólag

¹⁵ EU commission wants tax haven blacklist: <https://euobserver.com/economic/133019> (2016.04.22.)

¹⁶ A Kaliforniai Egyetem, Berkeley Közgazdaságtudományi Karának adjunktusa. Fő kutatási területei az adózás, illetve az adóparadicsomok. Számos tanulmánya jelent meg a témában, könyvét 2015 szeptemberében adták ki. Honlapján megtalálható 'A világ vagyonának és bevételeinek adatbázisa' többek között országok és évek szerint csoportosítást alkalmazva.

¹⁷ ZUCMAN 2013. 18.

abban az esetben lehetne alkalmas valamennyi adóparadicsom felszámolására, ha kiegészülne a „hol” kategóriával is. Véleményem szerint ez azonban csak hosszútávú célkitűzés lehet, rövidtávon a jelenség visszaszorítására kell koncentrálni és ennek érdekében megtenni a szükséges, aprónak tűnő lépéseket (pl. használható, a valóságot tükröző feketelista-, egységesen elfogadott definíciók és adókulcs). Ha mindezek a lépések a gyakorlatban is megvalósulnának, akkor elegendő információ állna rendelkezésre az offshore cégek tulajdonosairól, az offshore-okban tárolt vagyonaikról és az adóparadicsomokról, így egy világméretű katalógus létrehozása sem jelentene gondot.

Mindezeket felül nem elegendő, hogy csak azokkal az országokkal szemben helyezzenek kilátásba büntetést, amelyek elrejtik az adóköteles bevételeket. Ez a megoldás ugyanis teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy nagyon sok tagállamban a kiskapuknak köszönhetően (jogi) felelősséget maga után nem vonó módon, lehetőség van az adóterhek megkerülésére. Mindenekelőtt meg kellene szüntetni a kiskapukat és büntetést kellene kiszabni azokkal szemben is, akikről kiderül, hogy offshore céggel rendelkeznek.

A Global Forum¹⁸ munkáját 2015-ben külön támogatta többek között Svájc, az Ázsiai Fejlesztési Bank és az Egyesült Királyság is.¹⁹ Véleményem szerint a Global Forum egyes országoktól való nagyobb függetlensége hozzájárulhatna a hatékonyság növeléséhez a sztenderdek implementációja, illetve a végrehajtás kikényszerítése terén. Függetlenség alatt elsősorban a pénzügyi függetlenséget értem, mert könnyen belátható, hogy nem használ egy szervezet monitoring tevékenysége eredményességének, hogy azon országokat (is) ellenőrzi, melyektől plusz bevételi forrása származik az önkéntes felajánlásoknak és a közvetlen támogatásoknak köszönhetően. Véleményem szerint a megoldást a tagsági díj megemlése jelentené oly mértékben, hogy az akkora összeget tudjon kitenni minden évben, mely biztosítani tudja a működést és a zavartalan munkát anélkül, hogy felajánlásokra lenne szükség.

Záró gondolatok

Az adók meg nem fizetése iránti igény nem újkeletű jelenség, napjainkban azonban az adóparadicsomokban található vagyon mértéke olyan méreteket ölt, hogy már nem lehet tovább figyelmen kívül hagyni. Az adótervezés, az adókikerülés, az adókijátszás, valamint a pénzmosás és ebből kifolyólag a terrorizmus finanszírozása is mind-mind az adóparadicsomok és az offshore cégek velejárái lettek.

¹⁸ Az OECD által a 2000-es évek elején létrehozott fórum, G20 általi átsztrukturált folytatása, melynek célja a sztenderdek implementálásának elősegítése, vizsgálata.

¹⁹ OECD: Global Forum on Transparency and Exchange of Information for Tax Purposes, Statement of Outcomes. Barbados, 2015

A jelenség visszaszorítása érdekében az eddigiéknél erőteljesebb fellépés kellene nem csak a jogszabályok alkotása során, hanem a rendelkezések végrehajtásának ellenőrzése tekintetében is. A legnagyobb hiányosságot a nemzetközi konszenzus hiányában, valamint abban látom, hogy az egyes országok kevés hajlandóságot mutatnak a formalitásokon felül a kötelezettségvállalások gyakorlatban való megvalósítására, mert azokat nem önként vállalták, hanem nyomás hatására. Ezért ahhoz, hogy a dolgozatban megfogalmazott eredményeket sikerüljön elérni – pl.: minden érintett ország elfogadja az adóparadicsommá nyilvánítást és a 10%-os adókulcsot – ahhoz vagy az országok hozzáállásában való gyökeres változásokra vagy a hatásgyakorlás, az országokra nehezedő nyomás jelentős mértékű növekedésére lenne szükség. Az előbbi önmagától nem fog, nem is tud bekövetkezni, mert nagyon komoly lobbierő van az adóparadicsomok fennmaradása mögött, ami ezt gátolja. Utóbbit, az oly mértékű nyomást, mely változásokat kelthet életre véleményem szerint egyetlen jelenség, a gyakran negyedik hatalmi ággként is emlegetett média lehet képes előidézni. Nagyon fontos lenne, hogy ne csak egy-egy kirobbant botrány következtében kapjon – meglehetősen rövid időre – sajtóvisszhangot a jelenség, hanem a társadalom széles rétegei számára legyenek elérhetőek a friss információk minden jelentős változást követően. Ehhez egyértelműen szükség lenne a jogászok nagyobb aktivitására is e területen.

Irodalomjegyzék

- Directorate General for Internal Policies Policy Department D: Budgetary Affairs: European initiatives on eliminating tax havens and offshore financial transactions and the impact of these constructions on the Union's own resources and budget, Study 2013. 33.
- EU commission wants tax haven blacklist: <https://euobserver.com/economic/133019> (2016.04.22.)
- EU releases world tax havens blacklist: <http://www.eubusiness.com/news-eu/economy-politics.120n> (2016.04.22.)
- Fighting tax evasion: <http://www.oecd.org/ctp/fightingtaxevasion.htm> (2016. 04.24.)
- <https://medium.com/a-mi-adonk/fajlagosan-magyarorsz%C3%A1gr%C3%B3l-menek%C3%ADtett%C3%A9k-a-legt%C3%B6bb-t%C5%91k%C3%A9t-ad%C3%B3paradicsomokba-2992fdbae16#.ed3y6hf32> (2016.07.16.)
- Jelentés az adócsalás, az adóelkerülés és az adóparadicsomok elleni küzdelemről: Vélemény a Költségvetési Ellenőrző Bizottság részéről: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2013-0162+0+DOC+XML+V0//HU> (2016.04.18.)
- KISS 1993 = KISS László: Adóparadicsomok – Offshore cégek, Nemzetközi adótervezés In: Offshore cégek, Adóparadicsomok. CO-NEX-TRAINING BT, Budapest, 1993. 22.

OECD: Global Forum on Transparency and Exchange of Information for Tax Purposes, Statement of Outcomes. Barbados, 2015

OECD Says Barbados Will not Appear on its Forthcoming List of Uncooperative Tax Havens:

<http://www.oecd.org/ctp/harmful/ocedsaysbarbadoswillnotappearonitsforthcominglistofuncooperativetaxhavens.htm> (2016.06.01.)

PITTI 2002 = PITTI Zoltán: Az offshore típusú vállalkozások a nemzetközi gyakorlatban és a hazai gazdasági környezetben. *Európai Tükör* 2002/84. 49-64.

Pricewaterhousecoopers: Barbados International Business Companies: A Guide for business executives involved in International Business and Investment Activities 2005.

STRÉN 2001 = STRÉN Bertalan: Adóparadicsomok. Totem Plusz Könyvkiadó, Budapest, 2001.

ZUCMAN 2013 = ZUCMAN Gabriel: The Missing Wealth of Nations: Are Europe and the US Net Debtors or Net Creditors?. Paris School of Economics. 2013.

Dollárhamisítás egykor és ma

Bevezetés

A világ egyik, ha nem a legjelentősebb pénzneme az amerikai dollár. Ahogy Laurence Dwight Smith fogalmazott a 20. század közepén: „New York volt a pénzhamisítók Mekkája”.¹ Nem véletlen, hogy világszerte ezt a pénznemet hamisítják a leginkább a pénzhamisító bűnszervezetek.

A tanulmány első része bemutatja a pénzhamisítás Észak-Amerikai történetét – letelepedési korszaktól napjainkig – és vizsgálja ezek összefüggéseit. A tanulmány második része a dollár hamisítás aktuális helyzetét kívánja feltárni. Végezetül a tanulmány harmadik része, vizsgálja jogösszehasonlító megközelítésben az USA pénzhamisításra vonatkozó büntetőjogi szabályozását.

Pénzhamisítás története Észak-Amerikában

Kezdetben még nem a dollárt hamisították, hanem az ún. wampumot, amely nem volt más, mint kagylóból készített gyöngyfűzér. Két fajtája volt: fehér és fekete, az előbbi általában kétszer annyit ért, mint az utóbbi. Ezt kezdetben az indiánok használták fizetőeszközként, de a később ideérkező telepesek is használták, mivel nem tudtak sok pénzt magukkal hozni az anyaországból. 1637-ben Massachusettsben, pedig hivatalosan is törvényes fizetőeszköznek nyilvánították. A wampum-hamisítás a gyakorlatban úgy történt, hogy más anyagokból, például a kőből vagy agyagból készítettek utánzatokat.² A wampumot mind az indiánok, mind a telepesek hamisították. Több forrás is tanúskodik arról, hogy elterjedt bűncselekmény volt a pénzhamisítás a 16-17. században. A holland telepesek által lakott Új-Amszterdam (a mai New York) városi tanácsa, a rengeteg forgalomban lévő hamis wampumok miatt, például előírta 1650-ben egy törvényben, hogy „*meg kell állítani az aljas pénzhamisító*

¹ SMITH 1944. 54.

² SCOTT 1957. 13.

*gyakorlatot.*³ Az Általános Hatáskörű Rhode Islandi Bíróság elrendelte, hogy az indiánoktól lefoglalt hamis wampumokat a kincstár részévé kell tenni.⁴

A 17. század közepére a wampum, illetve az anyaországból hozott spanyol dollár és angol font mellett, megjelentek az Észak-Amerika területén vert első pénzek is. Először 1652-ben Massachusettsben vertek ezüstpénzeket 3 címletben: shilling, sixpence és threepence. Az ezüstérmék kezdetben, viszont könnyen hamisíthatók voltak, így a bűnözést ez nem állította meg. Annak ellenére működött közel 30 évig a massachusettsi pénzverde, hogy az sértette anyaország pénzkibocsátási monopóliumát.

Az Észak-Amerikai jog case-law (esetjogi) jellege miatt, a pénzhamisítókkal szemben alkalmazott büntetőjogi szankciók tartalmát az egyes bírósági ügyekből ismerhetjük meg. Az első ilyen Peter Lorphelin ügye, akit 1679-ben ítélték el massachusettsi érmék körülvágása miatt. Lorphelin egy francia származású ember volt, aki először a nyilvánosság előtt tett sértegető beszédek miatt került börtönbe. Ezt követően a hatóságok Bostonban elrendeltek nála házkutatást, majd lefoglaltak tőle három tégelyt, egy olvasztó edényt, s egy fémvágó-ollót. Emellett több massachusettsi pénzdarabkát is találtak a nyomozók. Lorphelin kezdetben esküdözve tagadta, hogy ezeket bármikor is használta volna, állítása szerint, egy magánszemély adta őket neki. A bíróságot nem győzte meg, 1679 szeptember 2.-án az bizonyítottanak találta a pénzhamisítás bűncselekményét, és büntetése két óra pellengérré állítás, Lorphelin mindkét fülének levágása, 500 font kötelezvény megfizetése, valamint a perköltségek megfizetése volt.⁵

Számos hasonló ügy volt még a 17-18. században. 1674-ben a Suffolk Megyei Bíróság John du Plisse-t találta bűnösnek hamis öntötvözetű pénz szórásában, de a büntetése igen enyhe volt, pusztán 40 fontot kellett megfizetnie jó magaviselete és beismerő vallomása miatt. De ott volt Martin Williams ügye is, akit 1691-ben talált bűnösnek az esküdtszék, mivel öt darab, hamis spanyol dollárt hamisított meg. Büntetése pellengérré állítás volt, amelyet három különböző napon, napi egy órában kellett letölteni, egy papírral a kezében, ami jelezte bűnösségét. Hasonló büntetést kapott Thomas Lasy, a spanyol dollárok hamisítása miatt 1689-ben.

Halálbüntetésre is volt példa a korabeli jogesetek közül. 1720-ban Edmunt Huntot akasztásra ítélték pénzhamisítás miatt, míg a tettestárs feleségét 500 font-ra bírságolták. Hiába statuáltak példát Hunton, 4 évvel később, a jersey-i bankjegyek oly mértékben voltak hamisítva, hogy ki kellett vonni őket a forgalomból.

Szintén pénz meghamisítása miatt Anne Tew-t bűnösnek találták s a büntetése pellengérré állítás volt.

1767-ben hoztak egy törvényt Pennsylvaniában, amely kötelezővé tette az ilyen fokú kegyetlenségek alkalmazását pénzhamisítókkal szemben.

³ SMITH 1944. 56.

⁴ GLASER 1968. 11-12.

⁵ L. D. Smith: Op. cit. p. 60.

Összegezve elmondható, hogy a 17-18 században a legfőbb büntetés a pénzhamisítókkal a szemben a pellengérré állítás volt. Emellett előfordult még szankcióként az akasztás, pénzbüntetés, füllevágás, és szabadságvesztés. A büntetéseknek, viszont nem volt elég a visszatartó ereje, mivel akkoriban is nagyon magas volt a pénzhamisítók száma. Olyannyira, hogy bankjegyek hátoldalára olyan felirat került, amely azt mondta ki, hogy halál a pénzhamisítókra. Sőt, volt egy olyan tervezet, amely égető gödröt rajzolt volna a pénzek hátoldalára, ahol pénzhamisítók szenvednek, azzal a felirattal, hogy hadd égjenek a pénzhamisítók. Ezt a javaslatot 1772-ben Philip Schuyler nyújtotta be New York provinciájának Általános Gyűlésén.⁶

Pénzhamisítás a függetlenségi háború és a polgárháború idején

Pénzhamisításnak egy új dimenziója jelent meg az amerikai függetlenségi háború idején (1775-1783). Ekkoriban ugyanis egy állam – nevezetesen az angol királyság – alkalmazta a hamis pénzeket háborús eszközként az észak-amerikai államokkal szemben. Nemcsak, hogy hoztak hamis pénzeket az anyaországból, de még támogatták is az észak-amerikai államokban a helyi pénzhamisítókat kitalványokkal. Ez jelentős károkat okozott az akkori gazdaságnak.⁷

Az amerikai polgárháború (1861-1865) alatt az északiak hamisították a dollárt, amelyeket a déli államokba küldtek. Ekkoriban a forgalomban lévő pénzek, körülbelül egyharmada hamis volt. A problémát növelte az is, hogy az egyes bankok, melyekből nagyjából 1500 volt, mindegyik saját formában nyomtatta ki a dollárt. Rendkívül nehéz volt megállapítani, melyik pénz volt valós vagy hamis, mivel körülbelül 7000 variánsa volt az eredeti pénzeknek. Pénzhamisítók megállítására, illetve a hamis pénzek kiszűrésére hozták létre a Secret Service-t.⁸

A Secret Service és a dollárhamisítás aktuális trendjei

A Secret Service története, működése és jogállása.

Amerikai Titkosszolgálatot (United States Secret Service = USSS) 1865. július 5.-én alapították meg. A Secret Service kezdetben a Kincstár részeként tevékenykedett, első elnökét William P. Wood-ot is, az akkori kincstári titkár, Hugh McCulloch nevezte ki.⁹ Kezdetben egyedüli és kizárólagos feladata volt a pénz-

⁶ SMITH 1944. 63.

⁷ COOLEY 2008. 69-98

⁸ COOLEY 2008. 113-145.

⁹ SMITH 1944. 82.

hamisítással kapcsolatos ügyek nyomozása, felderítése, és a hamis pénzek forgalomból történő kivonása. A szervezet megalakulásakor még csak 30 főből állt, és központjának Washington lett kijelölve.¹⁰

Tevékenysége a 70-es évekre vált egyre hatékonyabbá. Ekkoriban fogták el a híres pénzhamisítót, Pete McCartney-t, akinél 65 000 dollár értékben volt hamis pénz. Később elvitték az Illinois államában lévő Decatur nevű településre, ahol egy búzatáblán ki kellett ásnia az általa elrejtett 60 000 dollár értékű maradék hamis pénzt.¹¹ 1877-ben a Kongresszus elfogadott egy szabályozást, amely megtiltotta bármely érme, arany- vagy ezüstrudak hamisítását. 1882-ben a Kongresszus hivatalosan elismerte a Secret Service-t önálló szervezetként a Kincstáron belül, ennek ellenére nem volt elkülönült költségvetése a törvény szerint. Ez az *ex lex* állapot egészen 1951-ig fennállt. 1894-ben kezdte meg a Secret Service informálisan Cleveland elnök védelmét. William McKinley elnök ellen 1901-ben követtek el merényletet, és ezt követően a Kongresszus javaslatára, 1902-ben vált a szervezet hivatalosan is az elnök testőrségévé. Ekkoriban még csak két teljes munkaidős testőre volt az amerikai elnöknek. A Kongresszus 1913-ban egy törvénnyel (Treasury Department Appropriations Act of 1913) hatalmazta fel a Secret Service-t az elnök, illetve választásokon az elnökjelöltek védelmére. A Truman elnök ellen intézett támadás következtében a Kongresszus elfogadott egy jogszabályt, amely most már tartósan felhatalmazta a Secret Service-t az elnök, az elnökjelöltek, illetve a családjuk védelmére. Kérésre még a miniszterelnöknek is biztosították a védelmet. Az elnök védelmére vonatkozó szabályok a Kennedy gyilkosság (1963) után még tovább bővültek. 1994-ben a US Code 18. cím 470. szakasza teremtette meg a büntethetőség feltételeit azokkal szemben, akik az Amerikai Egyesült Államok területén kívül követtek el pénzhamisítást (hamis pénz készítése, megszerzése, s azzal való kereskedés). A bűncselekményt úgy értékelték, mintha belföldön követtek volna el.

Felismerve a Secret Service központi szerepét a vagyoni elleni bűnözés elleni küzdelemben, 2003-ban a szervezet a Kincstártól átkerült a Belügyminisztérium hatálya alá (U.S. Department of Homeland Security). Az ezt követő 5 év rendkívül sikeres periódus volt a Secret Service történetében: 29 000 pénzhamisítót tartoztattak le, az ügyek 98%-a marasztalással végződött, és körülbelül 295 millió dollár értékben foglaltak le hamis pénzeket. A Secret Service valamennyi bűncselekményt tekintve, összesen 12 milliárd dollár értékű károkozást előzött meg ezen 5 éves időszak alatt. Jelenlegi igazgatója Joseph P. Clancy, akit Barack Obama 2015 februárjában nevezett ki.

Mára gyakorlatilag egy szövetségi nyomozó hatósággá alakult át.¹² Az USSS

¹⁰ GLASER 1968. 109-110.

¹¹ BURNHAM 1872. 58-59.

¹² <http://www.secretservice.gov/about/history/> (letöltés ideje: 2016. 10. 29.)

hatásköre kiterjed még a pénzhamisításon túl néhány, az amerikai büntetőjog szerint vagyon elleni bűncselekménynek minősülő deliktumra is.¹³ Hatáskörébe tartozik például:

- az azonosító lopás,
- a hamisítás és csalás jellegű magatartások,
- az elektronikai úton történő csalások, számítógépes csalások, kiberbűnözés,
- pénzmosás stb.

A Secret Service egy komplex szervezet. A Központi Ügynökségén belül megtalálható a Nemzeti Veszélyértékelő Központ (National Threat Assessment Center)¹⁴, a Hírszerző Osztály (Intelligence Division), a Pénzhamisítást Kutató Egység (Counterfeit Research Unit), az Elektronikai Bűnügyi Osztály (Electronic Crime Branch) és a Nyomozó Központ (Tracking Center).¹⁵

A Vagyon Elleni Bűncselekmények Munkacsoportja (Financial Crimes Task Forces =FCTF) egyesíti a privát szektor és más végrehajtó ügynökségek erőforrásait, a pénzhamisítás és más vagyon elleni bűncselekmények visszaszorítására. Jelenleg az Egyesült Államok területén 46 FCTF iroda található meg, amely helyi szinten lép fel a bűnözés ellen.¹⁶

A Nyomozástámogató Osztály (Investigative Support Division) fejleszti ki és szervezi meg az átfogó bűnügyi nyomozással kapcsolatos programot, és ez az osztályfelelős a külföldi bűnüldöző tevékenységek összehangolásáért is. A proaktív akciókat, realizálásokat, különleges ügynökök hajtják végre.

A Secret Service nemcsak felderíti és üldözi a pénzhamisító bűnszervezeteket, hanem egy saját laboratóriummal (Counterfeit Lab Headquarters) is rendelkezik, amely a lefoglalt hamis vagy hamisított pénzeket elemzi. A laboratóriumban a pénzelemző szakértők a legmodernebb technikai eszközökkel (nagy erősségű mikroszkóppal, UV lámpákkal stb.) állapítják meg a hamisgyanús pénzek eredeti vagy hamis voltát.¹⁷

Összegezve, az Amerikai Egyesült Államokban a pénzhamisítás elleni küzdelemben a következő három szerv vesz részt:

1. a Kincstár (Treasury), mely magába foglalja a Bureau of Engraving and Printing-t (Pénzkibocsátó Hivatal),
2. a Secret Service,
3. és a Federal Reserve System (FED, az Amerikai Egyesült Államok Központi Banki Rendszere).

A Kincstár – amelynek része a Bureau of Engraving and Printing – felel az USA

¹³ U.S. Secret Service, United States Secret Service: Investigative Mission, available at <http://www.secretservice.gov/investigations.shtml>

¹⁴ <http://www.secretservice.gov/protection/ntac/>

¹⁵ <http://www.businessinsider.sg/an-up-close-look-at-the-secret-service-2014/10/4/#mw2QRi1UJHV1v6HY:97>

¹⁶ <http://www.secretservice.gov/investigation/#counterfeit>

¹⁷ <http://www.secretservice.gov/investigation/#counterfeit>

valutájának kibocsátásáért és a pénz védelméért azáltal, hogy fejleszti és ellátja azt biztonsági jegyekkel.

A Secret Service hatáskörébe tartozik a pénzhamisítással kapcsolatos bűncselekmények nyomozása, felderítése, illetve e szerv felel a bűnmegelőzésért. Az Egyesült Államok Központi Banki Rendszere szerepe, pedig a dollár integritásának a biztosítása és védelme.¹⁸

A dollárhamisítás aktuális trendjei

A 150. évfordulóját tavaly ünneplő Secret Service a 2015-ös éves jelentésében rámutatott arra, hogy az USA valutájának a hamisítása jelentős veszélyt hordoz az Egyesült Államok monetáris rendszerére. A tavalyi évben a Secret Service

- 145 pénzhamisító műhelyt számolt fel,
- 796 pénzhamisítót tartóztatott le
- 58 millió dollár értékben foglalt le hamis pénzeket az Egyesült Államok belterületén.¹⁹

A dollárt nagy mennyiségben hamisítják az Egyesült Államok területén kívül is. A legtöbb dollárhamisító bűnszervezet Dél-Amerikában, azon belül pedig leginkább Kolumbiában és Peruban található meg. A szervezett bűnözők felszámolására létrehoztak egy bűnüldözői projektet (Project South America), amelynek keretén belül a Secret Service helyi hatóságokkal és az Interpollal együttműködve lép fel a bűnözés ellen. Tavaly közel 30 millió dollár értékben foglaltak le hamis pénzeket.²⁰

A Secret Service éves jelentésében foglalt számok mellett, fontos felhívni a figyelmet a látenciára. A Government Accountability Office jelentése²¹ rámutat arra, hogy szinte lehetetlen (öt tényező miatt) megbecsülni az Egyesült Államok területén kívüli pénzhamisítás mértékét. E tényezők az alábbiak:

1. A Secret Service jelentései csak a regisztrált bűncselekményeket tartalmazták (a rejtve maradt, úgynevezett látens bűncselekményeket, értelemszerűen nem tudják számszerűsíteni);
2. A regisztrált adatok is eltérő képet mutathatnak a valóságtól, mert azok a számok domborodnak ki, ahová fókuszálta tevékenységét a Secret Service;
3. A jó minőségű hamis pénzek (mint pl. ún. szuperdollár, amelyet terrorista szervezetek készítettek a 90-es években) nagy valószínűséggel alulreprezentáltak lehetnek (hiszen pont a hamis pénz magas minősége miatt lehet, hogy nem fedezték fel annak hamis voltát);

¹⁸ United States General Account Office. Counterfeit U.S. currency abroad. Observations on counterfeiting and U.S. deterrence efforts. 1996.p. 4.

¹⁹ SERVICE 2015. 26.

²⁰ SERVICE 2015. 27.

²¹ OFFICE 1996. 7.

4. A számok növekedésében sok más formális tényező is szerepet játszhat, mint a bűnelkövetések tényleges növekedése. Így például 1993-ban a Secret Service megváltoztatta a külföldi számokra vonatkozó jelentési gyakorlatát, hogy azok minél inkább proaktívak legyenek;
5. Végezetül a hamisítványok felismerése különböző időkben nagy mértékben ingadozhat.²²

Az Egyesült Államok pénzhamisításra vonatkozó jogi szabályozása

Mielőtt rátérek a büntetőjogi szabályozásra, érdemes áttekinteni az Amerikai Egyesült Államok jogrendszerének sajátosságait, amely jelentősen eltér a hazánkban is uralkodó kontinentális jogcsaládtól. Az USA jogrendszere a common law (angolszász) jogcsaládon belül található meg, és egy sajátos jogkört képez azon belül is. Az USA jogrendszerének jellemzőit Visegrády²³ a következőkben foglalja

- Az Egyesült Államokban kétféle jog létezik: a szövetségi és tagállami jog.
- Írott alkotmánnyal rendelkezik.
- A jogrendszerben kiemelkedő szerepet tölt be a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság (Supreme Court of the Unites States).
- Szemben az angol joggal, itt nem érvényesül töretlenül a precedensszabály.

Az eredeti forrása a büntetőjognak bíró alkotta jog volt²⁴, melyeket common-law bűncselekménynek neveztek. Az államok többsége a common-law bűncselekményeket – melyeket az angol letelepedők hoztak magukkal az új világba – még a mai napig használja állami büntető kódexekben.

Ma a legtöbb büntetőjogi szabály az USA-ban az állami büntető törvénykönyvekben találhatóak meg, melyeket az államok törvényhozói, illetve a helyhatósági kódexek esetében a városi tanács alkotott meg. Az USA Kongresszus is részletezi a jogot az U.S. Criminal Code-ban.

A városi, helyhatósági rendeletek gyakran duplikálják az állami büntető törvénykönyve rendelkezéseit. Az állami büntető törvénykönyv, felülírja a helyhatósági rendelkezést kollízió esetén.

A helyhatóságoknak megvan a lehetősége, hogy bűncselekményeket kreáljon, és büntetést írjon elő elkövetésükért. Viszont hatalmuk korlátozott:

- nem készíthetnek büntetteket (felonies)
- nem írhatnak elő nagyobb büntetést egy évi szabadságvesztésnél.

Büntetőjog a szövetségi jogban. 52 Btk van. Minden államban egy, és egy a Columbiái körzetben, valamint US Criminal Code, amely lefedi a másik 51 kóde-

²² OFFICE 1996. 7-8.

²³ VISEGRÁDY 2016. 69.

²⁴ DAVID – BRIERLY 1968. 335.

xet. Az U.S. Criminal Code egy általános szövetségi törvénygyűjtemény, amely 52 fejezetből áll. A bűncselekmény fogalmi elemei közé tartoznak az amerikai büntetőjogban a következők:

Kötelező fogalmi elemek:

- Actus reus (bűnös cselekmény)
- Mens rea (bűnös szándék).

Esetleges fogalmi elemek

- concurrence (egybeesés)
- velejáró körülmények
- eredmény, mely büntetőjogi jogsértést okoz.²⁵

Az USA büntetőjoga megkülönböztet szövetségi (federal crime) és állami bűncselekményeket (state crime). A pénzhamisítás szövetségi bűncselekménynek minősül. A US. Code 18. címe „Bűncselekmények és büntető eljárás” 25. fejezet „Pénzhamisítás és hamisítás” tartalmazza a deliktumra vonatkozó büntetőjogi szabályokat. A 471. szakaszban szabályozott törvényi tényállás a következőképp szól:

„Aki megtévesztő szándékkal készít hamis pénzt, meghamisít pénzt, vagy megváltoztatja a pénzen a biztonsági jegyeket 5000 dollárig terjedő pénzbüntetést és vagy 20 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

Nemcsak a belföldi, hanem a külföldi pénzhamisítást is büntetni rendeli.

A szankció magasabb, mint Magyarországon. A magyar Büntető Törvénykönyv szerint, a pénzhamisításért alapesetben 2-8évig terjedő szabadságvesztés jár.

Összegzés és konklúziók

Az Észak-Amerikai pénzhamisítás története – bár egyetemes jogtörténeti szempontból viszonylag rövid – tartalmilag nagyon gazdag múltra tekint vissza. A bizonytalan gazdasági s társadalmi viszonyok kedveztek a bűnözőknek, illetve a pénzhamisítóknak. A jogesetek áttekintése alapján összegezve elmondható, hogy szigorú szankciókat alkalmaztak az elkövetőkkel szemben, viszont a nyilvános pelengérré állítások ellenére, a büntetéseknek nem volt elég visszatartó ereje.

Az amerikai forradalom, illetve a polgárháború alatt megmutatkozott, hogy milyen veszélyes háborús eszköz lehet a hamis pénzek bevetése. A pénzbe, mint fizetőeszközbe vetett bizalom teljesen megrendül, az árualap egyensúly megbomlik, illetve az infláció ugrásszerű növekedése, komoly károkat okozott az Egyesült Államok akkori gazdaságának.

A Secret Service felállítása jelentős mérföldkövet jelentett a pénzhamisítás elleni küzdelemben. A kezdeti nehézségek ellenére, mára egy modell értékű szer-

²⁵ SAMAHA 2008. 81.

vezetté fejlődött ki, amely nemcsak belföldön, hanem az Interpollal is a külföldi államok helyi hatóságaival együttműködve veszi fel a harcot a dollárhamisító bűnszervezetekkel szemben.

A jogösszehasonlító megközelítésből összegzésként megállapítható, hogy az USA jogrendszere is büntetőjoga jelentős eltéréseket mutat a hazai szabályozástól. Az USA alkotmányos szinten védelmezi a fizetőeszközét, és a bűncselekmény jelentős tárgyi súlyára tekintettel, szigorú szankciókkal rendeli a belföldön, illetve külföldön elkövetett pénzhamisítást.

Javaslatként fogalmazom meg, hogy a Terrorelhárítási Központ járjon el felderítő szervként Magyarországon, akár a rendőrséggel párhuzamos hatáskörben is. Az Amerikai Egyesült Államok modellje bizonyítja, hogy titkosszolgálati eszközökkel, milyen hatékonyan lehet felvenni a harcot a pénzhamisítás ellen. A TEK bevonása a pénzhamisítás elleni küzdelembe – számos vonatkozó jogszabály módosítással – álláspontom szerint, növelné a bűnüldözés hatékonyságát ezen a területen.

Felhasznált irodalom

- BURNHAM 1872 = Captain Geo. P. BURNHAM: Memoirs of the United States Secret Service. Boston 1872.
- COOLEY 2008 = John K. COOLEY: Currency Wars. How forged money is the new weapon of mass destruction. Skyhorse publishing. 2008.
- DAVID – BRIERLY 1968 = René DAVID – John E.C. BRIERLY: Major legal system in the world today. The Free Press, London. 1968.
- GLASER 1968 = Lynn GLASER: Counterfeiting in America. The history of an American way to wealth. Clarkson N. Potter; First Edition edition, New York. 1968.
- OFFICE 1996 = United States General Account Office. Counterfeit U.S. currency abroad. Observations on counterfeiting and U.S. deterrence efforts. 1996.
- SAMAHA 2008 = Joel SAMAHA: Criminal law. Ninth edition. Thomson Wadsworth. Belmont. 2008.
- SCOTT 1957 = Kenneth SCOTT: Counterfeiting in Colonial America. Oxford University Press, New York. 1957.
- SERVICE 2015 = U.S. Secret SERVICE: Annual Report 2015.
- SMITH 1944 = Laurence Dwight SMITH: Counterfeiting. Crime against the people. New York, W. W. Norton & Company Inc. 1944.
- VISEGRÁDY 2016 = VISEGRÁDY Antal: Jog- és álambölcsélet. Menedzser Praxis Szakkiadó és Gazdasági Tanácsadó Kft. 2016.

Internetes források:

<http://www.secretservice.gov/about/history/> (letöltés ideje: 2016. 10. 29.)

U.S. Secret Service, United States Secret Service: Investigative Mission, available at <http://www.secretservice.gov/investigations.shtml>

<http://www.secretservice.gov/protection/ntac/>

<http://www.businessinsider.sg/an-up-close-look-at-the-secret-service-2014-10/4/#mw2QRi1UJHV1v6HY.97>

<http://www.secretservice.gov/investigation/#counterfeit>

<http://www.secretservice.gov/investigation/#counterfeit>

A mediációs és a közvetítői eljárás lehetőségei a hatósági eljárásban

Bevezetés

A mai magyar közigazgatás és az annak fejlesztésére irányuló jogalkotói és kormányzati elképzelések és reformtörekvések gyakran illuzórikus pályán mozognak. A közigazgatási hatósági eljárás eddigi szabályait, követelményeit és irányait alapvetően átalakító általános közigazgatási rendtartás, annak tervezési dokumentumai¹, a közigazgatás bürokráciacsökkentéssel összefüggő módosítások², sok tekintetben egybehangzóan a korábbi fejlesztési és reform koncepciókkal a közigazgatás és azon belül a hatósági eljárás hatékonyságát szinte kivétel nélkül annak gyors és olcsó jellegében ragadja meg.

Ezek fontos célok arra tekintettel, hogy a közigazgatás tevékenységének volumene folytán a hatósági eljárás a társadalom tömegeit érinti, azonban önmagukban, mindenféle egyéb értékmérő nélkül nem valósíthatják meg a hatósági eljárás alapvető céljait.

A hatósági eljárásban ezeknél sokkal nagyobb hangsúlyt kell kapnia annak, hogy a hatósági döntéshozatal a jogszabályi követelmények teljes körű figyelembe vételére és alkalmazására épüljön, s ezen túlmenően, a lehetőségek figyelembevételével reflektáljon a valós körülményekre, az ügyfél szempontjaira, a köz érdekének egyensúlyára, s számos egyéb régóta megfogalmazódó, de csak az utóbbi időben kiemelt figyelemmel övezett kérdéskörre. Európai és tengerentúli fejlődési irányokat megfigyelve, azokban az államokban, ahol a közigazgatás fejlett, magas szinten működik, a fejlesztési igények sokkal inkább a nyilvánosság és helyi közösségek hatósági döntéshozatalba való bevonására, a hatósági

¹ Pl. Az általános közigazgatási rendtartásról szóló törvény (Akr.) szabályozási elveit meghatározó 1352/2015. (VI. 2.) Korm. határozat illetve T/12233. törvényjavaslat az általános közigazgatási rendtartásról

² Kiemelten a közigazgatási bürokráciacsökkentéssel összefüggő törvénymódosításokról szóló 2015. évi CLXXXVI. törvény és a egyes kormányrendeleteknek a közigazgatási bürokráciacsökkentéssel összefüggő módosításáról szóló 441/2015. (XII. 28.) Korm. rendelet

tevékenységek társadalmi kontrolljára és a globalizáció hatósági eljárásra való hatására valamint annak adekvát kezelésére koncentrálnak.

Ilyen közelítésben – tehát amikor a közigazgatás társadalmisításának, transzparenciájának, hatékonyságának kérdései kiemelt szerepet kapnak a közigazgatási gyakorlat illetve a közigazgatási tevékenységekre vonatkozó szabályozás tekintetében – nagy jelentősége lehet annak, hogy a hatósági döntés, s annak meghozatalára szolgáló folyamat milyen mértékben veszi figyelembe az ügyfél vagy az egyéb érdekelt felek szempontjait. Ennek mértéke ugyanis jelentős befolyást fejthet ki a döntés ügyfél általi elfogadására, önkéntes végrehajtására, amely szintén a modern eljárásjogi szabályozások hangsúlyos eleme és kifejezett célja³.

Még fontosabbá válhat a kérdés, ha az eljárásban nem csak az ügyfél, hanem ellenérdekelt fél is részt vesz. Az egymással versengő érdekek közötti közvetítés által egységesített szempontok figyelembe vétele kétségtől, törvényszerűen eredményezheti a hatósági döntés könnyebb elfogadását és ebből eredően következetes végrehajtását az esetek döntő többségében.

A lakosság és a jogalkalmazók látszólagos, az alternatív vitarendezési módszereknek a közigazgatási ténykedések tekintetében történő alkalmazhatóságával kapcsolatos érdektelensége nem a problémakör alacsony jelentőségére, hanem a közigazgatási szervekhez forduló ügyfelek hiányos jogi ismereteire, a lehetőség ismeretének hiányára, a közigazgatási szerv erre vonatkozó tájékoztatásának elmaradására, a közigazgatás más értékek iránti orientációjára (olcsó és gyors eljárás) vezethető vissza.

Ennek megfelelően a közigazgatásban dolgozó személyzet képzésével, az alternatív lehetőségek tudományos feltárásával és a jogi környezet továbbfejlesztésével, s végső soron az ügyfelek megfelelő tájékoztatásával fel lehetne zárkóztatni a magyar közigazgatást az európai mintákhoz.

Elméleti-történeti megközelítés

A mediáció és a közvetítés lehetőségeinek közigazgatási hatósági közegeben való alkalmazhatósága kettős megközelítéssel vizsgálható a leghatékonyabban: egyrészt az alternatív vitarendezési metódusok elméletének, gyakorlatának és fejlődésének elemzésével, másrészt ezek hatósági jogalkalmazásba való helyezésével, szerepük és hatékonyságuk vizsgálatával ragadható meg.

Ennek megfelelően először az alternatív vitarendezési metódusok, különösen a mediáció és a közvetítés (másként: ADR⁴ módszerek) fejlődésével, alkal-

³ I.d. például a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény (a továbbiakban: Ket.) preambulumaának negyedik bekezdését.

⁴ Alternative Dispute Resolution kifejezésből, mely kérdéskörre vonatkozó nemzetközi kutatások egyik legfőbb hívószava. I.d. például: FIADJOE 2013. 2.

mazási körével és tapasztalataival érdemes foglalkozni, majd elemezni ezeket a tapasztalatokat a hatósági eljárásba való beilleszthetőségük szempontjából.

Az alternatív vitarendezési metódusok alkalmazásának története

A társadalomra nehezedő, folyamatosan megújuló kihívások, ezek szociális, gazdasági, politikai és újabban környezet- és természetvédelmi hatásai által létrejövő konfliktusok és jogviták megelőzése és feloldása szükségessé tették a vitarendezési módszerek alternatív változatainak kifejlesztését és ezek széleskörű alkalmazását⁵.

A konfliktusok kezelésének, s így a hagyományos megoldásoktól eltérő, alternatív módszerek alkalmazásának története közel egyidős az emberiség történetével⁶. Tulajdonképpen azt mondhatjuk, hogy a ma hagyományosnak tekintett igazságszolgáltatási, közigazgatási rendszer illetve a vitarendezés, jogviszonyalakítás csak az elsőként megjelenő, viták rendezésére szolgáló, ma alternatívának nevezett módszerek folyamányaként jelent meg. Az erőszak kizárásával megvalósuló, konfliktusok feloldására szolgáló első eljárások között elsőként említhetjük az egyeztetést, tárgyalást, amelytől már csak egy lépésre volt a független harmadik fél bevonása, így megalapozva az ADR módszerek archetípusait⁷. Az ősi Kína az egyik alapvető bázisa volt és jelenleg is egyik legfőbb képviselője a békés vitarendezésnek, ahol olyan erőteljes társadalmi beágyazottságra tett szert, hogy ma is az igazságszolgáltatási rendszer egyik legfőbb helyettesítője, a konfliktusok rendezésének alapvető formája⁸. Ezek alapján megállapítható, hogy a közvetítés és a mediáció gyökerei évszázados múltra tekinthetnek vissza, újdonságtartalmukat inkább az újkorban beinduló újralfedezésük adja⁹.

A mediáció európai megjelenéséről a 15. századból származnak az első források, amelyek a Lancaster-ház uralkodása során rögzítenek több esetet, amikor angol főnemesek rendezték így konfliktusaikat¹⁰. E tekintetben a magyarországi jogalkalmazás sem volt lemaradásban, szintén az 1400-as évektől egyre erősödő mértékben töltöttek be mediatív szerepet a vitában álló felek között először a faluközösségek, s azok bírái, majd fokozatosan törvényi elismerést is nyertek az egyes egyezségekre utaló szabályok, végül a Habsburg-ház 18. századi újbóli térnyerése igyekezett kiteljesíteni a korabeli mediáció gyakorlatát¹¹

⁵ GOLDBERG ÉS MTSAI 1985. 25.

⁶ BLAKE – BROWNE – SIME 2014 22.

⁷ BARRETT – BARRETT 2004 123.

⁸ VISEGRÁDY 2016 72.

⁹ CARVER – VONDRA 1994. 125.

¹⁰ DECASTELLO 2008. 14.

¹¹ DECASTELLO i.m. 18.

Világszerte, s különösen Európában az igazságszolgáltatás állami monopóliumának kiépülésével és kiterjedésével¹², az eredetileg hagyományos módszerek alternatívvá váltak, s csak a 20. század második felében kerültek vissza a tudományos vizsgálódások középpontjába, mint a hagyományos igényérvényesítés kiegészítő, helyettesítő módszerei¹³.

A jogrendszerek egymás melletti fejlődésével párhuzamosan, a belső jogon túl a nemzetközi jog is alkalmazni kezdte az ADR módszereket a nemzetközi viták feloldására, a közvetítés és egyeztetés (conciliation) egyaránt hangsúlyosan megjelent ezen a szinten és a konfliktusok háborús elintézésének egyik reális alternatívájává vált.¹⁴

A mediáció alapkoncepciója

A mediációt (vagy másnéven, a szakirodalomban és a jogszabályi környezetben bevett kifejezésként közvetítést) olyan egyeztetésként határozhatjuk meg¹⁵, amelynek legfőbb lényegi eleme az, hogy az ellenérdekelt – tehát legalább kettő vagy annál több - felek jog- vagy érdekvitájában, a felek kezdeményezésére vagy beleegyezésével egy olyan semleges, harmadik fél (közvetítő) jár közben, aki segíti a vita megoldását.

A közvetítést a közvetítői tevékenységről szóló törvény az alábbi módon határozza meg:

„A közvetítés e törvény alapján lefolytatott olyan sajátos permegelőző vagy bírósági, illetve hatósági eljárás befejezését elősegítő, egyeztető, konfliktuskezelő, vitarendező eljárás, amelynek célja - összhangban az 1. § (1) bekezdésében foglaltakkal - a vitában érdekelt felek kölcsönös megegyezése alapján a vitában nem érintett, harmadik személy (a továbbiakban: közvetítő) bevonása mellett a felek közötti vita rendezésének megoldását tartalmazó írásbeli megállapodás létrehozása.”¹⁶

A közvetítést az egyes szerzők számos funkcióval ruházták fel, amelyek közül legátfogóbbnak, s a mediáció lényegét leginkább megragadónak Ishikawa megközelítését tekinthetjük¹⁷. A szerző általában az alternatív vitarendezési metódusok, de különösen a mediáció gyakorlatában kiemelkedő jelentőségűnek azonosította a delegalizációs, deprofesszionalizációs és a deformalizációs funkciót. Ishikawa elméletét alapul véve, azt értelmezve és továbbfejlesztve kijelenthető, hogy:

- a mediáció gyakorlatában a jogi normák mellett nagy hangsúlyt kapnak más szempontok is, s a hangsúlyt az utóbbiakra kell helyezni, ezeket is

¹² BALOGH 2011. 122.

¹³ BARRETT – BARRETT i. m. 142.

¹⁴ BRUHÁCS 2014. 221-238.

¹⁵ ÁBRAHÁM ÉS MTSAI 2013. 37.

¹⁶ 2002. évi LV. törvény a közvetítői tevékenységről 2. § (1) bekezdés

¹⁷ ISHIKAWA 2001. 1-15.

- figyelembe kell venni az egyezség létrehozása során (delegalizációs funkció),
- ettől függetlenül a jogi normák az eljárás keretét adják, azoktól azt nem lehet, s nem is szükséges függetleníteni, hiszen részben alapját szolgálják az eljárásnak (delegalizáció korlátja),
 - a konfliktus-megoldásban alapvetően nem jogi végzettségű szakemberek, hanem vitarendezésben jártas személyek vesznek részt pártatlan harmadik félként közreműködve. A professzionalizálás mértéke az egyes országokban, illetve országokon belül az egyes eljárásokban is eltérő lehet (deprofesszionalizációs funkció),
 - a mediáció és az ADR módszerek a leginkább formalizmustól mentes vitarendezési megoldások, ez azonban nem jelentheti azt, hogy az eljárás keretszabályait ne lehetne megállapítani vagy nem létezhetnének minimum-szabályok az eljárás jó gyakorlatának megvalósítására (deformalizációs funkció).

A mediátor, közvetítő alapvető feladatának azt tekinthetjük ebben a kontextusban¹⁸, hogy tisztázza a jog- vagy érdekvita alapjait, természetét, segítse a felek közti konszenzus megszületését, mely magába foglalja a felek közös érdekeinek feltárását, és a kialakuló egyezség egyes lehetséges pontjainak meghatározását, megerősítését és visszaigazolását.

Miután a mediációnak, alternatív vitarendezési metódusként kifejezetten nagy szerepe van a viták peren kívüli megoldásában, a bíróság előtti eljárások elkerülésében, a mediációs eljárásnak az alábbi szempontokat¹⁹ kell kielégítenie ahhoz, hogy annak keretében megvalósíthassa céljait, funkcióit:

- jól strukturált felépítés, amely alkalmas arra, hogy kommunikációs és egyéb módszerek alkalmazásával közös megoldásra készítse a feleket, mely egy megállapodásban nyeri el végső formáját,
- mérsékelnie kell a felek közti erő- és befolyásbeli különbségeket a tartalmi értelemben vett helyes döntés kialakításához,
- az eljárásnak az esetek túlnyomó többségében önkéntességen kell alapulnia, ugyanis csak ettől várható reális megoldások kialakításának lehetősége. Ha az eljárás kényszeren alapul, a felek sokkal kevésbé nyitottak a közös megoldás kialakítására,
- az eljárásnak a felekhez kell alkalmazkodnia, a megállapodás kialakításában elsődlegesen az ő szempontjai az irányadóak (s csak végső soron, az eljárás kereteiként a jogszabályok),
- annak ellenére, hogy a múltban történt eseményekre kell választ adnia, alapvetően a jövőben megvalósítandó magatartásokat hívatott rendezni.

¹⁸ BUSH – FOLGER 1994 21.

¹⁹ FOLGER – TAYLOR 1986 1036-1041.

MOORE 2014 45.

A mediációnak az alábbi alapelveket kell magán hordoznia a sikeres közvetítés érdekében:

- függetlenség²⁰ – a mediáció csak akkor lehet sikeres, ha a közvetítő szerepkört ellátó személy (illetve az őt foglalkoztató, megbízó szervezet) független a felektől, azokkal nem áll, s korábban sem állt, sem gazdasági, sem személyes, sem egyéb más kapcsolatban.
- pártatlanság²¹ – a mediáció függetlensége biztosításán túl sem lehet részrehajló, nem hozhat létre olyan egyezséget, amelyben az egyik fél álláspontjai korlátok nélkül túlsúlyba kerülnek a másik fél szempontjainak rovására,
- titoktartás²² – az eljárás alapja a bizalom, mely csak akkor fenntartható, ha a felek megbizonyosodhatnak arról, hogy az általuk az eljárás során megadott adatok nem kerülnek illetéktelenül, hozzájárulásuk nélkül 3. személyhez,
- bizalmi jelleg²³ – a felek egyezsége csak abban az esetben létrehozható, ha alapvetően megbíznak a közvetítőben (annak személyében és szakmai tudásában egyaránt), s a közvetítői eljárás során, a közvetítő segítségével egymásban is.

A közvetítő személyének magában kell hordoznia és érvényesítenie kell eljárásában a fenti alapelveket. A közvetítői törvény rendelkezései alapján közvetítő az lehet, aki:

- „a) felsőfokú végzettséggel és a végzettség megszerzésétől számított, annak megfelelő legalább ötéves igazolt szakmai gyakorlattal rendelkezik,
- b) a miniszter rendeletében meghatározott közvetítői szakmai képzést elvégezte,
- c) büntetlen előéletű, és nem áll a közvetítői tevékenység folytatását kizáró foglalkozástól eltiltás hatálya alatt.”²⁴

Az ADR módszerek megjelenése a közigazgatásban

A mediáció és közvetítés alapvető alkalmazási területének a fenti szakirodalmi vonatkozások alapján a magánjogi, ezen belül pedig az egyes polgári jogi és elsősorban munkajogi viták rendezését jelölhetjük meg. Az ADR módszerek közjogi, közigazgatási jogi területen való alkalmazhatósága sokáig fel sem merült sem jogtudományi, sem jogalkotói megközelítésben. A módszerek ugyanis jellemzően

²⁰ Európai Unió, European Judicial Network: European Code of Conduct for Mediators. http://ec.europa.eu/civiljustice/adr/adr_ec_en.htm (Letöltés ideje: 2016. november 16.). 2 o.

²¹ Európai Unió, European Judicial Network i.m. 3.

²² Európai Unió, European Judicial Network i.m. 4.

²³ BUSH – FOLGER i.m. 231.

²⁴ 2002. évi LV. törvény 5. § (1) bekezdés

valamilyen jog- vagy érdekvita feloldására irányultak, s mint ilyen, értelmezhetetlenek voltak hatósági jogviszonyba álló hatóság és ügyfél relációjában, hiszen a mellérendeltségi viszony nem volt elképzelhető az ügyfél alávetett pozíció miatt.

A közigazgatástól, s azon belül a hatósági eljárástól egyre erősebb szakmai érdeklődés mellett várt nyitott jelleg²⁵ egyik megtestesülésének tekinthetjük, hogy az a merev szereptartás, amely a hatósági jogviszonyon alapuló alá-fölérendeltségből törvényszerűen következett, modern viszonyok között már nem volt összeegyeztethető a közigazgatás felé mutató elvárásokkal.

A rendészeti jellegű közigazgatás²⁶ időszakában elképzelhetetlen lett volna az a konstelláció, hogy az állam szinte minden közhatalmi funkcióját ellátó közigazgatás²⁷ figyelembe vegye az akkor még alattvalói státuszban levő jogalanyok – mára ügyfelek - szempontjait, illetve törekedjen egy konszenzusos megoldás kialakítására akár az eljárásban szereplő személyek között, akár a hatóságok és e személyek között.

Az alternatív vitarendezési megoldások közigazgatási alkalmazásához arra volt szükség, hogy alapvető változás következzen be a hatósági eljárásokhoz kapcsolódó közhatalom gyakorlás módszertanában²⁸. Ennek köszönhetően az egyes közigazgatási rendszerek koncepcionálisan²⁹ már nem minden esetben közelítettek az ügyfelekhez az eredeti hatalmi pozíciójukból, s kevésbé érezték szükségét annak, hogy a közigazgatás alapvető funkciójaként megjelölt közérdek megvalósítását és védelmét mindenáron – jogi vagy más, akár fizikai - kényszer segítségével érjék el. Ehhez azonban történelmi léptékben is viszonylag hosszú időre³⁰, a rendészeti jellegű közigazgatás ügyfélközpontúvá válására, s olyan újszerű megfontolások³¹ tudományos vizsgálatára majd gyakorlati alkalmazására volt szükség, mint például a governance³² és annak hatása.

A mediatív és közvetítői lehetőségek alkalmazása hatósági eljárásban

Az alternatív vitarendezési módszerek a fent vázoltaknak megfelelően vizsgálatra és alkalmazásra kerültek a közigazgatás gyakorlatában. Az alábbiakban a módszerek elméleti dimenzió kerülnek elemzésre az alapján, hogy a hatósági eljárás mely személyek illetve szervek, szervezetek között kerülnek alkalmazásra.

²⁵ DOORNBOS 2001. 101.

²⁶ FÁBIÁN 2011. 122.

²⁷ SZAMEL 1985. 967.

²⁸ IVANCSICS – FÁBIÁN 2013 140.

²⁹ KETTL 2000. 488-497.

³⁰ ROSENBLUM – GOLDMAN 1993. 165.

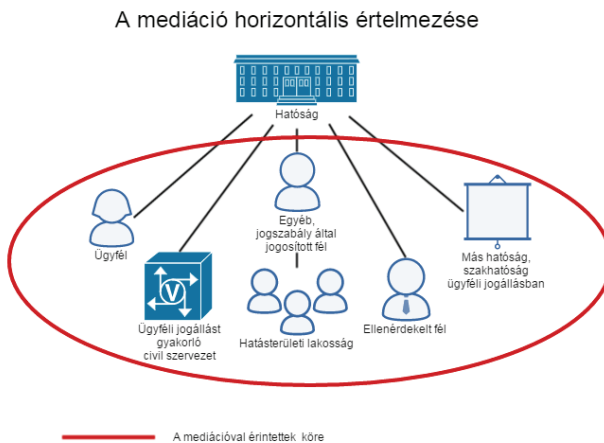
³¹ BINGHAM – NABATCHI – O'LEARY 2005. 547-558.

³² KETTL 2015. 120.

Horizontális dimenzió

Az ADR módszerek horizontális érvényesüléséről beszélhetünk, amikor a hatósági eljárásban az ügyfelek között történik alkalmazásuk. Ilyen esetben két, – eljárási jogait és kötelezettségeit tekintve – egymással azonos vagy közel azonos pozícióban álló félről beszélünk. Nem ritka a multipozíció, tehát amikor az ellentétes érdekek egyik, illetve másik oldalán több fél, sőt a hatósági eljárás megszokott ügyfélkörén kívül, adott esetben akár több közérdeket, társadalmi csoportot vagy egyéb érdeket képviselő szervezet is felléphet³³.

A hatóság alapvető feladata ebben az esetben az, hogy elősegítse a különböző érdekű felek kompromisszumának létrejöttét, akár az eljárás keretében, akár azon kívül. A közvetítés eredményét tartalmazó egyezséget rendszerint a hatóság jogi kötelezőerővel bíró határozatba foglalja vagy más módon hitelesíti, így garantálva az egyezség teljesítését.

1. ábra – A mediáció horizontális értelmezése (forrás: saját szerk.)

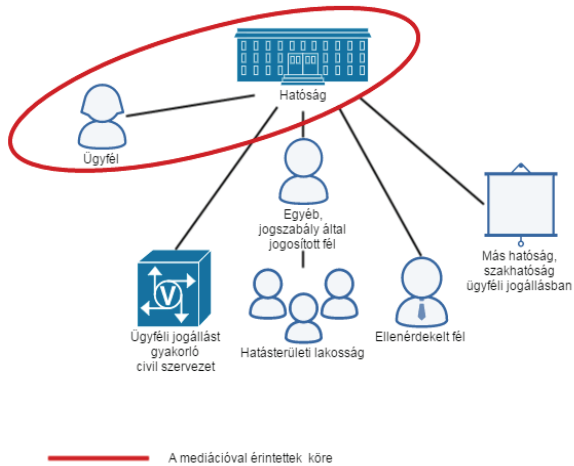
³³ Ideértve a civil szervezetek ügyféli jogállását, a közigazgatás működésének társadalmi kontrollját ellátó jogintézményeket és az egyéb érdekképviseletek fellépését is egyedi hatósági eljárás során.

Vertikális dimenzió

Amíg a mediáció horizontális megközelítése rendkívül közel áll a módszer eredeti alkalmazási területéhez, tulajdonképpen csak a hatósági közreműködés és elismerés jelentett többletet a magánjogi területen alkalmazott módszertannál, addig a mediáció vertikális megközelítése merőben új értelmezési kérdéseket nyithat meg.

Ebben a megközelítésben ugyanis az egyezség nem az egyes ügyfelek, s más hasonló státusszal rendelkező személyek és szervezetek között jön létre, hanem az ügyfél és a hatóság vonatkozásában. Ennek köszönhetően a hatóság, korábbiakban vázolt erőteljes, akár kényszer alkalmazására is alkalmazható jogosítványai kevésbé érvényesülnek ebben a viszonylatban, mint egy hagyományos rend szerint zajló hatósági eljárásban.

A mediáció vertikális értelmezése

2. ábra – A mediáció vertikális értelmezés (forrás: saját szerk.)

A hatóság szerepköre nagyban változik a horizontális verzióhoz képest: a hatóságnak ebben a viszonylatban nem csak az lesz a feladata, hogy elősegítse az egyezség létrejöttét, hanem saját maga is részese lesz annak. A közjog-, és a magánjog határán mozgó megoldásnak alapvetően az lesz a hatása, hogy a hatóság ebben a jogviszonyban elsősorban nem hatóságként, hanem kvázi szerződő félként fog szerepelni, s hatósági eljárás keretében vizsgált ügyben elsősorban az

egyezségből eredő – jellemzően magánjogi természetű - kényszerítő eszközökkel fog élni, s csak ezek hatástalansága esetén lép fel újra hatósági szerepkörének ellátásához jogszabályok által biztosított közjogi kényszerítő eszközök segítségével. A hatóságnak ebben a szerepkörben természetesen nemcsak a köz érdekét kell érvényre juttatni a jogszabályok következetes érvényesítése mellett, de az eljárás további résztvevőinek szempontjaira is figyelmet kell fordítania, akár részt vesznek a közvetítés folyamatában, akár nem.

Az egyezség létrejöttét gyakran segíti külső, esetenként laikus, más esetekben erre képzett külső, független harmadik személy, így például hazai eljárásjogunkban a később részletes tárgyalt hatósági közvetítés körében eljáró közvetítő.

A közvetítés végeredménye szerint létrejöhetnek hagyományos egyezségi megállapodási formában³⁴, de számos esetben egy rendkívül különleges, a létrehozás folyamatának nyomait magánhordozó hatósági szerződés³⁵ keretében, amely egyszerre hordoz magán közjogi- és magánjogi jellemzőket is.

Összegzés

A hatékony hatósági döntéshozatal a 21. században számos olyan követelményt állít a hatósági szervek irányába, amelyek korábban nem vagy kisebb jelentőséggel merültek fel. Az alternatív vitarendezéssel kapcsolatos metódusok és ezek alkalmazása a fentiek alapján hozzájárulhat a mind jogi, mind pedig elérni kívánt hatásaiban sikeres hatósági döntés meghozásához, amennyiben azt megfelelő környezetben alkalmazzák. A magyar gyakorlatban kibontakozó, különleges vertikális mediáció a közelgő törvényalkotási, kodifikációs munkák során is védendő, mert egy új dimenziót nyithat a hatóság és ügyfelek közötti kommunikációban, amely segítheti az ügyfélbarát hatósági tevékenység kialakítását.

Irodalomjegyzék

- ÁBRAHÁM ÉS MTSAI 2013 = ÁBRAHÁM Edit, BARINKAI Zsuzsa, DÓSA Ágnes et al.:
Mediáció – közvetítői eljárások. Budapest, HVG-ORAC Kiadó, 2013
BALOGH 2011 = BALOGH László Levente: Állam és erőszak. *Politikatudományi Szemle*
2011/1.

³⁴ Amely fogalmat a magyar közigazgatási eljárásjog jellemzően csak ügyfél-ügyfél relációjában használ.

³⁵ Vagy ahogy az angolszász angol jogi irodalomban megjelenik: „administrative contract”. A szerződés rendkívül nehézkes körülhatárolása, meghatározhatósága számos tudományos kutatás témáját képezte:
JUN 2013 1040.

- BARRETT – BARRETT 2004 = BARRETT, Jerome T., BARRETT, Joseph: A history of alternative dispute resolution: The story of a political, social, and cultural movement. New York, John Wiley & Sons, 2004
- BINGHAM – NABATCHI – O’LEARY 2005 = BINGHAM, Lisa Blomgren, NABATCHI, Tina, O’LEARY, Rosemary: The new governance: Practices and processes for stakeholder and citizen participation in the work of government. *Public administration review* 65.5, 2005
- BLAKE – BROWNE – SIME 2014 = BLAKE, Susan, BROWNE, Julie, SIME, Stuart: A practical approach to alternative dispute resolution. Oxford, Oxford University Press, 2014
- BRUHÁCS 2014 = BRUHÁCS János: Nemzetközi jog I. Általános rész. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2014
- BUSH – FOLGER 1994 = BUSH, R. A. B., FOLGER, J. P.: The promise of mediation: Responding to conflict through empowerment and recognition. San Francisco, Jossey-Bass, 1994
- CARVER – VONDRA 1994 = CARVER, Todd B., VONDRA, Albert A.: Alternative dispute resolution: Why it does not work and why it does? *Harvard Business Review*, 1994/3.
- DECASTELLO 2008 = DECASTELLO, Alice: A közvetítői eljárás az egészségügyben. Doktori értekezés. Pécs, PTE-ÁJK Doktori Iskola, 2008
- DOORNBOS 2001 = DOORNBOS, Martion: Good governance’: The rise and decline of a policy metaphor?. *Journal of Development Studies* 37.6, 2001
- FÁBIÁN 2011 = FÁBIÁN Adrián: Közigazgatás elmélet. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2011 FIADJOE 2013 = FIADJOE, Albert: Alternative dispute resolution: a developing world perspective. Routledge, 2013
- FOLBERG – TAYLOR 1986 = FOLBERG, J., TAYLOR, A.: Mediation: A comprehensive guide to resolving conflicts without litigation. *Michigan Law Review* 84/4., 1986
- GOLDBERG – GREEN – SANDER 1985 = GOLDBERG, Stephen B., GREEN, Eric D., SANDER, Frank EA: Dispute resolution. Boston, Brown, 1985
- ISHIKAWA 2001 = ISHIKAWA, Akira: Einige Denkanstöße zur Diskussion der Alternative Dispute Resolution – insbesondere deren Situation in Japan. Athen, National and Kapodistrian University of Athens, 2001
- IVANCSICS – FÁBIÁN 2013 = IVANCSICS Imre, FÁBIÁN Adrián: Hatósági jogalkalmazás a közigazgatásban. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2013
- JUN 2013 = JUN, Chen: Impact and Response: Reconstruction of Administrative Law System in the Context of Public-private Cooperation. *Journal of Guangxi Normal University* (Philosophy and Social Sciences Edition) 1/2013.
- KETTL 2000 = KETTL, Donald F.: The transformation of governance: Globalization, devolution, and the role of government. *Public Administration Review* 60/6., 2000
- KETTL 2015 = KETTL, Donald F.: The transformation of governance: Public administration for the twenty-first century. Baltimore, John Hopkins University Press, 2015
- MOORE 2014 = MOORE, C. W.: The mediation process: Practical strategies for resolving conflict. New York, John Wiley & Sons, 2014

ROSENBLOOM – GOLDMAN 1993 = 165. ROSENBLOOM, David H., GOLDMAN, Deborah D.: Public administration: Understanding management, politics, and law in the public sector. New York: McGraw-Hill, 1993

SZAMEL 1985 = SZAMEL Lajos: A rendészet a közigazgatás rendszerében. *Állam és Igazgatás*, 1985/11. VISEGRÁDY 2016 = VISEGRÁDY Antal: Jog- és állambölcselet. Budapest, Menedzser Praxis Szakkiadó és Gazdasági Tanácsadó Kft., 2016

SZABÓ ERNŐ

Lex familiae Silvani

Silvanus családjának alapszabálya

A római császárkori magánegyesületek egyedi szabályok lefektetésével igyekeztek rendezni a belső életüket, szabályozni működésüket. Ezeket az alapszabályokat a latin nyelvű feliratos emlékek a *lex* terminussal jelölik¹, míg egy gaiusi Digesta-fragmentum a *pactio* kifejezést alkalmazza². Tanulmányom elsődleges célja a magát Silvanus istenség családjának nevező közösség alapszabályának magyar nyelvű közreadása.³ A Nero-kori, latin nyelvű felirat a kevés teljes egészében fennmaradt *leges collegiorum* egyike. A forrás jellegéből adódóan a fordítás során a szöveghűséget a stilisztikai szempontok elé helyeztem. Fordításom alapjául M. Buonocore és O. Diliberto feliratkiadása⁴ szolgált. A feliratot a jobb átláthatóság kedvéért tartalmi szempontok alapján fejezetekre tagoltam, amelyeket címekkel láttam el. Fordításomban a megfelelő helyeken lábjegyzetes formában jeleztem az epigráfiai és filológiai problémákat, a különféle értelmezési lehetőségeket, a szakirodalmi hivatkozásokon túl azonban nem bocsátkoztam az egyes jelenségek részletes elemzésébe. Kerek zárójelben állnak azok a magyar kifejezések, amelyek megfelelői a latin szövegben nem szerepelnek, de segítik a megértést.

^{*} A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma megbízásából az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő által meghirdetett „A Nemzet Fiatal Tehetségeiért Ösztöndíj” pályázat támogatásával készült (NTP-NFTÖ-16-0554).

¹ CIL XIV, 2112 (fordítása: SZABÓ 2012); CIL VI, 10234 (fordítása: SZABÓ 2015a); CIL VI, 10298; CIL X, 1579; CIL VI, 10296; CIL III, p. 924–927, tc I.

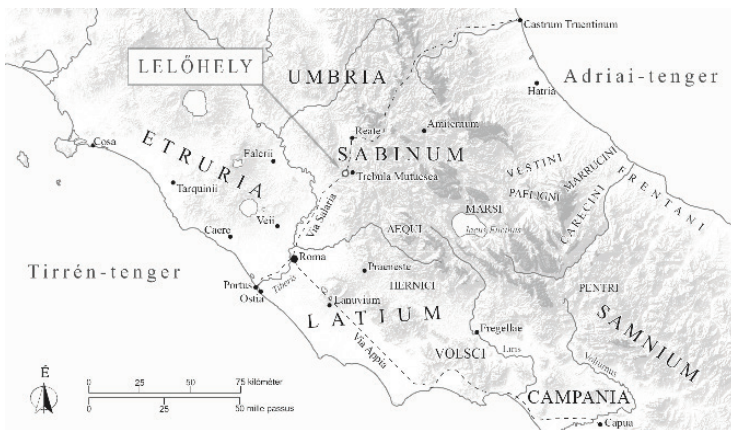
² Dig. 47.22.4.

³ Egy részlet (10–15. sorok) fordítását már közzétettem a pannoniai magánegyesületek temetkezési hozzájárulását vizsgáló tanulmányomban: SZABÓ 2011. 99.

⁴ BUONOCORE – DILIBERTO 2003. 341–342.

A lelőhely

A *familia Silvani* alapszabályát rögzítő felirat a via Salaria mellett, Trebula Mutuesca (ma Monteleone Sabino)⁵ közelében, a várostól mintegy négy kilométerre, *in situ* került elő 1928-ban vízszabályozási földmunkák során.⁶ A Sabinumhoz tartozó Trebula Mutuesca⁷ Rómától hatvan kilométerre északkeletre található. A lelőhely Silvanus isteni erejének megnyilatkozására kitűnően alkalmas helyszín a mai Buida és Carraccio patakok összefolyásánál, ahol az egyesületi tagok szabad ég alatt gyűltek össze az istenség tiszteletére, épületre utaló nyomokat ugyanis nem találtak.⁸ A *lex* egy négy blokkból összeállított feliratcsoport része. A szorosan összetartozó – fizikailag is összekapcsolt – négy felirat mellett a lelőhelyről előkerült a szakrális hely (*locus consecratió*)ját megőrkítő *cippus*⁹, egy Silvanusnak szentelt oltár¹⁰, egy szoborbázisoz tartozó felirat¹¹, valamint a kultuszélet egyéb tárgyi emlékei¹².

1. ábra: A felirat lelőhelye

⁵ Öhler tévesen Lanuviumot jelöli meg lelőhelyként: ÖHLER 2014. 36.

⁶ Paribeni 1928-ban publikálta a leletet, azonban nem tett említést arról, hogy azok ebben az évben, vagy esetleg valamivel korábban kerültek elő a Ponte Buida nevű lelőhelyen: PARIBENI 1928.

⁷ Trebula Mutuesca régészeti örökségéhez összefoglalóan: CAMILLI 2001. Kultuszélethez: EVANS 1939. 54–65.

⁸ PARIBENI 1928. 387–388. Silvanust gyakran tisztelték szabad ég alatt, szent ligetekben, erdei tisztásokon, kertekben: DORCEY 1992. 93–96.

⁹ AE 1929, 163

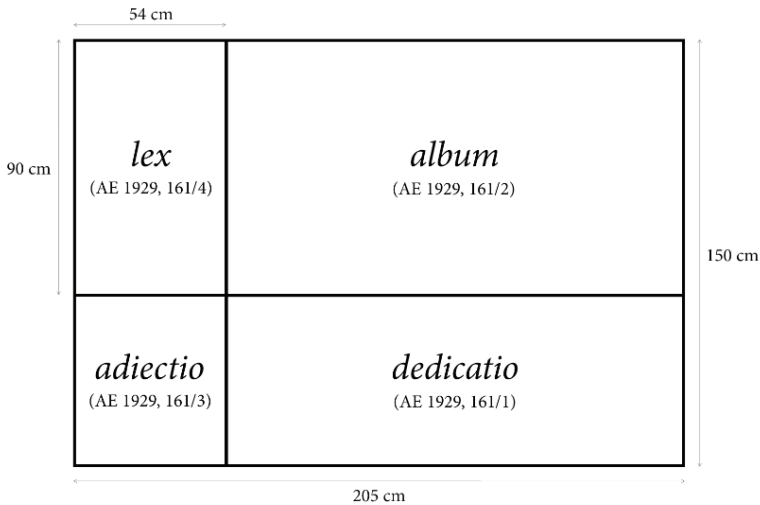
¹⁰ AE 1929, 164

¹¹ AE 1929, 162

¹² Égett csontok, kerámia-töredékek, mécsesek, hamu: PARIBENI 1928. 387. Feltehetően ugyanerről a helyszínről származnak: CIL IX, 4877; CIL VI, 610. Ehhez lásd: BUONOCORE – DILIBERTO 2003. 330–331. (4. lábaj.)

A hordozó

A *lex* egy négy blokkból összeállított feliratcsoport egyik alkotóeleme, a négy felirathordozót vaskapcsokkal erősítették egymáshoz. Az így kapott felirategyüttes magassága 150 cm, szélessége 205 cm, legnagyobb vastagsága 58 cm. A felirathordozók alapanyaga helyi édesvízi mészkő. Az alapszabály a felirategyüttes szembőlnézeti bal oldalának felső részén kapott helyet, a felirathordozó magassága 90 cm, szélessége 54 cm, vastagsága 18 cm. Az álló téglalap alakú feliratos mező felül, alul és a szembőlnézeti bal oldalon 5,5 cm vastag keretet kapott, jobb oldalról a szomszédos tábla kerete szegélyezi.¹³

2. ábra: A négy blokkból összeállított feliratcsoport sematikus rajza

A felirat egyhasábos elrendezésű, 22 sorral, a sűrű szedésű sorok teljesen kitöltik a rendelkezésre álló helyet.

Zsúfoltsága ellenére írásképe rendezett, jól megkomponált, eltekintve a 15. sor-tól, ahol a sorzáró utolsó öt betű csak a szomszédos tábla keretén fért el. Az első sor betűi 4 cm, a további sorok betűi 2,5 cm magasak, kivéve négy megnövelt méretű sorkezdő betűt, amelyek tartalmilag elkülönülő szakaszokat jelölnek.¹⁴ Ez utóbbiak mellett behúzásokkal és *virgák* alkalmazásával¹⁵ tették vizuálisan

¹³ A hordozók anyagvizsgálatához és méreataihoz: BUONOCORE – DILIBERTO 2003. 331–337.

¹⁴ 2. sor (B=3 cm); 10. sor (Q=2,8 cm); 16. sor (I=3 cm); 21. sor (D=3,5 cm)

¹⁵ 6. és 19. sor

felismerhetővé a tartalmilag elváló részeket. *Nexus* nem fordul elő a szövegben, az *interpunctiók* használata következetes. A felirathordozó jelenleg Rómában, a Museo Nazionale Romano alle Terme di Diocleziano állandó kiállításán¹⁶ tekinthető meg.

Kelkezés

A négy blokkból összeállított feliratcsoport három cselekménysorról tudósít: 1. Marcus Valerius Dexter Silvanusnak szentelte (*consacravit*) és az egyesületnek adta ajándékba (*donum dedit*) a társulati tagok névsorát megőrkítő *albumot*.¹⁷ 2. Ugyanő felavatta (*dedicavit*) a köemléket és süteménnyel, valamint mézes borral vendégelte meg az egyesületet, mindezért *immunitast* kapott a *familiától*.¹⁸ 3. Marcus Valerius Firmus az egyesület határozata értelmében (*decreto familiae*) megtoldotta (*adiecit*) az alapszabállyal (*lex*) a már meglévő felirategyüttest.¹⁹ A három cselekménysor közül csak a *dedicatiót* keltezték (Kr. u. 60. július 15.)²⁰, minthogy a másik két esetben a kelkezés elmaradt, gyaníthatóan ezekre is ugyanabban az évben került sor. Az alapszabályt rögzítő tábla felállításának időpontját tehát nem tudjuk egyértelműen meghatározni, az viszont valószínűsíthető, hogy utólag²¹ illesztették az *albumhoz*. Ezt megerősíti a feliratok elrendezése²² és az *adiectiót* említő szóhasználat is.

A familia Silvani

Az egyesületi keretek között gyakorolt Silvanus-kultuszról számos adattal rendelkezünk,²³ ahogy szintén jól adatoltak a kifejezetten Silvanus tisztelete köré

¹⁶ Il Museo Epigrafico, Sala IX: Le religioni dei Romani

¹⁷ *Silvano consacravit et familiae M(arcus) [Va]lerius M(arci) f(ilius) Dexter inpensa su[a] || donum dedit.* (AE 1929, 161/2)

¹⁸ *M(arco) Manilio Vopisco C(aio) Velle[[a]]o Paterculo co(n)s(ulibus) | Idibus Iuli(i)s dedicavit, | familiae Silvani crustulum mulsum ab se dedit, | decrevit familia Silvani M(arco) Valerio Dextro immunitatem.* (AE 1929, 161/1)

¹⁹ *M(arcus) Valerius Firmus | titulum | adiecit ap se | d(ecreto) f(amiliae).* (AE 1929, 161/3)

²⁰ A *consulok* neve (Marcus Manilius Vopiscus és Caius Velleius Paterculus) alapján: DEGRASSI 1952. 16–17. Kubitschek és Ebel szerint a dátum az egyesület alapításának időpontjával azonos, erre azonban nincs utalás a feliraton: KUBITSCHKEK 1929. 132; EBEL 2004. 48.

²¹ Kubitschek 3–5 év, Vetter 1–2 év időbeli eltérést feltételez: KUBITSCHKEK 1929. 132; VETTER 1953. 106.

²² A *consecratiót* és a Marcus Valerius Dexter *donumát* rögzítő első sor nem a felirategyüttes felső keretének teljes hosszán fut végig, hanem csak az *album* felett, ráadásul helyszűke miatt derékszögben megtörve, a jobb oldali kereten záródva. Ugyanakkor a *lex* rosszul kiszámolt 15. sorának utolsó betűi az *album* bal oldali keretén kaptak helyet.

²³ A feliratos emlékekhez: WALTZING 1900. 479–480. Az egyesületi kötődésű itáliai szobrokhoz

szerveződő magánegyesületek, azaz olyan társulatok, amelyek elnevezésében is megmutatkozik az istenség.²⁴ A *familia* terminus ebben az esetben a *collegium*, *corpus*, *sodalitium*, stb. kifejezések²⁵ szinonimája.²⁶ Ez egyértelműen kiderül az alapszabály 10. és 16. sorából, ahol a *familia* és a *corpus* terminusok azonos értelemben szerepelnek²⁷, felcserélhetők.²⁸ Bizonyos egyesületi címek (*pater*, *mater*, *frater*)²⁹ is azt sugallják, hogy a kollegiális közösségek olykor családként tekintettek önmagukra, amely azonban más jelentőséggel bírt, más szerepet töltött be, mint az egyes tagok nukleáris családjai.³⁰

Kutatástörténet

A forrás első kiadása R. Paribeni³¹ nevéhez fűződik, aki a felirat rajza mellett egy jó minőségű fotót³² is közzétett a kőemlékről, ám olvasatába jónéhány hiba csúszott. 1932-ben F. M. de Robertis³³, majd 1953-ban E. Vetter³⁴ számos hibát javított. 2003-ban a M. Buonocore – O. Diliberto szerzőpáros³⁵ további korrekciót végzett a korábbi olvasatokon.

A forrást angol nyelvre R. Friggeri³⁶ fordította le. Német nyelven E. Vetter³⁷ és E. Ebel³⁸ adta közre a szöveget, a francia fordítás J.-M. Flambard³⁹ és F. Jacques⁴⁰ nevéhez fűződik. Olasz nyelven M. Buonocore és O. Diliberto⁴¹ jóvoltából olvasható a szöveg.

és feliratokhoz: BOLLMANN 1998. 233. Bollmann adatai szerint a Genius-kultusz után Silvanus tisztelete a második helyen áll az itáliai egyesületek kultuszéletében.

²⁴ A Silvanus-egyesületekhez átfogóan: DORCEY 1992. 84–90, 103–104, listájuk: 84–85. (4. láb.)

²⁵ A kifejezések összegyűjtve: WALTZING 1900. 236–242.

²⁶ GROTEN 2015. 190–192. A *familia* kifejezés alkalmazását regionális sajátosságnak tartja: DE ROBERTIS 1987. 49–56.

²⁷ 10. sor: *qui ex ea familia decesserit*; 16. sor: *qui ex eo corpore decesserit*

²⁸ A lanuviumi *collegium salutare Dianae et Antinoi* alapszabályában a *collegium* és *corpus* kifejezések váltakoznak hasonlóan szinonimaként: SZABÓ 2012.

²⁹ Összegyűjtve: WALTZING 1900. 369–370, 372–373.

³⁰ PERRY 1999. 97–192.

³¹ PARIBENI 1928. 392–396. (Fig. I.); AE 1929, 161/4

³² A hordozóról publikált további fotók: PIETRANGELI 1976. 129; FRIGGERI 2001. 174; BUONOCORE – DILIBERTO 2003. 336–337. (Fig. 8–9.)

³³ DE ROBERTIS 1987. 20–32.

³⁴ VETTER 1953. 97–98.

³⁵ BUONOCORE – DILIBERTO 2003. 341–344. (a korábbi olvasatváltozatokkal); AE 2002, 397/d

³⁶ FRIGGERI 2001. 174. Az olasz nyelvű tükörkiadvány olasz fordítást tartalmaz.

³⁷ VETTER 1953. 106–107.

³⁸ EBEL 2004. 225–226.

³⁹ FLAMBARD 1987. 222.

⁴⁰ JACQUES 1990. 219. nr. 131.

⁴¹ BUONOCORE – DILIBERTO 2003. 387. Fordításuk franciául is megjelent: AE 2002, 397/d (148. p.) (M. Perrin)

A felirat fordítása

Lex familiae Silvani. |

Silvanus családjának alapszabálya.

A magisterek kötelességei (2–6)

B(ona) f(ortuna). Qui ex familia magistri facti erunt | ad sacrum faciendum deo, accipient | ex arca HS CCXL, suo quique die, et ni |⁵ minus adicere debeat ap se HS CCX[L]. | Si ita non fecerit, d(are) d(ebeat) HS CCC.

Jó szerencsét! Akiket a családból magistereknek tesznek meg az istenségnek szánt áldozat bemutatására, 240 *sestertiust*⁴² kapnak a pénztárból, mindenki a saját napján⁴³, és köteles⁴⁴ nem kevesebb mint 240 *sestertiust* a magáéból hozzáadni. Ha nem cselekszik ekként, köteles 300 *sestertiust* fizetni.

Viselkedési szabályok és szankciók (6–9)

Cum ad | sacrum ventum erit, ni quis litiget | nive rixam faciat nive extran|um invitet ea die. Si ita fecerit, d(are) d(ebeat) HS XX. |¹⁰

Amikor az áldozathoz⁴⁵ járul, senki se veszekedjen, és ne okozzon dulakodást, és ne hívjon meg idegent arra a napra.⁴⁶ Ha ekként cselekszik, köteles 20 *sestertiust* fizetni.

⁴² Carroll a 240 *sestertius* kapcsán tévesen tagsági díjról ír: CARROLL 2006. 44. Flambard fordításában téves az összeg (260 HS): FLAMBARD 1987. 222.

⁴³ Paribeni szerint a megválasztás napjáról van szó: PARIBENI 1928. 394. Hasonlóan: DE ROBERTIS 1987. 21–22, 39, 43; FRIGGERI 2001. 174.

⁴⁴ Pontatlan egyeztetés: *debeant* helyett *debeat*

⁴⁵ Öhler értelmezésben a *sacrum* „szentély”: ÖHLER 2014. 37.

⁴⁶ Schnorr von Carolsfeld szerint az *ea die* a büntetéspénz fizetésére vonatkozik, amely „azonnal esedékes”: SCHNORR VON CAROLSFELD 1969. 374. A szankció megfogalmazása azonban itt is sablon szerint alakul, az *ea die* bizonyosan az *invitet* időhatározója.

Temetkezési tevékenység (10–15)

Qui ex ea familia decesserit, ut ei confel|rant singuli HS VIII. Ni quis decumanis | moram faciat plus triduo. Qui ita fece|rit aut exequias non fuerit, nisi certa | causa, d(are) d(ebeat) HS XX. Ex cuius decuria deliquerit, |¹⁵ eorum cura erit tollere. Si ita non fecerit, || d(are) d(ebeat) HS X. |

Aki ebből a családból meghal, annak egyenként 8 *sestertiust* gyűjtsenek össze.⁴⁷ Senki sem késlekedhet három napnál többet (a fizetéssel) a *decumanus*oknak⁴⁸. Aki ekként cselekszik vagy nem lesz ott a temetésen, ha nem határozott indokkal (teszi), köteles 20 *sestertiust* fizetni. Akinek a *decuriájából* mulasztás történik, azoknak⁴⁹ a gondja lesz megszűntetni⁵⁰ (a mulasztást). Ha nem cselekszik ekként, köteles 10 *sestertiust* fizetni.

⁴⁷ Legalább 70 tagnak be kellett fizetnie a 8 *sestertiust* ahhoz, hogy az egyesületi *arca* mérlege ne váljon passzívva egy halálesetkor (a kifizetett *funeraticium* összege 560 *sestertius*, lásd 17. sor). Az egyesület *albumán* 78 név szerepel, de lehettek köztük *immunitast* élvező tagok is.

⁴⁸ Paribeni és Evans értelmezésében a *decumani* a *decuria*-tagokat jelenti, csakúgy, mint a *singuli*: PARIBENI 1928. 395; EVANS 1939. 63. (1. láb.). A szövegösszefüggésből azonban egyértelműen kiderül, hogy a *decumanus*ok a *decuriák* tisztviselői (talán kifejezetten díjbeszedő tisztviselők). A terminus etimológiájához: DE ROBERTIS 1987. 25; VETTER 1953. 108. Friggeri fordításában az eredetileg többes számú szóalakot egyes számban adja vissza: FRIGGERI 2001. 174.

⁴⁹ Pontatlan egyeztetés: *eius* helyett *eorum*

⁵⁰ Paribeni interpretációjában a *delinquere* „meghalni”, a *tollere* „vinni”, utóbbi ige alanya pedig a *decuria*, vagyis az ő feladatuk a temetésen vinni az elhunyt tagtárs tetemét: PARIBENI 1928. 395. Hasonlóan: DE ROBERTIS 1987. 26, 36, 40, 48; SCHNORR VON CAROLSFELD 1969. 364–365, 374, 377; EVANS 1939. 62–63; FRIGGERI 2001. 174.

Jacques fordításában a *tollere* „kizárni”, azaz a *decuria*-tagok felelőssége a vétkező tagtárs kizárása: JACQUES 1990. 219–220. Hasonlóan: TRAN 2007. 135. Flambard nem kifejezetten kizárásra, hanem „karanténba helyezésre” gondol: FLAMBARD 1987. 222. (18. láb.)

Buonocore és Diliberto értelmezésében a *tollere* „kitörölni”, azaz a *decumanus*ok kötelessége, hogy kitöröljék az *albumból* az elhunytak nevét. Véleményük szerint az egyesületi *albumban* előforduló névjavítások e tevékenység bizonyítékai: BUONOCORE – DILIBERTO 2003. 379–380, 382, 387. Ez az interpretáció teljesen idegen a római feliratok világától. A név kitörlése, megsemmisítése (*abolitio nominis*) csak a legsúlyosabb vétségek elkövetése esetén képzelhető el. A Róma városi *collegium negotiantium citriariorum et eborariorum* a csaló tisztségviselőit sújtotta ezzel a büntetéssel (*ex albo raderentur*): SZABÓ 2015b, 305.

Sokkal kézenfekvőbb, hogy a szöveg helye a *decumanus*ok feladataira utal: a *decuria*-tagok „mulasztását” – azaz a befizetések késedelmét, a temetéstől való távolmaradást – a *decuria* tisztviselőjének kell orvosolnia, mégpedig a büntetéspénzek beszedésével.

Örökség és hagyomány (16–20)

Item qui ex eo corpore decesserit, sequi eum | debeat aut heredem eius HS DLX et locus eius | HS C, si tamen testamento suo nominarit, | si minus caducum erit. Hoc amplius |²⁰ dare legare debeat familiae HS L n(ummos). |

Hasonlóképpen aki ebből a testületből meghal⁵¹, őt⁵² vagy örökösét 560 *sestertius*⁵³ kell⁵⁴ illesse és a (tag)helye⁵⁵ 100 *sestertius* (értékben), de csak ha megnevezte⁵⁶ a végrendeletében, ha nem, elesett örökrész⁵⁷ lesz. Ezenkívül köteles a családnak 50 *sestertius*⁵⁸ adni, hagyományozni.⁵⁹

⁵¹ A *decedo* ige a 10. sorban minden kétséget kizáróan „meghal” értelemben szerepel (csakúgy, mint a lanuviumi *collegium salutare Dianae et Antinoi* alapszabályában: SZABÓ 2012. 87. I.25, I.27, I.31, II.2). Mindazonáltal ugyanennek a kifejezésnek a 16. sorban már „önként távozik” jelentést tulajdonít: SCHNORR VON CAROLSFELD 1969. 378; AUSBÜTTTEL 1982. 66–67. (42, 44. láb.); EBEL 2004. 48–50; ÖHLER 2014. 39. Buonocore és Diliberto értelmezésében a szöveg hely a tagságból önként, illetve elhalálozás útján távozóakra egyaránt vonatkozik: BUONOCORE – DILIBERTO 2003. 380, 383–384. 387.

Egy jogi jellegű, „lapidáris tömörségű” feliratos forrás alapkövetelménye az egyértelmű, világos fogalmazás. Nem túl valószínű, hogy a 10. sorhoz képest itt teljesen eltérő jelentéssel alkalmazták volna ugyanazt az igét. A szövegkörnyezet (örökös, végrendelet, örökrész, hagyomány) egyértelműen halálesetre utal, nem kilépésre. És egyébként is, miért fizetett volna az egyesület az önhatalmúlag kilépőknek? Aquileiában a *collegium sacrum Martis* a pénztárnak tartozó tagokat és a kilépőket nem temette el: *Quisquis collega debitor fuerit | loculo, si decesserit, sive vivos |²⁰ recesserit, in honc locum non | inferetur.* (InscrAqu I, 676)

⁵² De Robertis interpretációjában az *eum* a testületre vonatkozik: DE ROBERTIS 1987. 27–29.

⁵³ Ez az összeg az elhunyt egyesületi tag temetési pénze (*funeraticium*), amely alapvetően az elhunytat illette meg, ha azonban ennek felhasználására örökösöt jelölt ki, akkor a *heres* temette el a végrendelet értelmében. Hasonlóan rendelkezik a *lex collegii salutare Dianae et Antinoi*: SZABÓ 2012. 89. (II.1–2. sorok)

Ausbüttel és Ebel szerint a kilépőnek járó kártérítési összegről van szó, nem a *funeraticium*ról: AUSBÜTTTEL 1982. 67. (44. láb.); EBEL 2004. 49–50.

⁵⁴ Pontatlan egyeztetés, erősen túlterhelt szerkezetben, több halmozott alánnyal: *debeant* helyett *debeat*

⁵⁵ A *locus* kifejezést sírhelyként értelmezi: VETTER 1953. 109; AUSBÜTTTEL 1982. 66–67; FLAMBARD 1987. 222; EBEL 2004. 226; SCHRUMPF 2006. 186. A szöveg logikája szerint itt inkább az elhunyt tagsági helyének sorsa kerül rendezésre. A *locus* ilyen értelmű használatához: CIL VI, 10234 (5–6. sor: SZABÓ 2015a, 87); CIL VIII, 2557 (36. sor); AE 1941, 71; valamint: Liv. 5.13.3; 10.8.3; 10.15.8; Cic. *Verr.* 2 2.124; Nep. *Att.* 6.4.

⁵⁶ *nominarit* = *nominaverit* (hangkiesés – syncope)

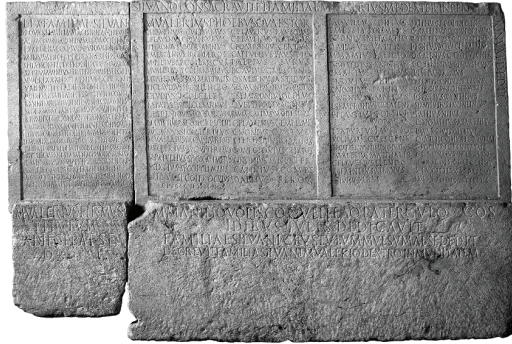
⁵⁷ Az elesett örökrész (*caducum*) végeredményben a *fuscusra* – jelen esetben az *arcára* – száll. A *caducum*hoz lásd: FÖLDI – HAMZA 2007. 612.

⁵⁸ A *collegium Aesculapi et Hygiae* tagjai a *funeraticium* felével megegyező összeg befizetésével maguk gondoskodhattak a tagsági helyük örököséről, ennek hiányában *allectio* útján töltötték be az elhunytak helyeit: SZABÓ 2015a, 162. (6–7. sorok). Úgy tűnik, a *familia Silvani* tagjai a *locus* értékének felével megegyező összeg (50 *sestertius*) megfizetésével (az egyesületre történő hagyományoz-

A *decumanus*ok kötelességei (21–22)

Decumani, quisquis decuriae suae non | denuntiarit, d(are) d(ebeant) HS V in singulos hom(ines).

A *decumanus*ok, bárki aki⁶⁰ a saját *decuriájának* nem jelent⁶¹, kötelesek 5 *sestertius*ot fizetni minden egyes emberért⁶².

3. ábra: A négy blokkból összeállított feliratsorozat (Museo Nazionale Romano alle Terme di Diocleziano, Inv. 108765–108768)

zásával) gondoskodhattak a tagsági helyük örököséről. Feltételezhetően, ha nem végrendeleti örökös került az elhunyt helyére, annak a *locus* teljes értékét (100 *sestertius*) meg kellett fizetnie, ez az összeg tehát belépési díjként is felfogható, amit a *collegium salutare Dianae et Antinoi* alapszabálya *kapitularium*nak nevez: SZABÓ 2012. 86. (I.21–22. sorok).

De Robertis értelmezésében a *locus* a végrendeleti örökös 100 *sestertius* ellenében kaphatta meg (a kívülállók belépési díjának pedig magasabbnak kellett lennie, mint 100+50 *sestertius*): DE ROBERTIS 1987. 29, 34, 28.

Evans interpretációjában az örökös 100 *sestertius*ért vehette meg a tagsági helyet és neki, vagy az elhunytaknak 50 *sestertius*ot kellett az egyesületre hagynia, hogy megkapja a *funeraticium*ot: EVANS 1939. 64.

Vetter a *collegium salutare Dianae et Antinoi* alapszabályában említett *exequiarium*mal (SZABÓ 2012. 87. I.25–26. sorok), azaz gyásznap között szétosztandó pénzzel azonosítja a 50 *sestertius*os összeget: VETTER 1953. 110.

Ebel magyarázatában az 50 *sestertius* azonnali befizetésének, vagy végrendeleti hagyományozásának előírásával azt kívánták megakadályozni, hogy a pénzügyi nehézségekkel küzdő tagok ne éljenek vissza a kilépőknek biztosított kártalanítás lehetőségével: EBEL 2004. 50.

⁵⁹ Az örökhagyó a közvetlen juttatást kifejező „adom, hagyományozom” (*do lego*) igék használatával hagyományoz az egyesületre (*legatum per vindicationem*, ún. dologi hagyomány, ehhez lásd: FÖLDI – HAMZA 2007. 657). Nincs szó a két cselekedet közötti választási lehetőségről, ahogy Ausbüttel és Ebel szeretné: AUSBÜTTEL 1982. 67; EBEL 2004. 50, 226.

⁶⁰ Pontatlan egyeztetés: *quiqui ... denuntiarint* helyett *quisquis ... denuntiarit*

⁶¹ *denuntiarit* = *denuntiaverit* (hangkiesés – syncope)

⁶² Paribeni és Evans itt is általánosságban *decuria*-tagokat ért a *decumani* alatt, tehát véleményük sze-

4. ábra: Az alapszabályt tartalmazó blokk
(Museo Nazionale Romano alle Terme di Diocleziano, Inv. 108768)

Irodalomjegyzék

AE: *L'Année épigraphique*. Paris, 1888–

AUSBÜTTEL 1982 = AUSBÜTTEL, Frank M.: Untersuchungen zu den Vereinen im Westen des Römischen Reiches. (*Frankfurter Althistorische Studien* 11). Kallmünz, 1982

BOLLMANN 1998 = BOLLMANN, Beate: Römische Vereinshäuser. Untersuchungen zu den Scholae der römischen Berufs-, Kult- und Augustalen-Kollegien in Italien. Mainz, 1998

rint bármely tag, aki elmulasztja közölni a *decuriájával* a számára ismertté vált halálesetet, 5 *sestertius* fizet minden egyes tagtársának: PARIBENI 1928. 396; EVANS 1939. 64. A *decumanus* teminust helyesen értelmezi, ugyanakkor az *in singulos homines* kifejezést részesesettel egyenértékűnek tekintti: SCHNORR VON CAROLSFELD 1969. 374. (5. láb.); FLAMBARD 1987. 222; JACQUES 1990. 219; FRIGGERI 2001. 175; BUONOCORE – DILIBERTO 2003. 382, 387; EBEL 2004. 226.

Valószínűbb azonban, hogy a *decumanus*nak a nem értesített tagok után kellett fizetnie és csakúgy, mint a korábbi esetekben, a büntetéspénz itt is az *arcát* gyarapította.

- BUONOCORE – DILIBERTO 2003 = BUONOCORE, Marco – DILIBERTO, Oliviero: L'albume e la lex della familia Silvani di Trebula Mutuesca. Nuove considerazioni. *Atti della Pontificia Accademia romana di archeologia. Rendiconti* 75 (2003) 327–393. = *Minima Epigraphica et Papyrologica* 11 (2006) 211–254.
- CAMILLI 2001 = CAMILLI, Andrea: Il patrimonio archeologico di Monte Leone Sabino. In: *L'antica Trebula Mutuesca e il museo archeologico di Monte Leone Sabino. (I musei del Lazio e il loro territorio 9)*. Roma, 2001. 7–34.
- CARROLL 2006 = CARROLL, Maureen: *Spirits of the Dead. Roman Funerary Commemoration in Western Europe. (Oxford Studies in Ancient Documents)*. Oxford, 2006
- CIL: *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Berlin, 1863–
- DE ROBERTIS 1987 = DE ROBERTIS, Francesco Maria: Contributi alla storia delle corporazioni a Roma. Prima parte. I. – La «familia Silvani». In: *Scritti varii di diritto romano (articoli da riviste e miscellanee) II. Storia del diritto, Diritto pubblico, Epigrafia giuridica*. Bari, 1987. 15–56. = *Annali del Seminario giuridico-economico dell'Università di Bari* 6 (1932) 55–90. = *Contributi alla storia delle corporazioni a Roma*. Bari, 1934. 3–42.
- DEGRASSI 1952 = DEGRASSI, Attilio: *I fasti consolari dell'Impero Romano dal 30 avanti Cristo al 613 dopo Cristo. (Sussidi eruditi 3)*. Roma, 1952
- DORCEY 1992 = DORCEY, Peter: *The Cult of Silvanus. A Study in Roman Folk Religion. (Columbia Studies in the Classical Tradition 20)*. New York, 1992
- EBEL 2004 = EBEL, Eva: *Die Attraktivität früher christlicher Gemeinden. Die Gemeinde von Korinth im Spiegel griechisch-römischer Vereine. (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament II:178)*. Tübingen, 2004
- EVANS 1939 = EVANS, Elizabeth C.: *The Cults of the Sabine Territory. (Papers and Monographs of the American Academy in Rome 11)*. New York, 1939
- FLAMBARD 1987 = FLAMBARD, Jean-Marc: *Éléments pour une approche financière de la mort dans les classes populaires du Haut-Empire. Analyse du budget de quelques collèges funéraires de Rome et d'Italie*. In: Hinard, François (ed.): *La mort des morts et l'au-delà dans le monde romain. Actes du colloque de Caen 20–22 novembre 1985*. Caen, 1987. 209–244.
- FÖLDI – HAMZA 2007 = FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és institúciói*. Budapest, 2007¹²
- FRIGGERI 2001 = FRIGGERI, Rosanna: *The Epigraphic Collection of the Museo Nazionale Romano at the Baths of Diocletian*. Milano, 2001 = *La collezione epigrafica del Museo Nazionale Romano alle Terme di Diocleziano*. Milano, 2001
- GROTEN 2015 = GROTEN, Andreas: *Corpus und universitas. Römisches Körperschafts- und Gesellschaftsrecht: zwischen griechischer Philosophie und römischer Politik. (Ius Romanum 3)*. Tübingen, 2015
- InscrAq: BRUSIN, Johannes Baptista: *Inscriptiones Aquileiae I–III*. Udine, 1991–1993.
- JACQUES 1990 = JACQUES, François: *Les cités de l'Occident romain. Du Ier siècle avant J.-C. au VIe siècle après J.-C.* Paris, 1990
- KUBITSCHKE 1929 = KUBITSCHKE, Wilhelm: *Spurius, Spurius filius, sine patre filius und spurius. Wiener Studien* 47 (1929) 130–143.
- ÖHLER 2014 = ÖHLER, Markus: *Silvanus und Christus. Sozialgeschichtliche Erwägungen zum Silvanuskult und zum 1. Petrusbrief*. In: Lang, Markus (ed.): *Ein*

- neues Geschlecht? Entwicklung des frühchristlichen Selbstbewusstseins. Göttingen, 2014. 30–50.
- PARIBENI 1928 = PARIBENI, Roberto: Monteleone Sabino. Iscrizione di un santuario di Silvano. *Notizie degli scavi di antichità* 6 (1928) 387–397.
- PERRY 1999 = PERRY, Jonathan Scott: A Death in the Familia: The Funerary Colleges of the Roman Empire. Ph. D. Dissertation, University of North Carolina at Chapel Hill, 1999
- PIETRANGELI 1976 = PIETRANGELI, Carlo: La Sabina nell'antichità. In: Brezzi, Paolo (ed.): Rieti e il suo territorio. Milano, 1976. 9–164.
- SCHNORR VON CAROLSFELD 1969 = SCHNORR VON CAROLSFELD, Ludwig: Geschichte der juristischen Person I. Universitas, corpus, collegium im klassischen römischen Recht. Aalen, 1969²
- SCHRUMPF 2006 = SCHRUMPF, Stefan: Bestattung und Bestattungswesen im Römischen Reich. Ablauf, soziale Dimension und ökonomische Bedeutung der Totenfürsorge im lateinischen Westen. Göttingen, 2006
- SZABÓ 2011 = SZABÓ Ernő: Magánegyesületek temetkezési hozzájárulása Pannoniában. In: *Annona Nova* 2010. A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve. Pécs, 2011. 97–112.
- SZABÓ 2012 = SZABÓ Ernő: A lanuviumi collegium salutare Dianae et Antinoi törvénye. In: *Annona Nova* 2011. A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve. Pécs, 2012. 81–94.
- SZABÓ 2015a = SZABÓ Ernő: Lex collegi Aesculapi et Hygiae. *Acta Szekszardiensium: Scientific Publications* 17 (2015) 153–173.
- SZABÓ 2015b = SZABÓ Ernő: Lex collegii negotiantium citriariorum et eborariorum. In: Csabai Zoltán – Szabó Ernő – Vilmos László – Vitári-Wéber Adrienn (szerk.): Európa égisze alatt. Ünnepi tanulmányok Fekete Mária hatvanötödik születésnapjára kollégáitól, barátaitól és tanítványaitól. (*Ókor-Történet-Írás* 4). Pécs – Budapest, 2015. 297–320.
- TRAN 2007 = TRAN, Nicolas: Les procédures d'exclusion des collèges professionnels et funéraires sous le Haut-Empire: pratiques épigraphiques, normes collectives et non-dits. In: Wolff, Catherine (ed.): Les exclus dans l'Antiquité. Actes du colloque organisé à Lyon les 23-24 septembre 2004. Paris, 2007. 119–138.
- VETTER 1953 = VETTER, Emil: Die familia Silvani in Trebula Mutuesca und die sectores materiarum in Aquileia. In: Studi aquileiesi offerti il 7 ottobre 1953 a Giovanni Brusin nel suo 70. compleanno. Aquileia, 1953. 93–119.
- WALTZING 1900 = WALTZING, Jean-Pierre: Étude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains depuis les origines jusqu'à la chute de l'Empire d'Occident. Tome IV. Indices, Liste des collèges connus, leur organisation intérieure, leur caractère religieux, funéraire et public. Louvain, 1900

A gyermekvállalás és a szociális ellátórendszer kapcsolata

Magyarország Alaptörvénye szerint a család a nemzet fennmaradásának alapja, amely egy nő és egy férfi között kötött házassággal jön létre, amit meghatároz a szülők egymás közötti illetve a szülők és a gyermekek közötti kapcsolat.¹

A magyar jogszabályokat áttekintve Magyarország kiemelt szerepet szentel a családoknak, amiket külön intézkedésekkel, támogatásokkal igyekszik megvédeni.²

A közösség egyik legmeghatározóbb kerete a házassággal létrejövő egység, amely az ország nemzeti erőforrásaként, a társadalom alapegységeként, a személyiség kibontakozásának fórumaként is szolgál. A családok megalakulása és a gyermekek születése a kulcs a fenntartható fejlődéshez és a gazdasági növekedéshez, éppen ezért az állam a civil szervezetek az önkormányzatok a gazdaság szereplői és a médiaszolgáltató és az egész közösség is szerepet kell, hogy vállaljon a családok védelmében.³

Azért, hogy a nemzet fennmaradása biztosítva legyen az állam támogatja a gyermekvállalást és segíti a szülők gyermekvállalási szándékait.⁴ Az állam leginkább a gyermekek felneveléséhez és az ehhez szükséges otthonteremtésben vállal szerepet.⁵

A jogszabályokban is megfogalmazott kiemelt védelemre nagy szükség is van, hiszen az elmúlt évtizedekben hatalmas változások következtek be a családok életben, amelyek nagyban visszavetették azok működését.

¹ Alaptörvény Alapvetés L cikk.

² Alaptörvény Szabadság és felelősség. XV. cikk.

³ Alaptörvény Nemzeti hitvallás; 2011. évi CCXI. törvény preambuluma

⁴ A családok védelméről szóló 2011. évi CCXI törvény 1. § (3). bekezdése

⁵ A családok védelméről szóló 2011. évi CCXI törvény 2. § (1). bekezdése

Családszerepek változása

A II. világháborút követően a születésszám tekintetében folyamatos változást figyelhetünk meg. A születések száma folyamatosan változott, emelkedés és csökkenés váltotta egymást egészen az 1960-1970-es évekig, amikor a művi vetélés korábban nem látott méreteket öltött legalizálása miatt elértük a mélypontot. Az 1960-as évek közepén a magyar és európai családok reprodukciós funkciója teljesen megroppant. A születések száma ekkoriban radikálisan csökkentek és látványosan növekedett a felbomlott házasságok száma, amelyek némely országban már a házasságkötések számának egyharmadát is eléri. Majd 1967-et követően lassan ismét emelkedni kezdett a születések száma és 1973-ban a népesedéspolitikai lépések miatt tovább nőtt a születések száma, majd 1974-75-ben demográfiai csúcsot sikerült elérni a korábbi, Ratkó Anna nevéhez köthető születésszabályozási eszközök beérésével. Azt viszont meg kell jegyezni, hogy a gyermekvállalás mértéke még ezzel sem érte el azt a szintet, ami a népesség utánpótlásához szükséges lett volna.⁶

A rendszerváltást követően sem lett jobb a helyzet, sokat változott kedvezőtlen irányba a gyermekvállalással kapcsolatos gondolkodás. A nőknek ítélt szerep is sokat változott, a gyermeknevelés mellett a munkahelyen való helytállás is meghatározó szerepet kapott. Az új rendszerhez való alkalmazkodási kényszer, a megélhetés biztosítása kérdésessé és prioritássá vált a családalapítással szemben. A helyzetet tovább nehezítette az, hogy az állam nem tudott gyermekvállalást ösztönző intézkedéseket felmutatni, kevés anyagi támogatást kaptak a gyermeket vállaló családok, a nő számára biztosan a munkahely elvesztését jelentette a gyermekvállalás és a munkaerőpiacra történő visszailleszkedés is jóval nehezebb volt a kisgyermekes anyukáknak. Továbbá a nők is sokkal képzettebbek lettek, így ők is szerves részét képezik a munkaerőpiacnak és ezzel – érthető okokból – számukra is fontos lett az önmegvalósítás, illetve a munkaerőpiacon való érvényesülés.⁷

Az elmúlt 15-20 évben figyelemre méltó mértékben csökkent azon nők száma, akik 35 éves koruk előtt vállalnak gyermeket.

Előtérbe került az önmegvalósítás, teret hódított a gyermek nélküli élettársi kapcsolat és a szingliség. A legutóbbi, 2011-es népszámlálás adatai szerint a lakosság 15,5 %-a él egyedülállóként.⁸

Gyermekvállalási hajlandóság visszaesése: a reprodukció megvalósulásához arra lenne szükség, hogy 100 nő 210 gyereket vállaljon, ez azonban 2009-ben 133 volt.⁹

⁶ SZABADY 1975. 168.; CSEH-SZOMBATHY 1978. 15. 53.

⁷ KOPP – SKRABSKI 2007. o.n.

⁸ <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2013.pdf> 14. (2016.01.19.)

⁹ VALUCH 2015. 34, 37, 38, 48.

A 60-70-es években a gyermekek életvitelében is megindult egy változás: egyre nő azok száma, akik a közép és felsőoktatásban történő részvételük miatt a szülői házban élnek egyre kitolva a saját család alapításának idejét.¹⁰ Ez a tendencia tovább folytatódik jelenleg is, a munkaerőpiacon való elhelyezkedéshez már már alapkövetelmény a diploma. Ahhoz, hogy a sok diplomás közül kitűnhessenek a pályakezdők, érdemes elvégezniük a mester és esetleg a doktori képzést, nem is beszélve arról, hogy ezidő alatt években mérhető szakmai tapasztalatot is össze kellene gyűjteniük. Vagyis a karrierépítés és az ehhez szükséges tanulás nagyon megnehezíti a családalapítást. Ideális esetben 20-25 évesen hagyja el az iskolapadot a pályakezdő fiatal, akinek még nincsenek biztosítva a lakhatáshoz szükséges feltételek, nem rendelkezik állandó keresettel és csak ideális esetben rendelkezik stabil párkapcsolattal.

Az utóbbi néhány évtized nagy változást hozott a családok életébe olyan szempontból is, hogy amíg korábban három generáció is együtt élt nagyszámú gyermekkel, addig most eljutottunk odáig, hogy maximum két generáció él együtt. A XIX. század közepére még nagyon jellemző nagycsaládok legalább három generáció élt együtt, ami általában háromnál több – akár oldalági – családok közös életvitelét jelentette. Ezekben a nagycsaládokban jellemző volt a munkamegosztás, mindenkinek meg volt a szerepe abban, hogy biztosítva legyen az életközösség megélhetése.¹¹ A kétgenerációs családok előtérbe kerülésével pedig a meggyengült a családok megtartó ereje. A háztartások nagy részét már csak két szülő és egy gyermek teszi ki. A jelenlegi viszonyok között – az esetek többségében – mindkét fél kénytelen dolgozni azért, hogy biztosíthassák a család anyagi hátterét. A gyermekvállalás kiesést jelent a munkaerőpiacról a szülő nő számára, aki a munkahelye elvesztését és a család megélhetését veszélyeztetheti várandósság esetén. Továbbá, mivel a nagyszülők többsége külön háztartásban él, így a gyermek gondozását (akár életkorból, akár betegségéből eredő) is a szülőknek kell egyedül megoldaniuk.

Szociális kockázatot jelenthet az is, ha az idős szülő felügyeletet igényel és nincsenek ott a gyermekek, aki iskola mellett tudnának segíteni a nagyszülőknek. Azok a munkavállalók, akiknek a szülei tartós gondozásra, ápolásra szorulnak szintén kiesnek a munkaerőpiacról. A nagycsaládok munkamegosztása, hogy az idősek vigyáznak a gyerekekre és a gyerekek besegítenek az idősek gondozásába szinte teljesen eltűnt.¹²

A háromgenerációs családok eltűnésén túl nagy kihívást jelent az egyre gyakrabban előforduló csonka – egy szülő és egy gyerek – családok. Az elmúlt 40 év alatt az egyszülős családok száma majdnem kétszeresére emelkedett.¹³

¹⁰ CSEH-SZOMBATHY 1978. 59–60.

¹¹ H. SAS 1978. 66–84.

¹² Az idős szülő gondozásával és ápolásával kapcsolatos kérdésekről bővebben: LAJKÓ 2016.

¹³ VÖRÖS – KOVÁCS 1991. 1215.;

A gyermekvállalás jövedelmi hatásai

Egyes munkákban számításokat találunk arra, hogy mennyibe kerülhet a gyermeknevelés. Gábos et al. munkájában az éves költség meghatározásakor figyelembe vették egyrészt a gyermek fogyasztásának költségei, illetve a gyermek felnevelésére szánt idő és munka pénzbeli értéke.¹⁴

Elsőként a gyermek fogyasztásának költségei lettek összeszámolva, amely 2003-ban elérte a 327000 forintot évente.¹⁵

Majd összegezték a gyermek felnevelésébe, felügyeletébe fektetett munka becsült pénzbeli értékét, amely évente 931000 forintot jelentett.¹⁶

A fogyasztási költségek számítások szerint a gyermeknevelés éves költsége átlagosan 1,26 millió forint volt 2003-ban. A cikkből az is kiderül, hogy a második, harmadik gyermek felnevelése már kevesebb költséggel jár évente, viszont a gyermeket egyedül nevelő szülő már több forrást kell, hogy fordítson a gyermek felnevelésére.¹⁷

Ez az érték viszont már nem tükrözi a jelenlegi helyzetet, hiszen azóta sokat változtak ezek a költségek. A jelen kutatás keretein belül arra van lehetőség, hogy az infláció figyelembevételével meghatározzunk egy olyan éves költséget, ami már közelebb áll a 2015-os értékekhez. Egy inflációszámító program segítségével hívva kiszámolhatjuk a 2003 és 2015 közötti infláció mértékét, amivel megtudhatjuk, hogy körülbelül mennyibe kerülhet egy gyermek felnevelése jelenleg. Mivel 60,4% volt a teljes, kumulált infláció, így a 2003-ban kiszámított fogyasztási költségek 525000 forintra gyermeknevelésre fordított munka értéke 1493000 ezer forintra rúgnak, amelyek összege kiadja a gyermeknevelés 2015-re átszámolt éves költségét, ami eléri 2.02 millió forintot.¹⁸

Természetesen ezek az összegek sokat változhatnak családonként attól függően, hogy mekkora összeget, illetve mennyi időt szánunk vagy tudnak szánni a gyermekekre.

Ezeket az adatokat látva megállapítható, hogy a gyermeknevelés hatalmas anyagi terhet ró a családokra, pláne, hogy hosszabb-rövidebb ideig az egyik fél kénytelen otthon maradni, amivel kiesik a munkaerőpiacról és korábbi jövedelmének csak meghatározott hányadát fogja kapni. Összességében tehát a gyermekvállalás hatalmas elköteleződés, amelyet egyebek mellett az anyagi következmények is hátráltathatnak.

¹⁴ GÁBOS – GÁL – KELLER 2007. 4.

¹⁵ GÁBOS – GÁL – KELLER 2007. 17.

¹⁶ A szerzők azt az összeget vették figyelembe, amit átlagosan egy nevelőnőnek, illetve babysitternek kellene fizetni hasonló tevékenységek elvégzéséért, részletes kifejtést lásd: GÁBOS – GÁL – KELLER 2007. 8–15, 17.

¹⁷ GÁBOS – GÁL – KELLER 2007. 16.

¹⁸ <http://calculon.info/inflacio.php> (2016.10.24.)

Következmények

A fentebb említett változások teljesen átformálták a családok működését, összetételét és funkcióját. Az, hogy nem születik meg a kívánt gyermekszám idővel ellehetetleníti a nyugdíjrendszert. Minél kevesebb gyermek születik és minél több az idős, annál kevesebb aktív korúnak kell majd eltartania egyre több nyugellátásra jogosult idős személyt. A demográfiai előregedés az egyik legfőbb oka annak, hogy a szociális ellátórendszer fenntarthatósági problémákkal küzd. Egyre több időskorú személy nyugellátását egyre kevesebb aktív korú, dolgozó embernek kell kitermelnie. A társadalmi előregedés folyamatát a KSH dinamikus korfái segítségével legkönnyebb áttekinteni. A 2015-2016-os korfákat nézve, az leginkább egy fejeállított piramisra hasonlít, amely a magas számú időskorút és alacsonyabb számú aktív korút reprezentálja.¹⁹ Ez a tendencia hosszútávon veszélyezteti a szociális ellátórendszer fenntarthatóságát

Az előregedési folyamat egyértelmű következménye az egyre kevésbé jellemző, de még mindig magas számú terhességmeggazakításnak, a kivándorlásnak, a születések számát meghaladó halálozásnak és legnagyobb súllyal az alacsony gyermekvállalási hajlandóságnak. Már több mint 30 évvel ezelőtt kezdődött el az a folyamat, amit egészen máig sem sikerült megfordítani. 1980. évet követően a magyar lakosság hullámzó mértékben, de töretlenül fogy. 1981-ben majdnem 2000 fővel volt kevesebb, mint az azt megelőző évben, majd az éves népességfogyás hirtelen megugrott egészen a 10000-es, majd a 20000-es mértékig. Az évi 10-20 ezres fogyás állandósult egészen 1992-ig, amit követően tovább emelkedett ez a szám 30, majd elérte a 40000 főt is. A népességfogyási tendencia állandósulni látszik 35 és 40000 fő között, vagyis évente egy nagyvárosnyi lakost veszít az ország. Ez a negatív irányú tendencia több összetevő eredménye. Egyrészt kisebb-nagyobb hullámzásokkal, de egyre kevesebb gyermeket vállalnak a magyar családok, amely 2015-ben alig haladta meg a 90000-t. Másrészt az éves halálozások száma sokkal meghaladja a születések számát legalább 30000-rel. Jelentős, bár egyre inkább visszaszorulóban van a terhességmeggazakítás száma, ami 60000-ről egészen 35000 alá csökkent az elmúlt 3 évben.²⁰

A családtámogatási rendszer

Az állam természetesen nem nézheti, nem nézi tétlenül a negatív irányba mutató tendenciát, ezért igyekszik a családtámogatási rendszert folyamatosan szélesí-

¹⁹ <https://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html> (2016.10.16.)

²⁰ http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html (2016.11.21.), http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001b.html (2016.11.22.)

teni az ellátásra jogosultak körének kibővítésével, az ellátások összegének és az arra való jogosultság idejének növelésével, egyéb kedvezmények megállapításával és a gyermekvállalási kedv előmozdítására tett próbálkozásokkal.

- A családtámogatási rendszer elsősorban a gyermekszegénység elleni küzdelem egyik meghatározó eszköze. Másrészt viszont egyes esetekben éppen a transzferrendszer az, ami szegénységben tartja a családokat, mert esetenként az ellátástól való függőséget vonja maga után.²¹ Az egy érdekes kérdés, hogy vajon lehet-e gyermekszegénységről beszélni. Egyes szerzők meglátása az, hogy gyermekszegénység önmagában nem létezik és nem különíthető el a családtól, illetve a családok szegénységétől.²² Vagyis a családtámogatás rendszer nem is a gyermek, hanem a családok szegénysége elleni eszköz. Azt viszont ki kell hangsúlyozni, hogy a pénzbeli ellátások önmagukban nem elegendőek a probléma megszüntetéséhez, ahhoz még tovább feltételekre is szükség van. A szülők elhelyezkedési és munkahelymegtartási lehetőség erősítése, gyermekfelügyeleti rendszer minőségi és mennyiségi fejlesztése, valamint egyéb természetbeni gyermekjóléti ellátások biztosítása, ami igazi változást idézhet elő ebben a kérdésben.²³
- A családokat, illetve a gyermekvállalást támogató ellátások egy olyan közösségi beruházásnak lehet tekinteni, amely a gyermekek, vagyis a jövőbeli gazdasági utánpótlást, az adófizető polgárok kinevelését hivatott támogatni. Továbbá az ellátások csökkentik a gyermekvállalás munkaerőpiac szempontjából vett negatív hatását, hiszen minél több időt tölt a gyermekneveléssel a szülő, annál kevésbé tud jelen lenni munkaerőpiacon. Segítheti az újabb generáció tőkefelhalmozását és ezzel a későbbi különválást, illetve a saját család alapítását (babakötvény pl.). És végső soron elősegíti a gyermek fizikai és szellemi fejlődését az oktatási rendszerben történő részvétel támogatásával, a megélhetéshez szükséges költségek támogatásával, illetve az édesanya otthonmaradásának és a gyermek otthoni nevelésének ösztönzésével. Összességében tehát a családtámogatási rendszer a gyermekszegénységen túl egy közösségi beruházás az emberi tőkébe.²⁴
- Ide kapcsolódóan további érvként merülhet fel a családtámogatás mellett például a házasság intézményének védelme és a nemek közötti esélyegyenlőség biztosítása.²⁵ Ahogy már a bevezetőben is említettem, a magyar jogszabályi háttérben több esetben is megjelenik a család fontossága, illetve annak védelmére tett erőfeszítések: „Az állam – önmagukban

²¹ GÁBOS – SZÍVÓS 2006. 220.

²² KRÉMER 2009. 326.

²³ KRÉMER 2009. 330.

²⁴ GÁBOS 2008. 304–305, 307, 320.

²⁵ IGNITS – KAPITÁNY 2006. 385.

vett méltóságuk és értékük miatt is – védi a család és a házasság intézményét.²⁶ Az ellátásokon, támogatásokon és a jogi védelmen túl hangsúlyt kapnak azok a családbarát munkahelyek is, amelyek kiveszik a részüket a családok egységének megőrzésében.

- A gyermekvállalás támogatása népesedéspolitikai okból is prioritást kell, hogy élvezzen. Az állam, illetve a nemzet jövőjét és fennmaradását határozza meg, hogy a hogyan alakul a gyermekvállalási hajlandóság.²⁷ KSH adatok szerint már 1980 óta folyamatosan fogy a magyar népesség.²⁸
- Továbbá meg kell említeni az alacsony gyermekvállalási hajlandóság negatív következményét, az egészségügyi és a nyugdíjrendszer megterheltségét. Ahogy korábban is megemlítésre került az előregedő társadalomban egyre nagyobb és nagyobb teher jut az aktív korú egyénekre és egyre nehezebben fenntartható a szociális ellátórendszer is. A gyermekekbe való beruházás tehát hosszútávon elősegíti a szociális ellátórendszer fenntarthatóságát, illetve elnyújtja annak összeomlását.²⁹

Az OECD családi adatbázisa szerint Magyarország közte van azoknak az államoknak, amelyek a legmagasabb összegben és a leghosszabb ideig folyósítanak gyermekvállaláshoz kapcsolódó ellátást, illetve ahol a közkiadások figyelemre méltó százalékát költik erre a célra.³⁰ A magyar állam nagylelkűségének ellenére is a gyermekvállalás támogatására szánt összegek eltörpülnek annak költségeihez képest.³¹

Családtámogatási ellátások

A családok támogatását szolgáló rendszer a legjobban kiépített része a szociális ellátórendszernek. Az ellátások széles rétege áll rendelkezésre azoknak, akik a gyermekvállalás mellett döntenek és nem fordulhat elő olyan eset, hogy egy gyermeket vállaló család bármilyen oknál fogva támogatás nélkül maradjon. Ezt szolgálja az a megfontolás, hogy a gyermeket nevelő személyeknek nyújtott ellátások járhassanak biztosítási, segélyezési és univerzális alapon is.

A biztosítási típusú ellátásokra jellemző, hogy megelőző munkavégzést vár el és a munkavégzés során szerzett jövedelem meghatározott százaléka kerül folyó-

²⁶ A családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény 1. § (1) bekezdése

²⁷ IGNITS – KAPITÁNY 2006. 384.

²⁸ http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/tablak/teruleti/00/00_1_1_1_1.xls (2016.11.20.)

²⁹ IGNITS – KAPITÁNY 2006. 384.

³⁰ OECD Családi Adatbázis, PF2.1.A táblázat és diagramm, valamint PF2.1.B diagramm, 2015 áprilisi adatok és PF2.1.D diagramm 2011-es adatok https://www.oecd.org/els/soc/PF2_1_Parental_leave_systems.xls (2016.10.25.); <https://www.oecd.org/gender/data/length-of-maternity-leave-parental-leave-and-paid-father-specific-leave.htm> (2016.10.25.)

³¹ GÁBOS – GÁL – KELLER 2007. 19–20.

sításra az arra jogosultaknak. Ebbe a körbe tartozik a csecsemőgondozási díj,³² a gyermekgondozási díj³³ és a gyermekápolási táppénz.³⁴

A segélyezési típusú ellátások pedig kifejezetten a mélyszegénységben élő családok megsegítésére van. Ilyen típusú ellátásokra jogosult lehet, akik a törvény alapján rászorulónak minősülnek, vagyis a családot tekintve az egy főre eső jövedelem nem éri el a jogszabályban meghatározott szintet. Ilyen ellátás például a rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény³⁵ és az ingyenes gyermekétkeztetés és az egészségkárosodási és gyermekfelügyeleti támogatás.³⁶

Az univerzális típusú ellátások jellemzője, hogy nem vizsgál sem előzetes munkavégzést, sem rászorultságot, ez jár mindenkinek, akinek született gyermeke. Ilyen ellátás például a családi pótlék (nevelési ellátás, iskoláztatási támogatás),³⁷ gyermekgondozást segítő ellátás,³⁸ gyermeknevelési támogatás³⁹ és az anyasági támogatás.⁴⁰

Ezen túl van számos olyan ellátás, illetve kedvezmény, amely a gyermekvállalást hivatott támogatni, de nem tartoznak a szociális ellátórendszer keretei közé, például a babakötvény,⁴¹ a családi adó és járulékkedvezmény,⁴² a családi otthonteremtési kedvezmény,⁴³ első házások kedvezménye,⁴⁴ az extra szabadság⁴⁵ és a munkáltató által érvényesíthető adókedvezmény⁴⁶.

A szociális ellátórendszer képes-e előmozdítani a gyermekvállalási hajlandóságot?

A közbeszédben, a szakma képviselői közt és a szakirodalomban is találkozhatunk ellentétes véleményekkel azzal kapcsolatban, hogy a gyermekvállalás támo-

³² A kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény 40. §

³³ A kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény 42/A. §

³⁴ A kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény 45. §

³⁵ A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény 19. §

³⁶ A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény 21/B. §

³⁷ A családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvény 6. §, 1993. évi III. törvény 37. §

³⁸ A családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvény 20. §

³⁹ A családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvény 23. §

⁴⁰ A családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvény 29. §

⁴¹ A fiatalok életkezdesi támogatásáról szóló 2005. CLXXIV. törvény

⁴² A személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény 29/A. §, A társadalombiztosítás ellátásaira és magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről szóló törvény 24/A. §

⁴³ Az új lakások építéséhez, vásárlásához kapcsolódó lakáscélú támogatásról szóló 16/2016. (II. 10.) Korm. rendelet, A használt lakás vásárlásához, bővítéséhez igényelhető családi otthonteremtési kedvezményről 17/2016. (II. 10.) Korm. rendelet

⁴⁴ A személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény 29/C. §

⁴⁵ A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény 118. §

⁴⁶ Egyes adótörvények és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról 2011. évi CLVI. törvény 462/D. §

gatására szánt összeg, illetve annak növelése képes lenne-e a családokat ösztönözni a reprodukciós funkció beteljesítésére?

A válasz nem. Kutatások szerint még az sem növelné jelentős mértékben a gyermekvállalási hajlandóságot, ha folyósított ellátások összegét kétszeresére emelnék. Ebben az esetben is az egy családra jutó gyermekek átlagos száma kb 0.3 százalékponttal emelkedne.⁴⁷

Az ellátásokra és kedvezményekre a gyermek megszületés után lesznek jogosultak a szülők, vagyis az állami támogatórendszer csak a gyermek megszületését követően lép életbe és csak a gyermekáldást követően kieső jövedelmeket tudja valamelyest pótolni.

A családtámogatási rendszerben jelenleg nincsenek meg azok az ösztönzők, amelyek a gyermekvállalási hajlandóságot előmozdítanák. Ennek a célnak a megvalósulásához sokkal többre lenne szükség, mint pénzbeli ellátások, illetve kedvezmények megállapítására. Ahhoz, hogy egy fiatal pár egyáltalán elkezdjen gondolkodni a gyermekvállaláson, ahhoz egy tervezhető, előre kiszámítható családtámogatási rendszerre, olyan családbarát munkahelyekre van szükség, ahol 100%, hogy nem jár a munka elvesztésével és egyéb munkaerőpiaci hátrányokkal a gyermek érkezése. Egy olyan egészségügyi ellátórendszerre is szükség van, ahol nem kell heteket, hónapokat várni az ellátásra, nem kell hálapénzzel ösztönözni az orvosokat a jó munkára. Szükség van egy biztos családi háttérre, amelyikből egyik fél sem lép ki a gyermekvállalás terhei vagy harmadik fél felbukkanása miatt. Továbbá szükség van még több olyan előre látható extra kedvezményekre, amelyek csak a gyermeket családoknak járnak, mint például a családi adó és járulékkedvezmény, az első házasság kedvezménye, a családi otthonteremtési kedvezmény a többlet szabadság, illetve az atipikus munkavégzésre.

Összességében tehát elmondható, hogy az Európaszerte is kiemelkedő családtámogatási rendszer egy jó eszköz lehet a gyermek, vagyis a családsegénység elleni küzdelemben a gyermek megszületését követően, viszont nem elegendő ahhoz, hogy a társadalom elöregedésének folyamatát megfordítsa.

Szakirodalom:

- CSEH-SZOMBATHY 1978 = Cseh-Szombathy László: A mai magyar családok legfőbb jellegzetességei 11-65.o. In: Cseh-Szombathy László (szerk.): A változó család. Kosuth Könyvkiadó, h.n., 1978
- GÁBOS 2008 = Gábos András: Családtámogatási rendszer és a családok helyzete In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): Társadalmi riport, TÁRKI, Budapest, 2008. 304-323.o. http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-819/publikaciok/tpubl_a_819.pdf (2016.10.18.)

⁴⁷ KÖLLŐ 2008. 44.

- GÁBOS – GÁL – KELLER 2007 = Gábos András – Gál Róbert Iván – Keller Tamás: A gyermeknevelés költsége és a társadalmi kompenzáció, TÁRKI, Budapest, 2007. 8-15.o. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b003.pdf> (2016. október 18.)
- GÁBOS – SZÍVÓS = Gábos András – Szívós Péter (2006): A gyermekszegénység és néhány jellemzője Magyarországon. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.) Társadalmi Riport 2006. Tárki, Budapest, 2006. 204–228.
- H SAS 1978 = H. Sas Judit: A nagycsalád jellegzetességei a mai magyar falusi társadalomban In: Cseh-Szombathy László (szerk.): A változó család. Kossuth Könyvkiadó, h.n., 1978. 66-84. o
- IGNITS – KAPITÁNY 2006 = Ignits Györgyi – Kapitány Balázs: A családtámogatások alakulása Demográfia, 2006. 49. évf. 4. szám 383–401. <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/viewFile/577/480> (2016.10.19.)
- KOPP – SKRABSKI 2007 = Kopp Mária – Skrabski Árpád: Női szerepek a mai magyar társadalomban. <http://vigilia.hu/regihonlap/2007/7/kopp.htm> (2016.11.21.)
- KRÉMER 2009 = Krémer Balázs: Bevezetés a szociálpolitikába. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009
- KÖLLŐ 2008 = Köllő János: A gyermeknevelési támogatások munkaerő-piaci hatásai. In: Nagy Gyula (szerk.): Jóléti ellátások, szakképzés és munkakínálat. KTI Könyvek 10. MTA Közigazgatástudományi Intézet, Budapest, 2008, 31-55.o..
- LAJKÓ 2016 = Lajkó Dóra: A rászoruló szülő iránti gondoskodási kötelezettség felelősségi tartalma In: Homoki-Nagy Mária, Hajdú József (szerk.) Ünnepi kötet Dr. Czucz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2016. 423–432. o. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica; 79)
- OECD Családi Adatbázis, PF2.1.A táblázat és diagramm, valamint PF2.1.B diagramm, 2015 áprilisi adatok és PF2.1.D diagramm 2011-es adatok https://www.oecd.org/els/soc/PF2_1_Parental_leave_systems.xls (2016.10.25.); <https://www.oecd.org/gender/data/length-of-maternity-leave-parental-leave-and-paid-father-specific-leave.htm> (2016.10.25.)
- SZABADY 1975 = Szabady Egon: A népesség reprodukciója; a termékenység alakulása az elmúlt harminc évben, Demográfia 1975 (XVIII) 2-3. sz. 163-179. <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/view/1312/1326> (2016.01.18.)
- VALUCH 2015 = Valuch Tibor: A jelenkori magyar társadalom. Osiris Kiadó, Budapest, 2015
- VÖRÖS – KOVÁCS 1991 = Vörös Csabáné- Kovács Marcell: A változó család a népszámlálási adatok tükrében, Statisztikai Szemle, 91. évfolyam 12. szám 1213-1227.o. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2013/2013_12/2013_12_1213.pdf (2016.01.19.)

Online forrás:

- <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2013.pdf> (2016.01.19.)
- <http://calculon.info/inflacio.php> (2016.10.24.)

<https://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html> (2016.10.16.)

http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html (2016.11.21.)

http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001b.html (2016.11.22.)

Jogszabályok:

A családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvény

A családok védelméről szóló 2011. évi CCXI törvény

A fiatalok életkezdesi támogatásáról szóló 2005. CLXXIV. törvény

A használt lakás vásárlásához, bővítéséhez igényelhető családi otthonteremtési kedvezményről 17/2016. (II. 10.) Korm. rendelet

A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény

A kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény

A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I.

A személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény

A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról 1993. évi III. törvény

A társadalombiztosítás ellátásaira és magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről szóló törvény

Az új lakások építéséhez, vásárlásához kapcsolódó lakáscélú támogatásról szóló 16/2016. (II. 10.) Korm. rendelet

Egyes adótörvények és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról 2011. évi CLVI. törvény

Magyarország Alaptörvénye (2011. április 15.)

A francia és az olasz esküdtszék jogtörténeti összehasonlítása

Előzmények

Az esküdtszék bevezetésének szükségessége, hasznossága a 18. század végén, a 19. század elején jelentős vitákat keltett mind francia, mind olasz területeken. „Úgy látom, mondta Robespierre, vitathatatlan, hogy az esküdtek a szabadság legfontosabb alappillérei: enélkül a jogintézmény nélkül nem hihetem, hogy szabad vagyok, bármilyen is legyen az ország alkotmánya.”¹ A forradalmi eszméknek köszönhető, hogy a francia büntető eljárásjogba átültették az esküdtszék.² Bár eleinte az angol esküdtszék honosították meg, később egyre inkább eltértek annak szabályaitól.³ 1789-ben már felmerült annak gondolata, hogy gyökeresen megváltoztassák az eljárásjogot, míg végül 1791-ben, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés jóváhagyott több törvényt is, amely a vád jury és az ítélkező jury felállítását eredményezte.⁴ Azonban egy tipikusan angolszász jogintézmény meghonosítása egy kontinentális jogrendszerű országban nem volt zökkenőmentesen megvalósítható. Az esküdtszék már a legelején is politikai vita tárgya volt, de nemcsak a politikai életben, hanem a társadalom, a nép körében is ellentétes volt a megítélése.

A law in context módszer alapján először azt veszem górcső alá, hogy milyen hatást váltott ki ezen jogintézmény a politikai, jogi életben, tehát bemutatom azt az adott társadalmi környezetet, amelyek lehetővé tették a jury meghonosodását.

A francia esküdtszék fogadtatása a társadalmi és a jogi életben

A jogalkotók, filozófusok és közvélemény is vonzónak találta, például Montesquieu A törvények szelleméről című művében kifejezte rokonszenvét az esküdtszékkel szemben, helyesnek találta azt, hogy népből való emberek, akik

¹http://rcweb.luedld.net/rc4/19_OGX%20Korichi%20taleb_F_Ok.pdf 1. (Letöltés ideje: 2016.10. 15.)

²http://rcweb.luedld.net/rc4/19_OGX%20Korichi%20taleb_F_Ok.pdf 1. (Letöltés ideje: 2016.10. 15.)

³GORPHE 1936. 155.

⁴P. HANS - M. GERMAIN 2011. 740.

folyamatosan cserélődnek, rövid ideig lássanak el esküdti feladatokat, úgy, mint az angoloknál. Az esküdtszék megtestesítette a népszuverenitást és egyben a demokrácia szimbóluma volt.⁵

A gyakorlati életben a fellebbviteli bíróságok véleményét nagyon megosztotta: tizenkettő ellenezte, öt kérte a fenntartását, öt nem nyilatkozott, három észrevételekkel egészítette ki a tervezetet, kettő pedig homályos/bizonytalan dicséretekkel illetve az esküdtszék intézményét.⁶

Ami a büntetőbíróságokat illeti, 23-an észrevételeket tettek a jogintézményhez, de nem igazán foglaltak állást az esküdtszék mellett, de nem is ellenezték, 26 ellenezte a felállítását, 26 pedig a fenntartását kérte.⁷

A publicisták véleményét is megosztotta az esküdtszék: míg M. Bourguignon kifejezetten az esküdtszék mellett érvelt,⁸ addig M. Gach a következőket mondta: „... Vállalkozom arra, hogy bebizonyítsam, hogy az esküdtszék intézménye csupán egy filozófiai álom, lehetetlen megvalósítani itthon. Francia földön, amely más nézőpontból egyébként bővelkedik ünnepektől és értékes emberekben, soha nem lesznek jó esküdtek, az akadály a jellemben, módszerekben, bűnökben, valamint a nemzet virtusában rejlik.”⁹

Mégis miért került bele a napóleoni bűnvádi perrendtartásba ez az ítélkezési forma? Napóleon hivatásszerű, magasan képzett bírókat szeretett volna, mégis meghagyta az esküdtszékeket, mivel ezen ítélkező fórum a forradalom gyermeke volt, nem merte megszüntetni végül. Azonban felállította az úgynevezett cour spéciale-okat, azaz katonai bíróságokat, amelyek többek között politikai bűncselekmények esetén jártak el, ezeket nem állt szándékában laikus emberek ítélkezésére bízni.¹⁰ Bár annak ellenére fenntartotta Napóleon az esküdtszékét, hogy sok hivatásos bírót ezt kifogásolta (angol eredet, forradalmi eszmék, tapasztalatlanság), mégis jelentősen korlátozta annak hatalmát, hatáskörét. A jury csak tárgyalási szakban járhatott el, de mielőtt a per ebbe a szakaszba ért, három hivatásos fórum is szerepet kapott: az ügyészek, a vizsgálóbírók és a chambres de mises en accusation (ezt a grand jury helyére hozták létre, vádtanácsnak lehet fordítani).¹¹

A későbbiek során számos kritika érte a napóleoni esküdtszékét, például Carmignani azt kifogásolta, hogy az esküdtek választásánál a Code d'Instruction Criminelle-ben a társadalmi osztályok számítottak, és az esküdtek listáját a prefektusok állították össze; valamint azt, hogy jutalmat ígért azon esküdteknek, akik minél több marasztaló ítéletet hoznak.¹²

⁵P. HANS - M. GERMAIN 2011. 740.

⁶DONOVAN 1999. 467.

⁷DONOVAN 1999. 472.

⁸DONOVAN 1999. 477.

⁹DONOVAN 1999. 478.

¹⁰P. HANS - M. GERMAIN 2011. 744.

¹¹DONOVAN 1999. 381-383.

¹²CARRARA 1879. 283.

A napóleoni esküdtszéket támadó kritikák

Az esküdtszék mellett és ellen is voltak érvek. Carmignani mindent elvetett, amit a francia szuronyok importáltak.¹³ A *Nazione* című lap pedig ingadozott, bár régen még a szabadság legfőbb híve volt, később már megjósolta az esküdtszék bevezetését és annak bukását Olaszországban.¹⁴ Carrara viszont a szabadság előőr-sének tekintette, Ő úgy gondolta, hogy nem biztos, hogy mindig a hivatásszerű bírák ítélkezése a célravezető, elérkezett az esküdtszék ideje.¹⁵

Egy 1791-es rendelet bevezette a vádesküdszéket (*jury d'accusation*), amely a *grand jury*-hez hasonlított: nyolc esküdtből állt és amennyiben abból három a vádlott javára adta le a szavazatát, akkor az megakadályozta a vádiratot. A *grand jury* ezen utánczata összeférhetetlennek bizonyult a francia nép jellemével és a francia szokásokkal, végül 1809-ben eltörölték.¹⁶

Az olasz esküdtszék bevezetésének előzményei

Az olasz területeken is kaotikus állapotok uralkodtak, az olasz egység előtt számos helyen bevezették az esküdtszéket, de van ahol nem.

A Ciszpadán Köztársaság 1797-es alkotmányában kettős esküdtszék jelent meg azon bűncselekményeknél, amelyek megszegyenítő büntetést vontak maguk után: az egyik a vádról döntött, a másik testület pedig ténybíróként tevékenykedett. Szicília 1812-es alkotmányába is bevezetésre került, itt nemcsak büntető, hanem polgári ügyekben is lehetett alkalmazni. 1802-es Olasz Köztársaság alkotmányába is bevezették a kettős esküdtszéket. 1805-ben, amikor Napóleont megkoronázták, az akkori körülmények között úgy gondolta, hogy nem szabad bevezetni az esküdtszék intézményét az Olasz Királyságban. Később több próbálkozás is történt az esküdtszék meghonosítására, például Francesco Ricciardi 1820-ban, Nápolyban javasolta ezen jogintézmény bevezetését, ám végül nem lett belőle semmi. 1850-ben pedig a Lombard-Velencei Királyságban akarták bevezetni, de Schmerling ezt elutasította, mivel ezen provinciák még nem álltak készen erre. Piemontéban 1848-ban hozták létre az esküdtszékeket sajtóvétségek esetére.¹⁷

¹³CARRARA 1879. 255-256.

¹⁴CARRARA 1879. 259.

¹⁵CARRARA 1879. 261-265.

¹⁶Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/25100109> (Letöltés ideje: 2015. 07.22.) 103.

¹⁷PASSARELLA 2010-2011. 51-53.

Az olasz esküdtszék bevezetése

Ha alaposan megvizsgáljuk, akkor láthatjuk, hogy az olasz büntető eljárásjogba is részben hasonló okok miatt került bevezetésre az esküdtszék intézménye. Rájöttek, hogy a népi tudatot nem lehetett figyelmen kívül hagyni: elítélni egy embert és nagyon sok esetben súlyos büntetéssel sújtani akkor lehetséges (akkor éri el a célját), ha az egyszerű állampolgárok szerint is nyilvánvaló annak szükségszerűsége, tehát indokoltnak látják ők is a marasztaló ítélet, büntetés alkalmazását. A népi esküdtszék (*giuria popolare*) alapvető biztosítékot jelentett az egész nép szabadságát és jogait jelképezve: védelmet nyújtott a igazságszolgáltatás önkényével szemben és a társadalmi tudatot, a társadalom támogatását is jelentette értelmezésem szerint.¹⁸ Azt gondolták, hogy a bírói testület túl közel állt a végrehajtó hatalomhoz, attól való függetlensége hiányosnak bizonyult, egyre kevésbé bíztak bennük, ezt ellensúlyozták az esküdtek. Továbbá úgy gondolták, hogy az esküdtek több élettapasztalattal rendelkeznek a jogviták megoldásához, mint a rendes bírók.¹⁹

Tehát, mind a franciáknál, mind az olaszoknál egyfajta kiábrándulás, csalódottság állt fenn a hivatásos bírókkal szemben és mindkét nép esetében a szabadságot, a népakaratot testesítette meg. Hangsúlyozom: az esküdtszék bevezetése ezen kontinentális jogrendszerű országokba, valamint ezen jogintézmény fenntartása nem lett volna lehetséges, ha nem jelentkezett volna rá igény mind az elméleti, mind a gyakorlati jogi életben, mind pedig a nem jogvégzett emberek részéről.

A francia esküdtszék összetétele: hivatalos és laikus elemek

A francia esküdtszék 12 esküdtből állt.²⁰ A *cour d'assises*-nak egyik része laikusokból állt (*jury*), azonban a másik része hivatásos bírókból (*magistrature*). Kezdetben a *magistrature*-ben 5 bíró vett részt, amely a császári bíróság öt tagja volt, amennyiben olyan *département*-ről volt szó, ahol a császári bíróság ülésezett. Más *département*-ekben egyik tagját a császári bíróság delegálta (ő lett az elnök), a másik négy tagja pedig azon elsőfokú bíróság elnökei és legidősebb bírói közül került ki, ahol az üléseket tartották.²¹

A *magistrature*-t kezdetben 5 bíró alkotta, később 1831-ben azonban 3-ra csökkentették a számát. (art. 252).²²

Minden ügyben a *jury* döntött arról, hogy a vádlott bűnös-e vagy sem, míg a *magistrature* csak a törvény alkalmazására/betartására volt köteles figyelni az

¹⁸ DI MAJO 2014. 2.

¹⁹ DI MAJO 2014. 2.

²⁰Code d'Instruction Criminelle Article 393

²¹Code d'Instruction Criminelle Article 252-253

²²BOEUF 1882. 336.

ülés folyamán.²³ Ahhoz, hogy valaki a jury tagjává váljon, 30. életévét be kellett, hogy töltsse, polgári és politikai jogaival kellett rendelkeznie és ezenkívül meghatározott foglalkozáshoz vagy meghatározott fizetéshez volt kötve, például: közjegyzők, közigazgatásban dolgozók, akik legalább 4000 frank jövedelemmel rendelkeznek, valamint meghatározott tudományos fokozathoz kötött kategória is szerepel a törvényben (jogból, orvostudományból, szépirodalomból szerzett diplomát).²⁴

Az esküdtszék tehát a hivatalos és laikus elemek komplexuma, a laikus elemek kiválasztása különböző listákról történt, ez azonban terjedelmi okok miatt nem részletezem.

Az olasz esküdtszék összetétele

Az esküdtszékét már az 1859-es olasz kódex is szabályozta, ezt sokszor módosították, végül csak 1865-ig maradt hatályban ez a változata, amikor bevezették az új kódexet. Kezdetben teljesen a francia modell felépítését vették át: három bíróból és tizenkettő esküdttől állt.²⁵ A Corte di Assise felépítése nagyon hasonló volt, mint a franciáknál, három bíró alkotta a professzionális részét, de itt is változás ment végbe: 1864-ben, a két bíró, aki az elnök mellett részt vett az ítélezésben az ülések helyszínén található bíróságokról kerültek ki és nem a Fellebbviteli Bíróság tanácsadóiból. Ezt sokan kritizálták, mivel az új rendszerben a két bíró nem mindig mert ellentmondani az elnöknek, meglehetősen alárendelt helyzetben voltak. Végül 1907-ben eltörölték ezt a rendszert, inentől kezdve egyesbíró vett részt az ítélezésben.²⁶ 1931-ben elhagyták a francia esküdtszéki modellt és bevezették az ülnökrendszert, amelyben két bíró és öt ülnök vett részt, az ülnökök a kormány kezében voltak, ez azonban túlságosan kötődött a fasiszta rendszerhez, így Olaszországon kívül nem sok helyen tudott elterjedni.²⁷ Szintén ebben az évben megszűnt a ténykérdések és jogkérdések szétválasztásának elve és egy vegyes rendszer jött létre. Mussolini bukása után, a demokrácia visszaállításával újra felmerült a hagyományos esküdtszék gondolata, de nem sikerült újra bevezetni részben politikai, részben technikai okok miatt.²⁸

Ki válhatott esküdtté? Ennek kritériuma is többször változott az idő folyamán, például egy 1874-es törvény olasz állampolgárságot, polgári és politikai

²³BOEUF 1882. 335. Megjegyzés: A cour d'assises és a jury is esküdtszékét jelent magyarra lefordítva, de a fentiekből kitűnik, hogy a cour d'assises tágabb kategória. A pontosság kedvéért a dolgozatban a francia elnevezéseket tartom szükségesnek alkalmazni.

²⁴Code d'Instruction Criminelle Article 381-382.

²⁵APA-CANTARINI 2012. 7.

²⁶PASSARELLA 2010-2011. 60.

²⁷GORPHE 1936. 164.

²⁸APA-CANTARINI 2012. 8.

jogok élvezetét, 25 és 65 év közöttinek kellett lennie. A törvény ezenkívül felsorol 21 kategóriát, hogy ki válhatott esküdtté, ezeket különböző foglalkozásokhoz, illetve tudományos fokozatokhoz kötötte.²⁹

A francia esküdtszék hatásköre

Csak meghatározott bűncselekmények esetén járhatott el az esküdtszék, mint például: Franciaországban a sajtóvétségek és egyes bűncselekmények (crime-ok, úgymint az offence-k), amelyek a közérdek elleni bűncselekményeknek (crime against public interest) nevezhetőek, tartoztak az esküdtszék hatáskörébe, mint például: vesztegetés, emberölés, előre kitervelt emberölés, öngyilkosság, nemi erőszak, gyermekgyilkosság, stb.³⁰

Napóleon, ahogyan az régebben említésre került, gondoskodott róla, hogy egyes politikailag jelentős bűncselekmények a cours spéciales hatáskörébe tartozzanak, például: felfegyverkezve elkövetett lázadás, gyilkosságok, ha csoportosan, felfegyverkezve követik el, felfegyverkezve elkövetett csempészés, csavargók által elkövetett bűncselekmények.³¹

Az olasz esküdtszék hatásköre

Az olasz esküdtszék hatáskörébe a következő bűncselekmények tartoztak az 1865-ös olasz büntetőeljárásjogi kódex alapján: az állam elleni külső illetve belső biztonság elleni bűncselekmények, illetve az ezekre való felbujtás, akkor is, hogyha sajtó útján követik el, kivéve, ha a Szenátus másik (a hierarchiában magasabban elhelyezkedő) bíróság hatáskörébe utalja, politikai jogok gyakorlásának akadályozása, illetve az erre való felbujtás (a kódexben meghatározott esetekben), a kultuszminiszterek hatalommal való visszaélése feladataik elvégzése során, illetve sajtó elleni vétségek esetén is eljár.³² Az előbbi felsorolás nem taxatív, csupán példálózó jelleggel ismertettem a fontosabbakat.

Összetett kérdések tilalma Franciaországban

A francia esküdtszék egyik legfőbb hiányossága, hogy a tények, ténykérdések túlságosan is a középpontba kerültek, az esküdtekhez intézett kérdések megsza-

²⁹PASSARELLA 2010-2011. 107.

³⁰MONTLUC 1911. 171.

³¹Code d'Instruction Criminelle Article 553-554.

³²Codice di procedura penale del Regno d'Italia 9. szakasz

porodtak és végül a tények egymással ellentétesek lettek, amely megnehezítette az igazságszolgáltatást. Franciaországban az esküdtszéki határozatok nagy részét azért semmisítették meg, mert a kérdéstételek hibásak, hiányosak voltak.³³ Egy másik nagy hibája az volt, hogy az esküdtek szorosán az elnök által teendő kérdésekhez voltak kötve. Az angol rendszerben ez sosem volt így, mert az a jogbiztonságot veszélyeztette volna.³⁴ A kérdésfeltevés nagyban befolyásolta az esküdtszék ítéletét, a megfelelő kérdés feltevése sorsdöntő lehetett. „Az 1836. évi május 13-i törvény rendelte el az összetett kérdések tilalmának elvét (prohibition des questions complexes), amely deklarálta, hogy az esküdtek írásban, egymástól különálló szavazólapokkal szavaznak egymást követően a következő sorrendben: először a fő tényről, és amennyiben helye van, akkor a súlyosító körülmények mindegyikéről, a mentességet eredményező tények mindegyikéről (szószertinti fordításban a törvényes mentségül szolgáló tényeket jelenti), a beszámítási képességről és végül az enyhítő körülményekről.”³⁵

Kérdésfeltevés az olasz esküdtekhez

Ami a kérdésfeltevést illeti, az olaszok felismerték, hogy sem az angol módszer, sem a francia módszer nem teljesen tökéletes, vannak hiányosságai. Az angol módszer azt jelentette, hogy az esküdtek döntenek meggyőződésük alapján, vagy specifikus kérdéseket tesznek fel Nekik, és az alapján döntenek. A francia módszer pedig azt jelentette, hogy pontosan meghatározott kérdésekre csak igennel vagy nemmel válaszolhattak az esküdtek a feltett kérdésre. Az angol módszer bár rugalmasabbá és gyorsabbá tette az eljárást, de több tény összerosódhatott és akár releváns tények is figyelmen kívül maradhettek. A francia rendszer hibája pedig az volt, hogy nem mindig voltak az esküdteknek feltett kérdések előre megfontoltak, elég precízek. Vannak, akik a francia rendszer mellett törtek lándzsát, mások pedig egy köztes megoldást támogattak.³⁶

Eskütétel

Ahhoz, hogy valaki esküdtté váljon, esküt kellett tennie, ez már a nevében is benne volt ezen jogintézménynek. Az eskütétel nagyon fontos, annak elmaradása az eljárás semmisségét vonta maga után, mivel azok, akik nem tették le az esküt, nem ítélezhettek, az eskü keletkeztette tehát az ítékezéshez való jogot.

³³RESÓ 1867. 23-24.

³⁴RESÓ 1867. 25.

³⁵VILLEY 1877. 389.

³⁶PASSARELLA 2010-2011. 158-159.

Az eskü tette az esküdtet esküdtté, ezzel a „formalitással” nyerte el esküdti minőségét. Szükséges volt tehát, hogy a jegyzőkönyvben ez hivatalosan is megállapításra kerüljön (Cass. 14 sept. 1820, 1er juill. 1824, 12 fév. 1825). Az eskü szövegét nem lehetett megváltoztatni semmisség terhe mellett. Az, aki nem tette le az esküt nem vehetett részt az ülésezésben, kivéve, ha másik kultuszhoz/valláshoz tartozott és a saját kultusza rítusait/szokásait kérte, hogy alkalmazzák (Cass. 10 juill. 1828). Az esküt nyilvánosan kellett letenni a tárgyalás megnyitásakor.³⁷ Az eskünek tehát konstitutív hatálya volt, az esküdti minőséget, az ítékezéshez való jogot keletkeztette, nem csupán egy formalitásnak volt tekinthető.

Mint ahogyan azt láthatjuk, az eskünek nagyon nagy szerepe volt ebben a korban. Azonkívül, hogy kötelező volt, magasabbra tette az eljárást, az esküdtekben (akik ne felejtsek el, hogy nem jogvégzett emberek voltak) még inkább tudatosult feladatuk fontossága és az, hogy részrehajlás nélkül kell ítéletet hozniuk. Álláspontom szerint nem biztos, hogy jó az, hogy a mai, hatályos büntető eljárásjogunk nem írja elő azt, hogy a tanúknak és a szakértőknek esküt kell tenniük, csak felhívják őket a hamis tanúzás következményeire, sokan nem is biztos, hogy értik, hogy mit jelent ez a bűncselekmény. Az azonban mindenképpen tudatosul, ha Isten és a társadalmat jelképező emberek színe előtt megesküszük arra, hogy részrehajlás nélkül fog ítéletet hozni (esküdtszék esetében) vagy arra, hogy az igazat és csakis az igazat fogja mondani a tanúvallomásaiban. Az esküdtszék magyar fordítása is kitűnően kifejezi az eskü fontosságát.

Konklúzió

Konklúzióként azt vonhatjuk le, hogy ugyanaz a folyamat figyelhető meg, amikor a franciák az angoloktól, valamint amikor az olaszok a franciáktól átvették ezt a jogintézményt. Eleinte egyszerű utánzatként került be a másik jogrendszerbe, később fokozatosan kezdtek eltérni attól, ami annak volt köszönhető, hogy rájöttek a másik rendszer hiányosságaira és ezeket igyekeztek kiküszöbölni, illetve a társadalmi körülmények változása az adott országban szükségessé tette annak módosítását. A legfontosabb okok, amiért bevezetésre kerülhettek az esküdtszék, az a hivatalos bíróból való kiábrándultság, csalódottság, valamint a bírói és végrehajtó hatalom összefonódása. Azonban ne feledjük: az esküdtek ugyanúgy nem tévedhetetlenek, mint a professzionális bírók, ők is befolyásolhatóak, és ha rosszul teszik fel nekik a kérdést, akkor nem biztos, hogy az adott verdikt igazságosabb lesz, mintha hivatalos bírák hoztak volna ítéletet. Arra törekedtek, hogy egy semleges, pártatlan ítélezési formát hozzanak létre, de nem biztos, hogy az esküdtszék mindig pártatlanabb volt, mint a hivatalos bírói kar.

³⁷HÉLIE 1877. 527. Az esküről az art. 342 rendelkezett, a szerző erre a szakaszra hivatkozott.

Irodalomjegyzék

- APA-CANTARINI 2012= APA, Sabrina-CANTARINI, Livia: Il ruolo della giuria in Italia e negli USA „SapienzaUniversitàDi Roma, Facoltà di Giurisprudenza;Cattedra del Prof. AlfredoGaito, Anno accademico 2011/2012, ArchivioPenale 2012, n. 2 (Relatori: Sabrina Apa, LiviaCantarini, Tutor: Avv. Mario Antinucci) (Letöltés dátuma: 2015. 10. 04.)
- BOEUF 1882 = M. F. BOEUF: Sur le droit pénal (Code pénal et Code d’Instruction Criminelle).Neuvième édition, revue et augmentée, Contenant les lois nouvelles jusqu’au 1er novembre 1881, Paris, Dauvin Frères, Libraires-éditeurs, 26, rueSoufflot, 1882.
- CARRARA 1879= CARRARA, Francesco: A büntető jogtudomány programja. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-hivatala, Budapest,1879.
- DI MAJO 2014=DI MAJO, Luca: Errori giudiziari e giuria: le garanzie di imparzialità e indipendenzadei giudici laici tradatonormativo e prassi, Pubblicato dal 25/03/2014 <http://www.diritto.it/docs/36093-errori-giudiziari-e-giuria-le-garanzie-di-imparzialit-e-indipendenza-dei-giudici-laici-tra-dato-normativo-e-prassi> (Letöltés dátuma: 2015. 10.04.)
- DONOVAN 1999 = M. DONOVAN, James: Magistrates and Juriesin France, 1791-1952. FrenchHistoricalStudies,Vol. 22, No. 3 (Summer,1999), Duke University Press, 1999. 379-420.
- GORPHE 1936 = GORPHE, François: Reforms of the Jury-Systemin Europe: France and OtherContinentalCountries, 1936. Journal of Criminal Law and CriminologyVolume 27 | Issue 2 Article 1 (Gorphe:<http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2628&context=jclc>)
- HÉLIE 1877= HÉLIE, M. Faustin: Pratique criminelle des cours et tribunaux, Résumé de la jurisprudence sur les Codes d’Instruction Criminelle et Pénal, Première partie Code d’Instruction Criminelle, Imprimerie et librairie générale de jurisprudence, Marchal, Billard et C⁶, Imprimeurs-Éditeurs, Libraires de la cour de cassation, Place Dauphine, 27, Paris, 1877
- MONTLUC 1911= DE MONTLUC, M. Léon: Criminal Procedure in France and England, Journal of the Society of Comparative Legislation, Vol. 12, No. 1 (1911), pp. 157-174, Published by: Cambridge University Press on behalf of the British Institute of International and Comparative Law, <http://www.jstor.org/stable/752343> (Letöltés ideje: 2015. 07.23.)
- PASSARELLA 2010-2011= PASSARELLA, Claudia: La giuria penale in Italia dall’unità al fascismo (Tesi di laurea). 2010-2011. Internetes elérhetőség: <https://www.yumpu.com/it/document/view/15000911/la-giuria-penale-in-italia-dallunita-al-fascismo-arielcalibanorg>
- P. HANS - M. GERMAIN 2011= PHANS, Velerie-M. GERMAIN, Claire : The French Jury at a Crossroads 86 Chi.-Kent L. Rev. 737 (2011), <http://scholarship.law.ufl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1232&context=facultypub>
- RESŐ 1867 = RESŐ Ensel Sándor: Az esküdtszék Magyarországon, Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest, 1867.

VILLEY 1877= VILLEY, Edmond : Précis d'uncours de droit criminel, A. Durand et Pedone-Lauriel, Éditeurs, 9, rueCujas (Anciennerue des grès), Paris, 1877.

Internetes hivatkozás

http://rcweb.luedld.net/rc4/19_OGX%20Korichi%20taleb_F_Ok.pdf (Letöltés ideje: 2016.10. 15.)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/25100109> (Letöltés ideje: 2015. 07.22.)

Jogszabályjegyzék

Code d'InstructionCriminelle de 1808

Codice di procedura penale del Regno d'Italia

Az erős lehetségesvilág-fikcionalizmus lehetősége

Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy az erős artefaktualista lehetségesvilág-fikcionalizmus (EALVF) elméletét¹ tovább mélyítse, a hangsúlyt ezúttal a koncepció szemantikai részére helyezve, de szem előtt tartva annak szoros kapcsolatát a metafizikával. A szakirodalomban többen² érvelnek amellett, hogy a „hagyományos” lehetségesvilág-fikcionalizmus erős változata nehéz helyzetben van, és több előnnyel jár, ha feladjuk azt és egy gyenge változatot fogadunk el. Ezzel szemben azt gondolom, hogy az erős lehetségesvilág-fikcionalizmus, bizonyos megszorítások és metafizikai elemek bevonásával, plauzibilis alternatíva lehet a lehetségesvilág-metafizika területén.

A dolgozat 1. részében röviden bemutatom az EALVF-et, és kitérek a lehetségesvilág-fikcionalizmus felosztására, amely a gyenge és erős fikcionalizmus megkülönböztetését jelenti. A 2. részben két ellenvetést mutatok be, amelyek a lehetségesvilág-fikcionalizmus erős változatát támadják, ahhoz a konklúzióhoz vezetve, hogy az elméletnek csak a gyenge változata tartható, vagy legalábbis érdemes amellett elköteleződünk. Emellett ismeretem Tuboly fikcionalizmus mint explikáció koncepcióját. A 3. részben két meglátást fogalmazok meg Tuboly álláspontjával kapcsolatban, majd felvázolom a saját meglátásaim a lehetségesvilág-fikcionalizmussal kapcsolatban. Ennek lényege az EALVF hatókörének korlátozása a tudományos nyelvre.

1. Lehetségesvilág-fikcionalizmus: erős és gyenge változatok

Mindenekelőtt érdemes arra kitérni, hogy mi is az a lehetségesvilág-fikcionalizmus, és a különböző változatai miben térnek el egymástól. A hétköznapi beszélgetéseink során valamennyien teszünk az alábbihoz hasonló kijelentése-

¹ Ennek kifejtéséhez lásd: DOMBROVSZKI, megjelenés előtt.

² Például NOLAN 1997., SAUCHELLI 2013., TUBOLY 2017., WOODWARD 2011.

ket, amelyek tartalmazzák a „lehetséges”, „lehetetlen”, „szükségszerű” vagy „kontingens” kifejezéseket:

(1) Lehetséges, hogy léteznek beszélő szamarak.

Ezek az úgynevezett modális kijelentések. A modális kijelentések szemantikai elemzéséhez a legjobb eszköz a lehetségesvilág-beszédmód használata, amelyet széleskörűen alkalmaznak a filozófusok és a nyelvészek. A módszer lényege az, hogy a modális kijelentéseinket a lehetségesvilág-beszédmód segítségével parafrázáljuk úgy, hogy például a fenti (1) kijelentés a következő formát ölti:

(1*) Van olyan lehetséges világ, amelyben léteznek beszélő szamarak.

A beszédmód hasznosságával, valamint azzal, hogy tényleg ez a legjobb módszerünk-e a modális kijelentések elemzésére nem kívánok a továbbiakban foglalkozni. A módszer elfogadásából eredő metafizikai probléma azonban figyelemre méltó: az (1*) kijelentésben szereplő „van” szócska a Quine által bevezetett metaontológiai elv értelmében³ elkötelez bennünket a lehetséges világok létezése mellett. Magyarán, aki használja a lehetséges-világ beszédmódot – és elég sokan használják – az elköteleződik a lehetséges világok létezése mellett, vagyis amellett, hogy vannak lehetséges világok. Érthető módon ezt sokan nem kívánják vállalni.

Ezen a ponton jön be a képbe a lehetségesvilág-fikcionalizmus elmélete, amely célkitűzését tekintve megszabadít bennünket a nemkívánatos ontológiai tehertől amellett, hogy továbbra is használhatjuk magát a beszédmódot. Ezt az „*f* fikció szerint *p*” mondatoperátor segítségével éri el, amelynek a hatókörén belülre kerül az egzisztenciális kvantor (vagyis a „van” szócska), emellett pedig meg is változtatja a mondat jelentését. A fikciós operátor a lehetségesvilág-beszédmód minden kijelentése előtt szerepel, még akkor is, ha nincs explicité téve. A fikcionalista számára (1*) teljes formájában tehát úgy néz ki, hogy

(1**) A lehetséges világok fikciója szerint van olyan lehetséges világ, amelyben léteznek beszélő szamarak.

Az így kiegészített (1**) kijelentés már értelmetlen, nem kötelez el a lehetséges világok létezése mellett. A kulcslépés itt az, hogy a fikcionalista a lehetséges világok elméletét fikciónak tartja, amiknek pedig legalapvetőbb tulajdonságuk, hogy nem kell igaznak lenniük a valóságban. Így mondhatja például valaki azt, hogy a fikció szerint létezik Sherlock Holmes, igazságot kifejezve ezzel, de anélkül, hogy elismerné azt, hogy a valóságban is létezik.⁴ Ez tehát a lehetségesvilág-

³ Misperint létezni annyi, mint egy egzisztenciális kvantor által kötött változó értékének lenni. Lásd: QUINE 2002. A quine-iánus meta-ontológiáról bővebben: VAN INWAGEN 1998.

⁴ Bár a helyzet ennél bonyolultabb: hétköznapi meggyőződéseink alapján valóban azt mondjuk, hogy Sherlock Holmes nem létezik, azonban nyomós okunk van arra, hogy ezt kétségbe vonjuk. Legnépszerűbb nyelvfilozófiai elméleteink ugyanis megkínázzák azt, hogy a fiktív nevekhez jelöllet társítsunk, és feltételezzük, hogy léteznek fiktív karakterek, mítikus tárgyak vagy hipotetikus entitások. Lásd: DOMBROVSZKI 2015. Mivel a lehetséges világok fikcionalista megközelítése szintén fikcióként bánt a lehetséges világok elméletével, ezért a benne szereplő lehetséges világok,

fikcionalizmus alapvető működése, nézzük meg ezután, hogy milyen fajtái vannak az elméletnek.

A megkülönböztetés alapjául az szolgál, hogy a fikcionalista milyen szerepet szán a kiválasztott fikciónak. Szögezzük le az elején, hogy a felhasznált fikció a genuin realizmus elmélete, Lewis 1986-os könyve, az *On the Plurality of Worlds* [OPW].⁵ Alkalmazhatjuk-e az OPW-t arra, hogy szemantikailag elemezzük vele az (1)-hez hasonló, igazságértékkel rendelkező hétköznapi modális kijelentéseinket, mint például (1)-t?⁶

A *gyenge* lehetségesvilág-fikcionalisták szerint nem. Mit is jelent ez? Azt, hogy a gyenge változat képviselője alapvetőnek tartja az (1)-hez hasonló modális kijelentéseket, azok jelentésével és igazságalkotójával együtt,⁷ álláspontja szerint ezekre épülnek rá a lehetséges világokról szóló kijelentések. Azzal a problémával, hogy min alapulnak a modális kijelentések, vagy nem foglalkozik – tehát agnosztikus marad a kérdésben –, vagy valamilyen más elméletet használ fel, ami független a lehetségesvilág-fikcionalizmustól. A gyenge változat képviselője tehát pusztán *pragmatikus* szerepet szán Lewis könyvének, olyan eszköznak tekinti, amely lehetőséget biztosít számára ahhoz, hogy felhasználhassa a lehetségesvilág-beszédmódot a modális kijelentések elemzésére, anélkül, hogy elköteleződne a lehetséges világok létezésé mellett.

Ezzel szemben az erős lehetségesvilág-fikcionalista megfordítja a sorrendet és tovább megy: a lehetséges világokról szóló kijelentések (amelyek Lewis 1986-os könyvében szerepelnek) alapvetőbbek a modális kijelentéseknél, utóbbiak igazságértéke és jelentése az előbbiekből származtatható. Eszerint tehát a fikciónak nem csak pragmatikai szerepe van (azaz hogy felhasználjuk a modalitás értelmezése során), hanem szemantikai is: a lehetséges világokról szóló állítások segítségével elemezzük a modális kijelentéseket, az utóbbiak objektív igazsága a történet (vagyis a fikció) tartalmától függ.

Tehát, abból a szempontból, hogy milyen szerepet szánunk a lehetséges világok fikciójának, két különböző álláspontot különíthetünk el: a gyenge változat szerint a modális kijelentések jelentése nem magyarázható a fikcióval; az erős változat szerint viszont a modális kijelentések jelentése és igazságértéke magyarázható a fikció segítségével. A következő részben az erős lehetségesvilág-fikcionalizmussal szemben mutatok be két ellenvetést.

mint fiktív entitások szintén létező tárgyak. Ez szembemegy a fikcionalista eredeti célkitűzésével, ami az antirealizmus volna. A lehetségesvilág-fikcionalizmus metafizikájához lásd: DOMBROVSZKI, megjelenés előtt.

⁵ Vö. ROSEN 1990. 333–335.

⁶ A kérdésről bővebben lásd NOLAN 1997, amelyen a fenti gyenge és erős változat megkülönböztetés is alapul. A lehetségesvilág-fikcionalizmus egyéb szempontok szerinti differenciálásához lásd: NOLAN 2016.

⁷ Az igazságalkotók elméletéről magyarul KOCSIS 2016 ír.

2. Három probléma az erős lehetségesvilág-fikcionalizmussal

Az első ellenvetés, amelyet Daniel Nolan fogalmazott meg, azt kifogásolja, hogy a lehetségesvilág-fikcionalizmus túlságosan „mesterségesse” teszi a modalitást.⁸ Plauzibilis azt feltételezni, hogy a fikciók vagy az egyes elméletek emberalkotta létezők. Például a *Sherlock Holmes történetek nem léteztek azelőtt, mielőtt Conan Doyle megírta ezeket* és ugyanígy a *Monadológia* sem létezett volna, ha Leibniz nem hozza létre azt. Nehéz lenne azt gondolni, hogy Doyle vagy Leibniz felfedezte a már korábban is létező műveket, úgy ahogyan például a csillagászok fedeznek fel már korábban is létező bolygókat vagy más hasonló entitásokat. Ez alól pedig a genuin lehetségesvilág-realizmus elmélete (vagy fikciója) sem kivétel: nagyon valószínű, hogy maga David Lewis hozta létre annak legteljesebb formáját 1986-ban.

Ha ezt el tudjuk fogadni, és kitartunk azon premissza mellett, hogy az objektív modális kijelentések igazságalkotója nem más, mint Lewis fikciója, Nolan szerint kellemetlen következményekkel kell számolnunk: „úgy tűnik, hogy ha a Leibnizhez, Saul Kripkéhez és David Lewishez hasonló emberek nem léteztek volna, és senki más nem gondolta volna ki a lehetséges világok elméletét, akkor egyáltalán semmi nem lenne lehetséges.”⁹

Másodszod pedig Tuboly megjelenés előtt álló tanulmányával kívánok foglalkozni, amely az elmélet gyenge változatát motiválja. A szerző távolabbi nézőpontból közelít a probléma felé, és nem tekint feltétlenül igaznak azt az előfeltevést, hogy a fikcionalista fikciója emberalkotta létező, számot vetve olyan lehetőségekkel is, mint a platonizmus vagy a konkretizmus. Az így kapott dilemma azonban, hasonlóan az eddigiekhez, nem sok jót ígér a fikcionalistának. Amennyiben úgy gondoljuk, hogy a fikcionalista fikciója konkrét entitás, akkor problémás, „kimondottan hibásnak tűnő”¹⁰ pozíciót vagyunk kénytelenek védelmezni, ha pedig a fikcionalista fikcióját absztrakt artefaktumnak tekintjük, akkor a már korábban említett probléma tér vissza.

A harmadik lehetőség, miszerint a fikcionalista fikciója téridőn kívüli, örök platonikus entitás, tulajdonképpen egy járható útnak tűnik: egy ilyen típusú létező sikeresen alapozhatja meg a hétköznapi nyelvben is használt modális kijelentések szemantikai tartalmát. Ezen a ponton azonban belép a képbe Nolan másik ellenvetése, miszerint a platonista lehetségesvilág-fikcionalizmus voltaképp nem sokban különbözik a nyelvi ersatz realizmustól.¹¹ A nyelvi ersatz realizmus szerint a lehetséges világok proposíciók (melyek platonikus entitások) maximális és konzisztens hazmazzai. Ha a fikciókat platonikus létezőknek tekintjük, voltaképp

⁸ Lásd NOLAN 1997.

⁹ NOLAN 1997. 264.

¹⁰ TUBOLY 2017.

¹¹ NOLAN 1977. 269–273. Az érvre válaszol WOODWARD 2011. Magyarul TUBOLY 2012., TUBOLY 2017., valamint DOMBROVSZKI, megjelenés előtt foglalkozik az érvvel.

pen azok is propozíciókból épülnek fel. Az érv konklúziója szerint végül elmosódik a határ az erszatz realizmus és a fikcionalizmus között, és a realista javaslatlalt szemben a fikcionalizmus alulmotivált opciót jelent. Nincs tehát okunk arra, hogy a fikcionalizmus ezen válfaját válasszuk.

Tuboly dilemmájának mindhárom ágát végigjárva azt látjuk, hogy az erős lehetségesvilág-fikcionalizmus igen rossz helyzetben van, következtetése szerint akkor menthetjük csak meg a fikcionalista vállalkozást, ha feladjuk a törekvést arra, hogy az elméletet erős értelemben próbáljuk meg alkalmazni.

A gyenge változat azonban Tuboly szerint továbbra is működőképes, sőt érdemes is azt választanunk, és mivel tanulmányában a fikcionalizmus olyan koncepcióját mutatja be, amivel magam is egyetértek, röviden vázolólok ennek lényegét. Az elgondolás Rudolf Carnap munkásságához, egészen pontosan az *explikáció* fogalmához és módszeréhez nyúl vissza.¹²

Az explikációt Carnap eredetileg a tudomány kontextusában alkotta meg, és egy gyenge értelemben előfeltételezi azt, hogy a mindennapi emberi kommunikációban bizonyos jelenségek megnevezésére eltérő fogalmakat használunk, mint a tudományos gyakorlat során. Míg a hétköznapiakban minden probléma nélkül mondatunk olyanokat, hogy „*x* melegebb, mint *y*”, „a Föld gömbölyű” vagy „*x* piros színű”, *a kutatók inkább olyanokat szoktak mondani, hogy „x hőmérséklete magasabb, mint y-é”, „a Föld geoid alakú” vagy „az x-ről visszavert fény hullámhossza 650nm”, az eltérő terminusokat pedig jó okkal használják. A hétköznapi nyelv kifejezései sok esetben szubjektívek, pontatlanok, nem mindig egyértelműek, kvalitatívek, ezzel szemben a tudományos nyelvben törekszünk az objektív, egzakt, egyértelmű és kvantitatív fogalmak használatára. A hétköznapi nyelv és a tudományos nyelv közti különbség természetesen nem egy szükségszerű, szigorú határral meghúzott fogalmi elkülönítés, egyszerűen a gyakorlatban megmutatózó tendenciák leírása – a két „nyelv” között igen gyakran van átmenet.¹³*

Az explikáció módszere alatt Carnap azt az eljárást érti, melynek során a hétköznapi nyelv valamely homályos és pontatlan kifejezését (az explikandumot) egy olyan, precízebb, egzakt terminussal (az explikátummal) helyettesítjük a tudományos nyelvben, amely már alkalmas arra, hogy tudományos célokra használjuk; a fent említett három példa esetén is ugyanezt a módszert alkalmaztuk.

A módszer azért fontos számunkra, mert magát a lehetségesvilág-beszédmódot is felfoghatjuk egyfajta explikációként. Ennek során a hétköznapi nyelvben használt „lehetséges, hogy *p*”, „lehetetlen, hogy *p*” és „szükségszerű, hogy *p*” kife-

¹² Legkidolgozottabb formájában CARNAP 1950. 1–18.

¹³ Ez a distinkció a pozitivistá tudományfilozófia nézeteit juttathatja eszünkbe, amelyet a legtöbben már meghaladottnak gondolnak. A megkülönböztetést ért kritikák helytállóknak tűnnek, javaslatom ezért az, hogy ne tekintsük a különbséget éles határvonalnak, egyszerűen olyan gyakorlati különbségről van szó, mint például hogy másként beszélünk a hétköznapiakban és másként akkor, amikor tudományos előadást tartunk. Ilyen alapon beszélhetünk például irodalmi nyelvről is, ami a regényekben, versekben megmutatózó, a hétköznapiánál gazdagabb és kifejezőbb szókészletre utal.

jezéseket a tudományos nyelvben a „van olyan lehetséges világ, hogy p ”, „nincs olyan lehetséges világ, hogy p ” és „minden lehetséges világban p ” kifejezésekkel helyettesítjük.

Az így kapott modell az esetek nagy részében helyesen fogja leképezni a természetes nyelvi használatot, ám ez nem feltétlenül lesz minden alkalommal így, akadhatnak ugyanis eltérések, amikor a köznapi nyelvben másként használjuk a „lehetséges” kifejezést, mint a tudományos nyelv „van olyan lehetséges világ” kifejezését. „Éppen emiatt nem elemzés, magyarázat vagy épp definíció az explikáció.”¹⁴ Tuboly amellett érvel, hogy az explikáció során nem történik olyan jellegű szemantikai mozzanat, mint amelyet a lehetségesvilág-fikcionalizmus erős elmélete feltételezne, vagyis hogy a modális állítások *valódi jelentését* adnánk meg, ezért a fikcionalizmus mint explikáció voltaképpen a fikcionalizmus gyenge változatát jelenti. A kérdéssel fontos foglalkozni annak eldöntéséért, hogy az explikációként felfogott fikcionalizmus erős-e vagy gyenge. Ennek tárgyalására ezért a következő részben még visszatérünk.

Összefoglalva tehát az eddigieket, az erős lehetségesvilág-fikcionalistának el kell számolnia azzal, hogy az általa választott fikciónak mi a metafizikai természete. Döntsön azonban bármilyen metafizikai elmélet mellett, problémákba fog ütközni, és célkitűzését, hogy a hétköznapi modális kifejezéseket szemantikailag megalapozza, fel kell adnia. Éppen ezért Tuboly szerint akkor járunk a legjobban, ha a gyenge fikcionalizmust választjuk, annak is egy speciális változatát, amely a fikcionalizmust explikációként fogja fel.

3. Az erős artefaktualista lehetségesvilág-fikcionalizmus lehetősége

Ebben a részben két ponton szeretnék reflektálni Tuboly álláspontjára a lehetségesvilág-fikcionalizmust illetően, majd ezek után saját javaslatomat fogom bemutatni. Abban egyetértek Tubollyal, hogy a fikcionalizmus explikáció, ám ezt kiegészítem azzal, hogy a fikcionalista fikcióját absztrakt artefaktumnak tekintem,¹⁵ valamint azzal, hogy a tudományos nyelvben erősnek tartom a fikcionalizmust, a hétköznapi nyelvben viszont gyengének.

Az első, metafizikával kapcsolatos meglátásom az alábbi passzusról szól:

[...] a fikcionalista megközelítése egyszerűbb a lehetségesvilág-bezédmódnál! Nem posztulál számtalan, a mi világunk ontológiai státuszával megegyező státuszú lehetséges világot; sem ersatz-

¹⁴ TUBOLY 2017.

¹⁵ Az elmélet metafizikai aspektusaival ez a tanulmány nem vet számot. Ehhez lásd: DOMBROVSZKI, megjelenés előtt. Az absztrakt artefaktum elmélet kifejtéséhez pedig THOMASSON 1999.

*világokat. A visszafogott fikcionalista valóban egyszerűbb ontológiai szempontból riválisainál.*¹⁶

Az egyszerűség itt arra vonatkozik, hogy míg az erős lehetségesvilág-fikcionalizmus képviselőjének ahhoz, hogy elmélete működését megmagyarázza, választ kell találnia arra, hogy mi a választott fikció metafizikai természete – hiszen a fikció adja meg a modális állítások jelentését és ezért fontos elszámolni annak mibenlétével – addig a gyenge változat esetén megkerülhetjük ezt a problémát.

Ez a fajta egyszerűség azonban kételyeket támaszthat bennünk azért, mert nem arról van szó, hogy a jelenségek ugyanazon körét magyarázzuk jóval egyszerűbben, hanem pusztán megkerüljük a fikcionalista fikciójának egész problémakörét. A gyenge fikcionalista ugyanúgy felhasználja a lehetséges világok fikcióját, amit tehát létezőnek tekint, mert nemlétező dolgokat nem tudunk használni. És bár nem kötelessége elszámolni a fikció természetével, hiszen módszere pusztán pragmatikus, a problémát mindenesetre nem tüntette el, csak figyelmen kívül hagyta. Ezért azok a fikcionalisták, akik metafizikai magyarázattal is előállnak a felhasznált fikció természetével kapcsolatban, bár bonyolultabb lesz az elméletük, egy bizonyos tekintetben mégis előnyben lesznek azokkal szemben, akik nem számolnak el ezzel.

A másik meglátásom a Tuboly által bemutatott elmélet motivációját érinti. Alapvetően a lehetségesvilág-fikcionalizmus gyenge változata filozófiai szempontból nem túl érdekes, mert ugyan deklaráltan nem metafizika-ellenes pozíció, képviselőinek nem áll szándékában a lehetséges világokkal és modalitással kapcsolatban felmerülő metafizikai problémákra választ találni – lásd az előző megjegyzést. Még a carnapi explikációval összekapcsolt változat is érzéketlen marad a modalitás és a fikciók metafizikájának fő problémái iránt. Tuboly elméletét azzal motiválja, hogy a gyenge lehetségesvilág-fikcionalizmus lehetőséget biztosít arra, hogy egy olyan elméletet, amelyet nem feltétlenül tartunk igaznak, hasznossága miatt mégis alkalmazzunk. A gyenge fikcionalizmus „engedélyt” ad arra, hogy a lehetségesvilág-beszédmód és a hétköznapi modális kijelentések között mozogjunk. „Fogadjuk hát el. Nem azért, mert igaz, nem azért mert leírja a világ fundamentális szerkezetét, ahol az externális állításokat realista hipotézisek tartalmi tennék igazgá, hanem *azért, mert hasznos*, felhasználható ott, ahol az externális állításokat is használjuk, pontosan rögzítettek a használati szabályai, termékeny, és (ontológiai értelemben) egyszerű.”¹⁷

A fenti sorok azonban sokkal inkább egy instrumentalista attitűdöt implikálnak, mint fikcionalistát.¹⁸ Az instrumentalizmus lényege az, hogy agnosztikusak maradunk az elmélet igazságával kapcsolatban – szemben a fikcionalizmussal,

¹⁶ TUBOLY 2017.

¹⁷ TUBOLY 2017. Kiemelés tőlem.

¹⁸ Egyébként a modális instrumentalizmus koncepciója már létezik. Lásd: DARDIS 2015.

amely szerint a diskurzus valóban reprezentálja a vizsgálódási területet –,¹⁹ annak következményeit azonban már elfogadjuk és felhasználjuk. Ilyen instrumentalista attitűdöt képviselnek például azok a mérnökök, akik a házakat a newtoni mechanika törvényeinek megfelelően tervezik, noha magát az elméletet nem feltétlenül tartják igaznak. A fikcionalizmus mint explikáció módszere hasonló attitűdöt tükröz: nem köteleződik el az elmélet igazsága vagy hamissága mellett, a diskurzust pedig kizárólag annak hasznossága miatt kívánja megtartani, hogy segítségével hatékonyan elemezhesse a modális kijelentések logikai szerkezetét.

Mindez plauzibilisen véghezvihető az „instrumentalizmus mint explikáció” koncepcióján keresztül. Ebben a lehetséges elméleti koncepcióban magunk mögött hagyjuk a fikcionalizmus egész koncepcióját a fikciós operátorral együtt, de nem vetjük el a carnapi explikáció módszerét, így elméletünk még egyszerűbb lett.

Mindezeket leszámítva, Tubolynak és a többi gyenge lehetségesvilág-fikcionalistának feltehetően igaza van abban, hogy a hétköznapi nyelv modális kijelentéseinek szemantikai elemzése nem vihető végig Lewis 1986-os könyve alapján. Azonban azt gondolom, hogy a tudományos nyelvre nézve a Lewis elmélete – vagy bármely választott fikció – meghatározó az igazságértékek tekintetében.

Ha felidézünk az (1**) kijelentést, azt láthatjuk, hogy a mondat azért igaz, mert a lehetséges világok fikciója szerint igaz az operátor hatókörében álló kijelentés. Ha Lewis története helyett például a *Sherlock Holmes* fikciót használnánk, a kijelentés hamis lenne, hiszen a *Sherlock Holmes fikciója szerint nem léteznek beszélő számarak*. (1**) *kijelentés igazságértéke tehát Lewis történetére épül.*

Az általam javasolt kép a következő. Különböztessük meg egymástól a hétköznapi nyelvet és a tudományos nyelvet, utóbbiba beletartozik a lehetségesvilág-beszédmód „mesterséges” nyelve is. A hétköznapi modális kijelentések elemzése úgy zajlik, hogy a nyelvészek, filozófusok a carnapi explikáció eljárásával lefordítják a hétköznapi nyelvet a tudományos nyelvre. De amíg a hétköznapi nyelv modális kijelentéseinek igazságalkotóival kapcsolatban agnosztikusak maradunk, kijelenthetjük, hogy a tudományos nyelvben a fikcionalista választott fikciója szemantikai szereppel bír.

Nolan ellenvetése ezek után fel sem merül, vagy ha a tudományos nyelvre kívánjuk alkalmazni, akkor plauzibilis következményekkel jár: mivel a lehetségesvilág-beszédmód maga is egy mesterséges képződmény, nem követünk el komoly hibát a „mesterségessé tételben.” Ha Leibniz, Kripke, Lewis és más filozófusok nem gondolták volna ki a lehetséges világok elméletét, akkor nem létezne a lehetségesvilág-beszédmód sem.

Akárhogy viszonyulunk is a lehetségesvilág-fikcionalizmus elméletéhez, sem az erős, sem a gyenge változat nem általánosítható a hétköznapi és a tudományos nyelvre, azonban mindkét változatnak megtalálhatjuk a maga hatókörét. E tanulmány legfontosabb konklúziója tehát az, hogy helyesen járunk el akkor,

¹⁹ ROSEN 2005. 14.

hogya mind a gyenge, mind pedig az erős változatot fenntartjuk, az előbbit a hétköznapi nyelvre, utóbbit pedig a tudományos nyelvre alkalmazva.

Bibliográfia

- CARNAP 1950 = CARNAP, Rudolf: Logical Foundations of Probability. University of Chicago Press, Chicago, 1950.
- DARDIS 2015 = DARDIS, Anthony: Modal Fictionalism and Modal Instrumentalism. *Organon F* 22/4. 439–460.
- DOMBROVSZKI 2015 = DOMBROVSZKI Áron: Referálnak-e a fiktív nevek? Kripke és Salmon a negatív egzisztenciális állításokról. *Elpis* 9/1. 77–94.
- DOMBROVSZKI, megjelenés előtt = DOMBROVSZKI Áron: A lehetségesvilág-fikcionalizmus új elmélete. *Elpis. Megjelenés előtt*.
- KOCSIS 2016 = KOCSIS László: Az igazságalkotás metafizikája. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016.
- LEWIS 1986 = LEWIS, David: On the Plurality of Worlds. Basil Blackwell, Oxford, 1986.
- NOLAN 1997 = NOLAN, Daniel: Three Problems for 'Strong' Modal Fictionalism. *Philosophical Studies* 87/3. 259–275.
- NOLAN 2016 = NOLAN, Daniel: Modal Fictionalism. In Edward N. Zalta (szerk.): The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2016 Edition). <http://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/fictionalism-modal/>.
- QUINE 2002 = QUINE, Willard Van Orman: Arról, hogy mi van. In Máté András – Forrai Gábor (szerk.): A tapasztalattól a tudományig. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 115–135.
- ROSEN 1990 = ROSEN, Gideon: Modal Fictionalism. *Mind* 99/395. 327–354.
- ROSEN 2005 = ROSEN, Gideon: Problems in the History of Fictionalism. In Mark E. Kalderon (szerk.): Fictionalism in Metaphysics. Oxford University Press, Oxford, 2005. 14–64.
- SAUCHELLI 2013 = SAUCHELLI, Andrea: Modal Fictionalism, Possible Worlds and Artificiality. *Acta Analytica* 28/4. 411–421.
- THOMASSON 1999 = THOMASSON, Amie L.: Fiction and Metaphysics. Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- TUBOLY 2017 = TUBOLY Ádám Tamás: Fikcionalizmus mint explikáció? Lehetséges világok és fiktív karakterek. In Szabó Erzsébet – Vecsey Zoltán (szerk.): Az irodalmi fikciók megértésének mechanizmusai. Grimm Kiadó, Szeged, 2017. Megjelenés előtt.
- TUBOLY 2012 = TUBOLY Ádám Tamás: A lehetséges világok fikcionalista elméletének nehézségei. *Elpis* 6/2. 83–97.
- VAN INWAGEN 1998 = VAN INWAGEN, Peter: Meta-ontology. *Erkenntnis* 48/2. 233–250.
- WOODWARD 2011 = WOODWARD, Richard: Is Modal Fictionalism Artificial? *Pacific Philosophical Quarterly* 92/4. 535–550.

Kuhn, Conant és Frank

Egy elfeledett fejezet¹

1. Bevezetés

A huszadik századi filozófia egyik legismertebb alakja kétségkívül Thomas Kuhn. 1962-ben megjelent *A tudományos forradalmak szerkezete (TFSz)* című kötetét számos nyelvre lefordították, és a legkülönbözőbb tudományterületeken számít a mai napig alapvető olvasmánynak a történelemtől a szociológián át az antropológiáig és a tudománytörténetig.

Kuhn történeti jelentőségét és a könyv eszmei gazdagságát mutatja az a hatalmas mennyiségű szakirodalom is, ami 1962 óta felhalmozódott – a témára épülő kutatások pedig újabb ismét újabb erőre kaptak, hiszen a kötet ötvenedik évfordulója alkalmából újabb munkák jelentek meg Kuhn munkájáról.² Kuhn tudományfilozófiája Magyarországon is jelentős befolyásra tett szert, a hazai olvasóközönség pedig több kiváló munkát is haszonnal forgathat.³

Eppen ezért jelen írás keretei közt a Kuhn-kutatásnak pusztán csak egy újabb szűk szeletére, egy újabb fejleményére szeretnék vázlatosan reflektálni: egyre többen merül fel az a kérdés, hogy *kik és mik voltak Kuhn korai és fő hatásai*, vagy nagyon általános fogalmazva, *hogyan lett Kuhnból Kuhn*. Többen is úgy gondolják, hogy Kuhn egyik fő hatása James Bryant Conant személyében és munkásságában keresendő.⁴ Conant, aki akkoriban a Harvard elnöke volt, nem csupán munkát adott Kuhnnak, hanem egyúttal jelentősen inspirálta és közvetve-közvetlenül hozzájárul ahhoz, hogy a fizikus-Kuhnból megszülessen a tudománytörténész-Kuhn.

¹ AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÚNKP-16-4-II. KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

² RICHARDS – DASTON 2016; DEVLIN – BOKULICH 2015.

³ Lásd pl. FEHÉR 1983; LAKI 2006.

⁴ FULLER 2000; HUFBAUER 2012; REISCH m.e.; WRAY 2016;

Noha teljes mértékben elfogadom a Conant-Kuhn tengely relevanciáját és az idevágó szakirodalmat, az alábbiakban arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy Conant mellett volt még egy szerző akkoriban a Harvardon, aki egyrészt több platformon is jelentős befolyással bírt, másrészt eszmeiségét tekintve is rendkívül közel állt a tudománytörténész-Kuhnhoz: a ma már kevésbé ismert, szintén fizikusból lett filozófusról, Philipp Frankról van szó.

Írásom három részből áll: a második szakaszban áttekintem a Conant és Kuhn közti hasonlóságokat és eltéréseket, majd a harmadik szakaszban olyan biográfiai és eszmei vonásokat tárgyalok, amelyek természetessé teszik Frank és Kuhn összevetését, illetve felhívják a figyelmet az összehasonlító vizsgálat szükségességére. Végül a negyedik, záró szakaszban néhány idevágó, további lehetséges kutatási irányra próbálok rámutatni.

2. Kuhn és Conant

1947-ben történt Kuhn úgynevezett „Arisztotelész-élménye”. Saját bevallása szerint, ez vezetett el később a *TFSz*-hez is, hiszen ekkor jött rá, hogy nem igaz, hogy „Arisztotelész jóformán egyáltalán nem értett a mechanikához [...] [és] féltelmetesen rossz fizikus” volt, hanem *saját* korának, azaz paradigmájának kiváló kutatója.⁵ Kuhn történeti énje akkor kezdett kialakulni, mikor felismerte, hogy a tudomány történetét és filozófiájának megírásához olyan narratívákat kell gyártani, amik plauzibilissé és érthetővé teszik az eseményeket.

Kuhn azért kezdett egyáltalán Arisztotelészt olvasni, mert 1947-ben tartania kellett egy tudománytörténeti kurzust, melyre James B. Conant, a Harvard akkori elnöke kérte fel. Conant kémikusként doktorált, 1933-tól 1953-ig a Harvard elnöke, 1955 és 1957 között pedig Nyugat-Németország (NSZK) amerikai nagykövete volt. A Harvard elnökeként Conant több reformot is bevezetett (például az ő vezetése alatt tanulhattak először nők a jogi és orvosi karon), ám számunkra itt az oktatásügyi újításai érdekesekek. Conant mindennél fontosabbnak tartotta, hogy valamiképp enyhítse a szakadékot a természettudomány [sciences] és a humántudományok [humanities] közt: céljai szerint minél szélesebb közönség számára akarta elérhetővé tenni a természettudományok legújabb elméleti és gyakorlati eredményeit. Conant azt vizsgálta, hogy miképp lehet „érthetőbbé tenni a tudományt azoknak a hallgatónak, akik ügyvédek, írók, tanárok, politikusok, közalkalmazottak és üzletemberek lesznek.”⁶

Azonban nem pusztán önérdékből volt számára fontos a tudásdisszemináció: „mihelyst elérjük mindezt, egy lépéssel közelebb kerülünk a hőn áhított célunkhoz, nevezetesen ahhoz az egységes, koherens kultúrához,

⁵ KUHN 1987/1998. 139. Vö. KUHN 2000. 292

⁶ CONANT 1947/1953. 17.; 1957/1999.

ami megfelel az amerikai demokrácia számára a gépeknek és szakértőknek ebben az új világában.”⁷ Főképp a hidegháborúban, de már előtte is, Conant azt tartotta, hogy a felsőoktatásban rejlik a legnagyobb potenciál a (kulturális) háború megnyerésére.

Az említett szakadék áthidalására a megoldás egy olyan programban rejlett, ami egyszerre tette érthetővé és elérhetővé mind a tudományos eredmények megértését, mind pedig azok társadalmi relevanciájának demonstrálását. Conant létrehozta a „General Education” programot: az ebben meghirdetett egyes kurzusok különböző esettanulmányok segítségével mutatták be a tudomány történetét és természetét úgy, hogy a laikusok is rálátást kapjanak a tudományos eszmék kifejlődésének és megszilárdulásának tudományos, intézményes és társadalmi összefüggéseire. Az esettanulmányok, noha alapvetően egy-egy nagyobb felfedezés köré csoportosultak, mindig rétegzettek, ugyanis „a kísérleti tudományok egyetlen fontos lépése sem egyetlen kutató megfigyelésének lejegyzéséből áll. Gyakran számos ember elképzeléseinek összjátéka, a kísérletekről szóló érvek és azok értelmezése a kutatók közt a különböző laboratóriumokban jelzik a tudományos gondolkodás döntő fordulatát.”⁸ A különböző kurzusokon olyan témákat dolgoztak fel, mint Robert Boyle légszivattyú-kísérletei, az égés flogiszton-elméletének felemelkedése és bukása, a hőmérséklet fogalmának kialakulása, az atomelmélet, vagy épp az elektromosság története. Ezeket később a kétkötetes a *Harvard Case Histories in Experimental Science* című munkában gyűjtötték össze, melynek főszerkesztője maga Conant volt.

Conant a General Education program keretében kérte fel Kuhnt 1947-ben arra, hogy segítsen a mechanika történetéről szóló kurzus megtartásában – mivel Kuhn nem rendelkezett mélyebb történeti tudással, így gyorsan kellett elsajátítania a releváns szakirodalmat. Ekkor jutott el Arisztotelészhez, ennek hatását pedig már fentebb láttuk. Kuhn később a kopernikuszi forradalomról tartott előadásokat a programban: első kötete, a *The Copernican Revolution* 1957-ben jelent meg a korábbi előadások anyaga alapján. (Noha a könyv korántsem volt olyan sikeres, mint a későbbi főmű, a közvetlen recepció kimondottan bátorító-nak és ösztönzőnek mondható.)

A könyv bevezetésében Kuhn a következőképp fogalmazott: „senki sem tett olyan komoly és jelentős hatást rám, mint James B. Conant nagykövet úr. A vele való munka győzött meg arról, hogy a történeti tanulmányok a tudományos kutatás struktúrájának és szerepének újszerű megértését eredményezhetik. A saját kopernikuszi forradalmam nélkül, melyet ő hívott életre, sem ez a könyv, sem pedig a tudomány történetéről írt többi esszém nem készült volna el.”⁹ Kuhn érezhetően hálás volt Conant támogatásáért, aki komoly hatással volt rá. K. Brad

⁷ CONANT 1947/1953. 19.

⁸ CONANT 1957. ix.

⁹ KUHNS 1957/1999. ix.

Wray nyolc pontban szedte össze a hasonlóságokat és potenciális hatásokat Conant és Kuhn munkássága kapcsán; itt azonban csupán a négy legfontosabbat emelem ki:¹⁰

(1) A tudományok jobb megértését a történeti esettanulmányok biztosítják, ugyanis ezek képesek rámutatni nem csupán a tudományos kutatás empirikus-logikai oldalára, hanem addig társadalmi-pszichológiai aspektusára is. A *TFSz*-ben gyakorlatilag ugyanazok az esettanulmányok szerepelnek megvilágító erejű példaként, mint a *Harvard Case Histories* fent említett esetei.

(2) Mivel Conant szerint „a modern tudomány szövete a gyümölcsöző fogalmak összekapcsolódásának eredménye”, ezért külön hangsúlyozta a tudósok *fogalmi sémáinak* [conceptual scheme] megértését.¹¹ A fogalmi sémák segítettek megérteni a jelenségeket és tapasztalatokat, olykor egyfajta dinamikus és dialektikus módon: bizonyos esetekben a tapasztalat nem felelt meg az elvárásoknak (a bevett és elfogadott fogalmi sémáknak), így a kettőt egymáshoz kellett igazítani. A fogalmi sémák Kuhn számára is központiak voltak az 1957-es könyvben, mindazonáltal a *TFSz*-ben már jóval kevesebb szerepet jutott nekik ebben a formában: helyüket átvették az elméletek és a paradigmák, mindazonáltal a tények elméletteltségének kuhni képének gyökere (legalább) Conanthez vezet vissza.

(3) Conant elutasította, hogy létezne olyan, mint „a tudományos módszer”, helyette folyamatosan tudományos *módszerekről* beszélt.¹² Szerinte számos módja van annak, ahogy új elméleteket nyerhetünk, ahogy összhangba hozhatjuk egymással a fogalmi sémáinkat és a tapasztalatunkat, illetve ahogy hatással lehet egymásra társadalom és tudomány. Kuhn hasonlóképp szkeptikus volt az azal kapcsolatban, hogy a tudománynak lenne kitüntetett és egységes módszere. Persze azt is meg kell jegyezni, hogy a *TFSz*-ben a paradigmák már közelítenek ehhez az elképzeléshez: a normál tudományos szakaszban ugyanis a paradigma megelőzi és keretbe foglalja a tudományos kutatást, gyakorlatilag megszabja a legitím kutatás és rejtvényfejtés körét, mi több maguk a problémák, az anomáliák is csupán az *adott* „paradigma adat háttér előtt vál[nak] láthatóvá.”¹³

(4) Végezetül mind Conant, mind pedig Kuhn úgy gondolták, hogy a tudományos elméleteket „csak jobb elméletek dönthetik meg, sosem csupán elmentmondó tények.”¹⁴ Ez azt jelenti, hogy elméletek tesztelése során egy negatív eredmény nem kell (és nem is szokta) a tesztelt elmélet cáfolatát jelenteni. A tudósok inkább hajlamosak a fogalmi sémáikat, elvárásaikat és a technikai apparátust módosítani (vagy akár a cáfoló bizonyítékot is figyelmen kívül hagyni), semmint

¹⁰ Lásd WRAY 2016. Érdemes lenne persze azt is megemlíteni, hogy Kuhn 1957-es könyvének kimondottan pozitív és elismerő előszavát Conant (1957/1999) írta.

¹¹ CONANT 1947/1953. 37.

¹² CONANT 1947/1953. 21.

¹³ KUHN 1962/2002. 75.

¹⁴ CONANT 1947/1953. 43.

az elméletet feladni. Egy elmélet feladásának szükséges feltétele egy új, és bizonyos szempontokból jobb elmélet elfogadása.¹⁵

Mint talán ebből a röpike felsorolásból is látható, több szubsztantív téma és eszme is összekötötte Kuhn és Conant gondolkodását. Figyelembe véve a személyes viszonyukat és közös munkájukat, plauzibilisnek tűnik a feltevés, miszerint komoly hatás tételezhető a két szerző közt. Persze a listából már azt is láthatjuk, hogy 1962-re Kuhn némileg eltávolodott Conant gondolkodásától: míg Conant szerint a tudósok azok a liberális, nyitott, kritikus és szabad kutatók, akik a világ jobbítására törekszenek, addig Kuhn szerint a tudósok javarészt paradigmák által vezetett vak és dogmatikus rejtvényfejtők.

3. Kuhn és Frank

Mindazonáltal nem Conant volt az egyetlen harvardi professzor, aki több szinten is közel állt Kuhn gondolkodásához, vagy hasonlóképp képes volt olyan közértelmiségiként [public intellectual] fellépni, mint ami szimpatikus lehetett a fiatal Kuhnnek. Noha feltehetően többeket is tárgyalhatnánk, én itt most csupán Philipp Frankot fogom kiemelni.

Noha manapság leginkább tudományfilozófusként és tudománytörténész-ként ismert, tanulmányait és karrierjét Kuhn fizikusként kezdte – miután a háború alatt radarokat fejlesztett, visszatért a Harvardra, ahol 1949-ben ledoktorált elméleti fizikából. Figyelme és érdeklődése csak 1947 után fordult a tudományfilozófia és tudománytörténet felé. Frank szintén fizikát tanult Bécsben és Göttingenben, majd elméleti fizikából doktorált 1906-ban. Rövid bécsi tanítás után Einstein ajánlásával Frank vette át a fizikai intézet vezetését Prágában a Károly Egyetem német részén; Frank 1938-os amerikai emigrációjáig töltötte be ezt a pozíciót.

Ahogy Kuhn meglehetősen gyorsan a tudománytörténet és filozófia felé fordult, úgy Frank is doktorálása után már egészen korán ebben a témában kezdett publikálni. Később, Rudolf Carnap, Otto Neurath és Moritz Schlick mellett ő lett az egyik legismertebb tudományfilozófus és logikai empirista Európában, majd Amerikába. Frank fordulatának gyökerei feltehetően az első világháború előtti bécsi oktatás helyzetéhez kötődtek: egy Kuhnnek adott interjúban a következőképp fogalmazott. „Bécsben minden fizikus érdeklődött a tudományfilozófia iránt. Így bármi, ami kicsit is kötődött a tudományfilozófiához [...] azt széles körben tárgyalták. [...] Ez feltehetően [Ernst] Mach hatásához köthető.”¹⁶

Ahogy egy darabig gyakorló fizikusként Kuhn is megfelelő rálátással és fogalmi apparátussal rendelkezett a tudomány *aktuális* gyakorlatának vizsgálatá-

¹⁵ Lásd KUH 1962/2002. 86.

¹⁶ FRANK 1962/2001. 61., 66.

hoz, úgy Frank is jelentős időt töltött a relativitás elméletének egyszerűsítésével és továbbdolgozásával. Így mindketten ismerték az „élő” tudományt, ám annak megértéséhez elkerülhetetlennek gondolták a „holt” tudomány ismeretét is. Saját bőrükön tapasztalták meg, hogy mit jelent gyakorló tudósnak lenni, és miépp lehet hatással a tudomány a társadalomra és fordítva.

Ahogy Kuhn a speciális esettanulmányokban látta megragadhatónak a tudomány történetét, úgy Frank is erősen szimpatizált ezzel a megközelítéssel. Az esettanulmányok, többek közt, arra is rávilágítottak, hogy a tudomány olykor figyelmen kívül hagyott és kevésbé fontos eseményei is komolyabb trendek és folyamatok lenyomatai, *dokumentumai* is lehetnek. Ilyen általában irrelevánsnak tartott elemek például az absztraktok, beszámolók, recenziók, kutatási tervek, és mindenekelőtt a *tankönyvek*.

Kuhn szerint például a tudományos változások meg kell, hogy jelenjenek, akár explicit, akár implicit formában, a tudósok írásaiban, vagy a tudományos közösség által jóváhagyott anyagokban. Ennek egyik módja, ahogy a „tényeket” és „adatokat” a tankönyvek összegzik és elrendezik. A tankönyvek dokumentációs értékkel bírnak: a tudománytörténész ezekből kiolvashatja a tudomány történetének gerincét. „Tanulmányozni kellene egy ilyen hatást, mégpedig a kutatási beszámolókhöz fűzött lábjegyzetekben említett szakirodalom összetételének változását – mint a forradalmak megtörténtének egyik jelét.”¹⁷

A gyakran tankönyvek elemzésére épülő esettanulmányok Frank számára is fontos mankót jelentettek a tudomány vizsgálata során. Gyakran beszélt arról, hogy a „valódi tudományt” miként hozták létre és tanították a „tudományos órákon.”¹⁸ Kutatásai során Frank mindig a tudósok tankönyvének általános jellemzéseiből és leírásaiból indult ki – a fontosabb elköteleződéseik, előfeltevéseik és viták rekonstruálása arra is rámutatott, hogy a tudósok a filozofikusabb gondolataikat gyakran az előszavakba és ismeretterjesztő munkáikba számúzták. Ennél fogva a tudomány alakulásának feltárása során ezekre a munkákra is figyelniük kell.

Frank szerint sokan úgy gondolták, hogy a létezik olyan végső szint, amit a tudomány nem léphet át; ezen a ponton olyan elvekkel találjuk szemben magunkat „amik függetlenek a tudomány fejlődésétől, ám amikből a (természet- és bölcsész) tudományok állításai levezethetőek.” Ha ezek az elvek nem tudományosak, akkor a klasszikus logikai és analitikus eszközök alkalmatlanok az azonosításukra és megértésükre. „Ami azt illeti, a filozófiai [azaz végső] elveket,” mondja Frank, „kizárólag spirituális vagy szekuláris autoritások, vagy ketten együtt tarthatják fenn.”¹⁹ Ezek az elvek tehát *ideológiaiak*: kulturálisan, társadalmilag, gazdaságilag, vallásilag vagy politikailag motiváltak. A klasszikus „igazo-

¹⁷ KUHN 1962/2002. 11.

¹⁸ FRANK 1957. 42., 342.

¹⁹ FRANK 1957. xiii.

lás/felfedezés” közti különbségtétel alapján ezeket a megfontolásokat gyakran az előszavakba és lábjegyzetekbe száműzték – így válnak a tudomány társadalmi kontextusa iránt is érdeklődő tudományfilozófus kedvelt témájává.

Vagyis a tudomány aktuális állásának megértése és feldolgozása elválaszthatatlan a kézikönyvek elemzésétől. Az esettanulmányok koncepcióját Kuhn Conant révén sajátította el. Noha már korábban is élt ezzel a módszerrel, Frank meglehetősen elismerően nyilatkozott Conant módszeréről,²⁰ és annak legszebb példája is az után született, hogy Frank Amerikába érkezett és megismerkedett Conant munkásságával. A *The Foundations of Physics* című monográfiáról van szó, ami a Neurath, Carnap és Charles Morris által szerkesztett *International Encyclopedia of Unified Science*-ben jelent meg (amiben később a *TFSz* is megjelent).²¹

Mivel mindketten a Harvardon szocializálódtak (végső soron Frank is itt tett szert azokra a tapasztalatokra, amik lehetővé tették számára, hogy ő is „közértelmiségiként” hallassa a szavát), feltehetjük, hogy Frank és Kuhn ismerték egymást. Közismert, hogy Kuhn „olvasott némi Philipp Frankot”, azonban az nem derült ki, hogy pontosan micsodát.²² Ha szemügyre vesszük Kuhn publikált írásait, akkor még az sem lesz egyértelmű, hogy *egyáltalán* olvasott-e Frankot. Művei nem tartalmazznak egyetlen jelentősebb hivatkozást sem Frank munkáira. Az egyetlen kivétel a *TFSz* tizenkettedik fejezetének egyik (nem túl szubsztantív), ahol Kuhn Frank 1947-es Einstein-könyvére hivatkozik [*Einstein, His Life and Times*].²³

Mit jelent mindez számunkra? Nos, önmagában nem túl sokat. Frank Einstein-könyvének hivatkozása nem bír különösebb dokumentációs értékkel, ugyanis a kötet a terület egyik központi referenciapontjának számított az 1950-es évektől kezdődően. Jóval érdekesebb és árulkodóbb a következő eset. 1962 márciusában, amikor Charles Morris visszaküldte a javított *TFSz*-kéziratot Kuhn-nak, akkor azt javasolta, hogy hivatkozzon Frankra: „Ismeri Philipp Franknak a *Validation of Scientific Theories* [...] című kötetét? Frank a szerkesztő. [...] Frank fontos szerepet játszott az [Enciklopédiában], így jó lenne, ha lenne legalább egy hivatkozás erre a kötetre.”²⁴

Aki ismeri a *TFSz*-t, az tudhatja, hogy a Frank-hivatkozás végül került be a könyvbe. Noha Morris javaslata személyes és akadémiai okokkal is magyarázható (Frank a mozgalom méltatlanul elhanyagolt jó barátja és védelmezője volt),

²⁰ Lásd FRANK 1951. 41.

²¹ FRANK 1946. Az Enciklopédia és Frank munkásságának részletes magyar nyelvű feldolgozásához lásd TUBOLY 2017.

²² Lásd KUHN 2000. 305.

²³ KUHN 1962/2002. 227. 3.j.

²⁴ Morris levele Kuhn-nak, 1962, március 26. Carnap másolata, ASP RC 088-47-03. Rudolf Carnap Papers, 1905-1970, ASP.1974.01, Special Collections Department, University of Pittsburgh. Minden jog fenntartva.

filozófiai szempontból is legitimnek tekinthető. Frank saját írása a *Validation* kötetben, „The Variety of Reasons for The Acceptance of Scientific Theories” számom olyan kérdést lefed, ami Kuhn számára is alapvető fontosságú volt.²⁵

Ezek azonban csupán szöveghelyek, és felmerül a kérdés, hogy volt-e bármilyen kapcsolat Frank és Kuhn között? A kérdésre nem egyszerű választ adni, noha van honnan kiindulnunk. Az egyik híres interjújában Kuhn utalt arra, hogy „korábban felvehete[tt] egy alapképzéses termodinamika kurzust, ami ebben az esetben Philipp Frankkal volt.”²⁶ Frank valóban minden második félévben tanított termodinamikát a Harvard Fizika Tanszékén, így plauzibilis, hogy Kuhn valóban járt Frank órájára.

Ami ennél biztosabb, hogy más helyekről (is) ismerték egymást. George Reisch, a megjelenés előtt álló könyvében például részletesen rekonstruál két levelet Kuhn és Frank közt. Frank 1952-ben meghívta Kuhnt, hogy vegyen részt egy „Tudományszociológia” nevet viselő projekt szervezésében. A kutatást az *Institute for the Unified Science* szervezte (amelynek Frank volt az igazgatója), a bizottságban pedig Frank és az amerikai logikai empirista, Ernest Nagel vettek részt (noha a kutatási tervet Frank és Nagel mellett az amerikai, eredetileg szintén harvardi tudományszociológus, Robert K. Merton jegyezte).

Kuhn eredeti válaszelevelében örömmel elfogadta a felkérést, ám ahogy egyre terjedelmesebb lett a levél, idővel úgy lett kritikusabb is Frank projektjével szemben. Kuhn amellelt érvelt, hogy Frank túlságosan tágra vette a tudományt befolyásoló tényezők körét, és az általános vallási és politikai megfontolások helyett sokkal inkább olyan lokális és kézzelfogható jelenségekre kell fókuszálni, mint hogy a tudósok különböző csoportoknak és társaságoknak is a tagjaik (ahogy ez a *TFSz*-ben is előjött később). Végül Kuhn nem küldte el válaszát Franknak – Reisch szerint épp a kritikus hangnem miatt. Figyelembe véve, hogy Frank és Morris jól ismerték egymást, gyaníthatjuk, hogy az utóbbi ajánlotta Kuhnt Franknak – a másik lehetőség maga Conant lenne.

Két történetet érdemes még megemlíteni. Robert Butts számol be a következő meglehetősen tanulságos esetről.²⁷ 1954-ben Frank az *American Academy of Arts and Sciences* előtt tartott egy előadást. A közönségben foglalt helyet Adolf Grünbaum (aki továbbadta a történetet) és Thomas Kuhn. Az előadás témája a tudomány fejlődése és történeti változása volt, amelyet Frank azzal próbált szemléltetni, ahogy a nők ruhákat vásárolnak (az 1950-es évek derekán járunk). A nő olyan ruhát keres, ami megfelel azoknak a testi (vagy személyes) változásainak, amik az utolsó vásárlás óta történtek. Mindeközben ügyelnie kell arra is, hogy a ruha azokon a pontokon is passzoljon, ahol nem történt változás. Vagyis kettős szempontrendszerrel van dolgunk: az új ruhá-

²⁵ Vö. FRANK 1956.

²⁶ KUHN 2000. 268.

²⁷ Lásd BUTTS 2000. 197. 8. lj.

kon jobban kell passzolnia a változáson átment részekhez, és egyben az egésznek is megfelelőnek kell lennie – noha számos esetben az első érdekében tett engedmények során veszíthetünk valamit a teljes összképből. Frank szerint ugyanez a folyamat játszódik le a tudományos elméletek választása kapcsán is: bizonyos új elméletek egyes pontokon jobban teljesítenek, mint a régiek, miközben a teljes magyarázó erejük veszteséget szenvedhet, úgynevezett „Kuhn-veszteséget”.

„Évekkel később,” folytatja Butts, „Adolf [Grünbaum] emlékeztette Tomot Frank megjegyzéseire. Tom Kuhn megrendült.” Mindez mindenképp árnyalja a képet, hiszen ez az után történt, hogy Frank meghívta Kuhnt a projektjébe, és arra is rámutat, hogy Kuhn részt vett olyan konferenciákon az 1950-es években, amiken Frank is előadott.

Végezetül 1962. július 16-án Kuhn interjút készített Frankkal az utóbbi otthonában az „Archives for the History of Quantum Physics” projekt számára.²⁸ Az interjú főképp Frank intellektuális gyökereit és fejlődését (különösen a bécsi diákéveit és a prágai munkáját), illetve a személyes kapcsolatait érintette olyan fizikusokhoz, mint Ludwig Boltzmann, Ernst Mach, Albert Einstein, Erwin Schrödinger és mások. Noha Frank tudományszociológiai és filozófiai nézetei kevésbé kerültek elő, az interjú így is jól dokumentálja Frank eszméinek történetét. Következésképp Kuhn az interjú során mindenképp megismerkedhetett Frank jelentőségével, ám erre a későbbiekben sem reflektált.

4. Merre tovább?

Mindez persze rendkívül felületes és vázlatos, azonban arra rámutat, hogy Kuhn hatásainak feltárása nem állhat meg Conant szintjén. Frank személye és munkássága egy olyan faktort hoz be a képbe Kuhn megértése kapcsán, ami eddig alapvetően elkerülte a szakirodalom figyelmét.²⁹ Persze a kérdés az, hogy milyen további irányokat jelöl ki Kuhn, Frank és Conant hármasa?

Ahogy említettem, Conant egyik legfontosabb hagyatéka oktatási reformjában keresendő, amivel a természet- és humántudomány közti szakadékot próbálta áthidalni. Frank számára a kérdés szintén alapvető volt: a „humanities” vs. „sciences” ellentét feloldásához a kulcsot a *tudományfilozófia* (ami egyszerre volt tudománytörténet és tudományszociológia) jelentette, ugyanis ez tudta kimutatni és értelmezni azokat a humán értékeket a tudományban, amik a története során azt mindig is jellemezték és meghatározták. Kurzusait a témában több százban látogatták. Feltehetően Frank a General Education eszméjének kialakításában is részt vett, hiszen ahogy Gerald Holton fogalmazott, „Conant [...] fi-

²⁸ Lásd FRANK 1962/2001.

²⁹ Az egyetlen kivétel talán REISCH 2005.

gyelmesen hallgatott Philipp érveire azt illetően, ami végül Conant fő hagyatéka lett, vagyis a Harvard College General Education program ügyében.”³⁰

Ahogy Conant az 1947-es könyvét (ami nagy hatással volt Kuhnra) az atom-bomba társadalmi és tudományos kontextusának vázolásával nyitja, úgy Frank is azzal magyarázta a saját 1946-os monográfiájának csúszását, hogy „ki kellett egészítenem a kéziratot egy új fejezettel az 'atombombáról', ugyanis e nélkül egyetlen amerikai sem vette volna meg a könyvet.”³¹ Mindketten úgy gondolták, hogy a tudomány filozófiájának az ilyen típusú kérdésekre azonnal és részletesen reagálni kell – a tudomány a modern kor megkerülhetetlen társadalmi potenciálja.

Conant és Frank kapcsolata is számos további szálon feltárható lenne (Conant az egységes tudomány mozgalmának támogatója volt, amit Amerikában Frank vezetett), de ugyanez igaz Frank és Kuhn filozófiájára is. A különböző hasonlóságok és eltérések persze nem csak önmagukban érdekesek. Hosszútávon segíthetnek rávilágítani arra is, hogy *miért lett Kuhnból Kuhn*, vagyis miközben rendkívül hasonló dolgokat mondtak *hasonló* kontextusban, Frank miért esett ki a huszadik századi kánonból, Kuhn pedig lett a század egyik legismertebb és felkapottabb gondolkodója. Nevezzük ezt a problémát *a filozófia szociológiájának*, megválaszolását pedig halasszuk későbbre.

Irodalomjegyzék

- BUTTS 2000 = BUTTS, Robert: „The Reception of German Scientific Philosophy in North America: 1930–1965.” In: *Witches, Scientists, Philosophers: Essays and Lectures*. Dordrecht, Kluwer, 2000. 193–204.
- CONANT 1947/1953 = Conant, James B.: *On Understanding Science*. Mentor Book, 1947/1953.
- CONANT 1957 = CONANT, James B.: „Introduction.” In: *Harvard Case Histories in Experimental Science*. Vol. 1. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1957. vii–xvi.
- CONANT 1957/1999 = CONANT, James B.: „Foreword.” In *KUHN 1957/1999*, xiii–xviii.
- DEVLIN – BOKULICH 2015 = DEVLIN, William J – Bokulich, Alisa (szerk.), *Kuhn's Structure of Scientific Revolutions - 50 Years On*. Springer, 2015.
- FEHÉR 1983 = FEHÉR, Márta: *A tudományfejlődés kérdőjelei*. Budapest, Akadémiai, 1983.
- FRANK 1946 = FRANK, Philipp: *Foundations of physics*. Chicago, University of Chicago Press, 1946.
- FRANK 1951 = FRANK, Philipp: „Science and Culture.” *The Saturday Review* June 16, 1951, 41–42.

³⁰ HOLTON 2006. 304.

³¹ Frank levele Neurathnak, 1945, december 15. Otto Neurath Nachlass, Wiener Kreis Archiv, Rijksarchief in Noord-Holland, Haarlem, The Netherlands. Minden jog fenntartva.

- FRANK 1956 = FRANK, Philipp: „The Variety of Reasons for the Acceptance of Scientific Theories.” In: *The Validation of Scientific Theories*. Boston, Beacon Press, 1956. 3–17.
- FRANK 1957 = FRANK, Philipp: *Philosophy of Science: The Link Between Science and Philosophy*. Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall, 1957.
- FRANK 1962/2001 = FRANK, Philipp: „T. S. Kuhn’s Interview.” In: Blackmore, J. – Itagaki, R. – Tanaka, S. (szerk.), *Ernst Mach’s Vienna 1895-1930. Or Phenomenalism as Philosophy of Science*. Dordrecht, Springer, 1962/2001, 61–66.
- FULLER 2000 = FULLER, Steve: *Thomas Kuhn: A Philosophical History for Our Times*. Chicago & London, University of Chicago Press, 2000.
- HOLTON 2006 = HOLTON, Gerald: „Philipp Frank at Harvard University: His Work and his Influence.” *Synthese* 153/2. 297–311.
- HUFBAUER 2012 = HUFBAUER, Karl: „From Student of Physics to Historian of Science: T.S. Kuhn’s Education and Early Career, 1940–1958.” *Physics in Perspective* 14. 421–470.
- KUHN 1957/1999 = KUHN, Thomas: *The Copernican Revolution. Planetary Astronomy in the Development of Western Thought*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1957/1999.
- KUHN 1962/2002 = KUHN, Thomas: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest, Osiris, 1962/2002.
- KUHN 1987/1998 = KUHN, Thomas: „Mik is azok a tudományos forradalmak?” In: Laki J. (szerk.), *Tudományfilozófia*. Budapest, Osiris, 1987/1998. 137–152.
- KUHN 2000 = KUHN, Thomas: „A Discussion with Thomas S. Kuhn.” In: Conant, James – Haugeland, John (szerk.), *The Road since Structure. Thomas S. Kuhn: Philosophical Essays, 1970-1993, with an Autobiographical Interview*. Chicago, University of Chicago Press, 2000. 253–323.
- LAKI 2006 = LAKI, János: *A tudomány természete. Thomas Kuhn és a tudományfilozófia történeti fordulata*. Budapest, Gondolat, 2006.
- REISCH m.e. = REISCH, George: *Brainwashed by Paradigms: Thomas Kuhn, James Bryant Conant, and “The Struggle for Men’s Minds”*. Harvard University Press. Megjelenés előtt.
- REISCH 2005 = REISCH, George: *How the Cold War Transformed Philosophy of Science: To the Icy Slopes of Logic*. Cambridge University Press.
- RICHARDS – DASTON 2016 = RICHARDS, Robert J. – Daston, Lorraine (szerk.): *Kuhn’s Structure of Scientific Revolutions at Fifty. Reflections on a Science Classic*. Chicago, University of Chicago Press, 2016.
- TUBOLY 2017 = TUBOLY, Ádám Tamás 2017. *Egység és tolerancia: Carnap a logikai empirizmusban*. Megjelenés előtt.
- WRAY 2016 = WRAY, K. Bray: „The Influence of James B. Conant on Kuhn’s Structure of Scientific Revolutions.” *HOPOS*. Megjelenés előtt.

BANDI SZABOLCS

What Can Psychology Learn From Modern Physics?

Abstract

The aim of this study is to emphasize the role of interdisciplinary approaches in scientific research. In the history of science, several disciplines could have created a highly productive cooperation, for example physics and mathematics. In this case, these two disciplines could have become together the most important, leading and dynamically developing theoretical framework of natural sciences and - in a broader aspect - the whole universe around us. Watching this extremely outstanding cooperation between mathematics and physics we can ask ourselves: could other disciplines create a similar connection with physics? Our answer from the aspect of psychology is yes, it could, mostly with the help of principle-analogies. We will discuss for example the state of the psychological researches and theories focusing either on the macro- or micro aspects of the psyche in the light of general relativity and quantum mechanics. Furthermore, we can review the divergent theoretical approaches in psychology in contrast with the ambitious unification tendencies in physics. Most importantly, the aim of the study is to draw attention to the role of several different kind of possible scientific cooperation even if the disciplines are laying seemingly far from each other. We would like to create a general framework of thinking, in which later new research methods and even theories can evolve.

Keywords: interdisciplinary, physics, psychology, general relativity, quantum physics, unification

1. The role in interdisciplinarity in the fragmented (scientific) world

Science – besides religion and philosophy, but with equivalent relevance – is one of the three main approach of description of the observable- and unobservable world around us. However it is more than just description: science tries to give us explanations about how the world is working around us, and if we got to know

the nature of its phenomena, we became even able to predict its changes. The biggest and most important questions about the world and about nature, are logically extremely complex and yet not completely clear. These questions are like “How the world was created?”, “How the life on Earth or in the Universe was created, and who was the creator?” or “What is the purpose of free will, if there is such a thing at all?” Of course, this short study cannot give us the proper answers for neither of the questions above – and not just because the editors have prescribed character-limitations. These three approaches give us particularly different answers about the working models of the nature, but the most interesting feature of these answers is that, while religion’s and philosophy’s answers are quite complex and differentiated, the answers coming from science are usually segmented. Let us see an example: according to the Christian theology, God, an omnipotent entity created the world around us, only by using words. Philosophy discusses in detail the nature of this entity and its possible participation in the operation of the universe (see for example deism vs. pantheism¹). While these two forms of explanations give us a coherent “theory” about the formation and about the behaviour of the world, science (or sciences!) chose an extremely different solution. Considering the complexity of the question, the different disciplines of science created in a lot of case totally different explanatory frameworks. This phenomenon by itself wouldn’t be a problematic component of the scientific methods: it only becomes a maladaptive feature, when the different explanations of the world around us could not be integrated anymore. We call this tendency as phenomenological encapsulation². In short, this notion means, that during their development, the different disciplines of science created their own terminology, their own expressions to describe the world around us, and their own (theoretical and practical) methods in the exploration and measurement. These features are in several cases in stark contradiction with other approaches, even in the case, when the two disciplines try to explain the same phenomenon. For example in the understanding of anxiety, neurobiological theories emphasize the role of the hormone- and neurotransmitter-systems while interpersonal psychological approaches give us for example the social stress-diathesis model, but there are almost no tendency that would try to integrate the common points of the two – anyway very effective – theories. While our world, our nature is extremely complex, it seems to be logical to explain it with complex methods to achieve the comprehensive understanding. That is why interdisciplinarity, the efficient dialogue between scientific disciplines is so important. However, these complex research approaches are not quite common, especially in the integration of social- and natural sciences. In the followings, we will try to give a theoretical framework, in which two disciplines (physics and psychology) could be work together, could

¹ TALIAFERRO – DRAPER – QUINN 2010 340.

² BANDI – BANDI 2014 34.

learn from each other, but before the concrete examples, let see, why should we choose physics, as a prototype of possible field of interdisciplinary relations.

An example for an outstanding cooperation: physics with mathematics

In the process of understating the world (or in this case maybe the proper word is “nature”) and the universe around us, physics undertook (or with another, a little bit more pejorative word, declared) a leading role for itself. However, its findings wouldn’t had been achievable without the intense cooperation with other (mostly natural-) sciences. For example, at first chemistry was that discipline, that provided us comprehensive information about the world of atoms, which later led to the birth of one of the currently most dynamically developing field of physics, to the formation of quantum physics.³ However, later the revolutionary findings and theories of this new explanatory framework provided us even more detailed information than chemistry could, so technically (with a sort of taste of scientific superiority) chemistry gradually became a “sub-discipline” of modern physics. That is not the situation in the case of mathematics. Both disciplines have an enormous historical background, their development started together, but for a long time, maths was seen as a simply describing level of the natural phenomena: the equations and formulas were the instruments of the numerical representations of the different dynamical distributions of several aspects of natural forces. This situation completely changed in the 20th century. Our knowledge about the physical phenomena reached a border, where the antrophic (or human-specified) four dimensional (three space- and one time dimension) point of view made impossible to properly explore and predict the behaviour (dynamic changes in the case of movement, speed, location, mass, etc.) of subatomic particles and giant objects, like stars, black holes or even whole galaxies. At this point became mathematics from an instrument into an equal partner of physics, because the mathematical models and expression not just made the professionals able to create finer explanatory framework, later it became even more effective in the prediction of complex theory-systems. For example this kind of working-method provided the basis of Einstein’s geometrical space-theory, when he introduced into his model the imaginary-numbers and the non-linear (Lobachevsky-Bolyai) geometry, which later became known as “timespace” in the theory of general-relativity.^{4,5,6} Another interesting and not yet completely

³ PENROSE ET AL. 2003 64.

⁴ HAWKING 1998 204.

⁵ PENROS ET AL. 2003 44.

⁶ HAWKING 2002. 26.

understood contribution to the physics from mathematics is can be captured in the so called “string-theories”, which suggest, if the contemporary physical and mathematical results are right, our world is built up by ten, eleven or twenty-six dimensions.⁷ These theories and result show us, how two separate discipline can work together effectively and find new ways in situations, when one of them wouldn't be enough. The following question is: Can physics cooperate with other, non- or just partly natural-based sciences? Can a mostly social science, like psychology learn from the approaches of modern physics?

Lessons to be learned 1.: The micro- and macro-levels of the psychic organization

A frequently reoccurring problem even in physics and in psychology is the level of investigation, the organization level of research. In most of the cases – almost in every discipline –, the coherent, completely comprehensive contemporary theories are not available yet. (We will discuss this problem in details later.) Therefore there are multiple choices in the hand of researchers, to find their level of interest. In this chapter we would like to emphasize the analogical relation between the neuropsychological approaches and quantum-physics and between the psychosocial theories and general relativity.

The research professionals from the field of physics in the 20th century came to the conclusion, that the quantum-like objects (mostly subatomic particles) and macro objects (e.g.: stars, black holes, etc.) behave in an entirely different way, therefore their behaviour should be described in different explanatory theories. Einstein's general relativity⁸ gave us a comprehensive theory, which describes the long-scale changes in a cosmological context, introducing the concept of space-time and equivalent inertial frames of references. While this theory can predicts the possible outcomes of dynamical changes of a system with a $1:10^{14}$ error-ratio (the Newtonian theory's accuracy is $1:10^5$)⁹, it's efficiency of prediction very poor in the case of quantum. A completely different approach (based on the work of Max Planck¹⁰), the quantum-mechanics gives us reliable data about the nature of these small-scale changes. According to our ideas, the situation is quiet similar in the case of psychology. Several theories and researches aim to identify the basic elements of human behaviour. These approaches are mainly come from the neuropsychology and humangenetics and from several other disciplines that connected with these areas (e.g.: psychopharmacology, cognitive-neuroscience,

⁷ GREENE 2003 244.

⁸ HAWKING 1998 53.

⁹ PENROSE 2003 41.

¹⁰ GRIBBIN 2001 78.

brain-research, etc.).¹¹ While the findings of these disciplines are highly effective in the description of the neural correlates of human behaviour, their explanatory power is quite poor in the case of the prediction of complex interpersonal behavioural situations. Therefore the psychologists created completely different theories to describe these phenomena. For example social-communication theories (e.g.: Berne's transactional analysis¹²) and psychodynamic theories (e.g.: Freud's classic psychoanalysis¹³) provide a comprehensive framework to understand of motivational background of behaviour-control in social situations – while have almost nothing to say their neural- or genetical correlations. Let see two examples: the mirror neurons and their cognitive neuroscientific research describe the neural basis of social-learning¹⁴, but can't explain whether the new knowledge or form of behaviour appears in the persons interpersonal life, because it is solely influenced and determined by other social-psychological (e.g.: the status of the model) and personality-psychological factors (e.g.: the level of autonomy traits). The other example is the theory of Leopold Szondi, in which he presumes direct connection between the person's genetic features and their personality types or probable psychopathologies.¹⁵ While this theory became an extremely strong diagnostic instrument in the field of clinical psychology and psychiatry, its genetic base is quiet outdated and not efficient enough, thanks to the new development of epigenetic researches, which become the most promising approach in the contemporary scientific life, instead of the Mendelian direct-gene-correspondence ideas. Summarizing this chapter, we can conclude, that as well in physics, the macro- and macro levels require autonomous theories to understand their true nature. About the possibility of their unification will be discussed in the third "lesson".

Lessons to be learned 2.: Uncertainties in psychological assessment

Heisenberg's uncertainty principle is one of the most important notion in quantum-mechanics.¹⁶¹⁷ It states, that in a quantum environment the observers – even with the most sensitive and most updated instruments – cannot find the exact location and the exact energetic level of the particle in the same time. We can find the exact position of a subatomic particle in the spacetime, but in this case we won't be able to say anything about its energetic component. Or in the other case, the

¹¹ SPIVEY 2007 3.

¹² OLÁH 2006 457.

¹³ OLÁH 2006 479.

¹⁴ RIZZOLATTI – CRAIGHERO 2004 174.

¹⁵ GYÖNYGYSINÉ 193.

¹⁶ FEYNMAN 2003 152.

¹⁷ HAWKING 1998 88.

observer can express the energy-level of a particle precisely, but cannot determine its location. It is extremely important to emphasize, that it is not caused by the not-enough-sensitive instrument and not caused by the measurement paradigm: this phenomenon seems to be the own, native feature of the subatomic particles. The reasons behind uncertainty are not entirely clear, and the character-limitations of the study do not give us opportunity to discuss them, but this raw introduction is can be enough to find the common points with psychology.

Psychological assessment in several situations has to face with a very similar problem. The aim of self-report measures (mostly from the field of personality- and social psychology) is to gain the most information about the actually investigated feature of a sample of people. These types of instruments are based on the simple idea, that the person itself is the one, who know the most about her- or himself. But there are of course distorting factors, like social-desirability (the person try show him- or herself as a “good” person), simulation (the person try to fake symptoms or adaptive/maladaptive personality structure) and dissimulation (the person try to hide symptoms and probable maladaptive personality tendencies).It requires a lot care to avoid these distortions and to compose reliable and in the same time valid tests. But this is almost every time very difficult. The researcher cannot use too clear and transparent question-items, because in this case the subject could easily find out the purpose of the researcher and the underlying psychological construct – which could allow them to simulate or dissimulate the actual psychological feature. On the other hand, if we create too complex or even complicated items, there is a good chance, that some (or most) of the subjects will misunderstand them, and we won't be able to get reliable and valid information about the investigated construct. One way or another, in the assessment of self-report measures, the researcher have to always consider this constant uncertainty and try to reduce it with the use of (in an ideal case) contemporary psychometrical methods.

Lessons to be learned 3.: Unificational tendencies in psychology?

One of the most incredible feature of physics, that it tries to observe the world around us as it is: in its whole comprehensive nature. However the physical researches aim several different aspects (particularly in the applied fields), the theoretical considerations target to gain the complete complexity of the universe. It is a quite unique phenomenon not just in the case of social sciences, but even in the field of natural ones. Of course, this unification is not complete – in the field of theories and even in the field of experiments. The theoretical framework of the continuous and long lasting unification is based the concept of the

four fundamental interactions¹⁸. These phenomena – or with other words, the different “forces of nature” – are called the electromagnetic-, weak-, strong- and gravitational interactions. All of them have their own theoretical background. For example, the electric- and magnetic- features were synthesized in a common theory by the equations of James Clerk Maxwell, who noticed the common roots and nature of the two phenomena. Later Abdus Salam, Sheldon Glashow and Steven Weinberg could go even further and unify the weak-force with electromagnetic-interaction, creating the electroweak interaction. Nowadays, there are still a lot of research and theoretical supposition, which are trying to integrate the further forces. If we could completely understand in a common framework the electroweak- and strong-forces, it would be called, the Grand Unified Theory (GUT), while if even the theory of gravity (namely Einstein’s general relativity) could be integrated with the GUT, it would be the (with the freely quoted thoughts of Stephen Hawking) idealized state of science, in the form of the Theory of Everything (ToE). However this theory has an extremely important premise: the researchers have to explore the quantum-nature of gravity (besides the relativistic framework) in order to find the common ground with the other three interactions (most of them have already a quite comprehensive quantum-interpretation). This is one of the most important aim and challenge of the contemporary physics: for example, the discovery of gravitational waves is a very promising result in this process.

What can we say about theoretical unificational tendencies in the case of psychology? Sadly, not too much. While the empirical base of the different sub-disciplines of psychology is quite strong and they have an extremely extended literature, there are almost no attempts to try to understand them together. So we can state that, the formerly mentioned phenomenological encapsulation is can be especially strongly observed in the psychological researches. Going on further this thread, in the light of the great, comprehensive theories of psychological thinking, it seems likely, that Sigmund Freud was the last theorist, who at least attempted to create a theory (psychoanalysis), that summarizing all of the different wings of psychology in a (meta)theoretical- and also in the same time in a practical- idea. Of course psychoanalysis has a lot of criticism – and most of them are quite understandable –, but the intention behind the theory is undoubtedly grandiose and very precious: Freud gave the world a psychological-conception, which attempted to understand its whole, complete and comprehensive nature. (To be entirely honest, since Freud there was also another theorist, who tried to provide a unified theory of psychology, but in the form of this study, we have not got enough place, to entirely discuss its relevance¹⁹. However, we can state, that this new theory is quiet separated in the psychological literature,

¹⁸ HUANG 2007 1.

¹⁹ HENRIQUES 2003 154.

and its base – namely the quantum-gravity – is also quite questionable, because it is treated as an existing, available variable of the concept, which is in the light of the current scientific knowledge is not provided.) Summarizing, psychology has an enormous deficiency in the case of unification, which would be pretty apposite, regarding the extended research-data of its different sub-disciplines.

Summary

The main aim of this study was to highlight the importance of comprehensive thinking in the case of scientific theorizing. Its most important feature is the concept, called interdisciplinarity, which is the possible framework of finding common ground for cooperation among different disciplines- and wings of science. Sadly, we could find in the literature a quite poor ratio of these types of studies, which suggest us, that the different aspects of the description of the world and nature are separated from each other, and the dialogue between them is extremely rare and complicated as well: the different terminology and research-methodology make us think, that they cannot be understood together. That is why physics is an especially important and exemplary discipline: it aims to seize the complexity of nature as a grand whole, and in this process, it remains open for the cooperation and comprehensive understanding of the different phenomena with other disciplines (like mathematics or even with biology or neurosciences²⁰). The further theoretical development should pay more attention to the importance of comprehensive understanding in order to achieve that the giant knowledge, that was gathered by the sub-disciplines could be a meaningful part of a complex and holistic theory of psychology, which can describe our psychological world. So the aim of the scientific researches is not just the detailed gathering of information from the several different aspects of a discipline: it is at least equivalently important to add them to a complex and unified system, which by this process gradually becomes an even better and better theory of our nature.

References

- BANDI, Bálint – BANDI, Szabolcs: Superbia: nárcizmus az egyháztörténet tükrében. In: Rab Virág (szerk): XII. Országos Grastyán Konferencia Előadásai. Grastyán Endre Szakkolégium, Pécs, 2014. 26–35.
- FEYNMAN, Richard, P.: Hat könnyed előadás a fizika alapjainak magyarázatára. Akkord Könyvkiadó, Budapest, 2003
- GREENE, Brian: Az elegáns univerzum. Akkord Kiadó, Budapest, 2003

²⁰ PENROSE 1993 402.

- GRIBBIN, John: Schrödinger macskája. Akkord Kiadó, Budapest, 2001
- GYÖNGYÖSINÉ, Kiss Enikő: Személyiség és családi tudattalan Szondi sorspszichológiájában. In: Gyöngyösiné Kiss Enikő – Oláh Attila (szerk): Vázlatok a személyiségről – a személyiség-lélektan alapvető irányzatainak tükrében. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 190–202.
- HAWKING, Stephen: A világegyetem dióhéban. Akkord Kiadó, Budapest, 2002
- HAWKING, Stephen: Brief History of Time. Bantam Books, New York, 1998
- HENRIQUES, Gregg: The Tree of Knowledge System and the Theoretical Unification of Psychology. *Review of General Psychology* 2003/7/2. 150–182.
- HUANG, Kerson: Fundamental Forces of Nature. The Story of Gauge Fields. World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., London, 2007
- OLÁH, Attila: A pszichológia alapjai. Bölcsész Konzorcium, Budapest, 2006.
- PENROSE, Roger – HAWKING, Stephen – SHIMONY, Abner – CARTWRIGHT, Nancy: A nagy, a kicsi és az emberi elme. Kozmológia, kvantummechanika és a tudatosság fizikája. Akkord Kiadó, Budapest, 2003
- PENROSE, Roger: A császár új elméje. Számítógépek, gondolkodás és a fizika törvényei. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993
- RIZZOLATTI, Giacomo – CRAIGHERO, Laila: The mirror-neuron system. *Annual Review of Neuroscience* 2004/27/1. 169–192.
- SPIVEY, Michael: The Continuity of Mind. Oxford University Press, Oxford, 2007
- TALIAFERRO, Charles – DRAPER, Paul – QUINN, Philip L. (szerk): A Companion to Philosophy of Religion. Wiley – Blackwell, New York, 2010

A traumás fehérállományi károsodás multimodális MRI vizsgálata: Súlyosabb-e a mikrovérzéses forma?

A koponyasérülés, mint népbetegség

A közlekedési eszközök rohamos fejlődésével szoros összefüggésben a balesetekből valamint –a népesség idősebb tagjait inkább érintő- esésekből származó koponyasérülés szinte népbetegséggé, fejlett országokban 40 év alatt vezető halálökká vált¹. Csak az Egyesült Államokban nagyjából 2 millió koponyasérülést regisztrálnak évente s a WHO szerint koponyasérülés következtében a világon minden 5. percben meghal valaki. Hazánkban a koponyatraumák száma évente nagyjából 14000-re tehető, mely súlyosságának megoszlása hozzávetőlegesen 71,3%-ban enyhe, 19,4%-ban közép súlyos és 9,4%-ban súlyos. Mivel a fiatal, munkaképes, minden egyéb tekintetben egészséges népesség nagyban érintett, a koponyatraumák és későbbi hatásaik jelentős terhet rónak a társadalomra.

A traumás diffúz axonkárosodás

Az idegsejtek, ingertovábbítást szolgáló, rendkívül fontos szerepet betöltő nyúlványa az axon. A koponyasérülések egyik gyakori következménye az agy fehérállományában kialakuló diffúz axon károsodás (angolul diffuse axonal injury- DAI), ami az agy különböző sűrűségű állományainak, a trauma során egymáshoz képest eltérő sebességgel történő elmozdulása közben fellépő nyíróerő hatására kialakuló sérülés². Diagnosztizálása komoly kihívás, holott akár kómás állapotért is felelős lehet. A DAI mindmáig kizárásos diagnózis, a betegek állapota jellemzően rosszabb, mint ahogy azt a hagyományos képalkotó eljárá-

¹ J. BRUNS JR—W. A. HAUSER 2003

² V.E. JOHNSON—W. STEWART—D.H. SMITH 2013

sok (pl.: CT, T1-, T2 súlyozott MRI) alapján várnánk. Ennek oka, hogy a DAI mikroszkopikus méretű kóros elváltozás, kimutatására a hagyományos képalakító eljárások többnyire képtelenek. Szakirodalmi adatok alapján legtöbbször – a trauma gyorsuló-lassuló jellegének és a fellépő nyíró-húzó erőknek megfelelően – a fehér és szürkeállomány határán illetve beljebb a corona radiata és a centrum semiovale területén, a corpus callosumban, valamint a törzsdúcokban és az agytörzsben alakul ki.

A DAI-ra illetve annak patológiai összetevőire (vérzés, ödéma) utaló, MRI-vel észlelhető elváltozások jelentősége még nem teljesen tisztázott³, ezért célul tűztük ki a különböző –későbbiekben részletesebben tárgyalásra kerülő– lézió típusok jelenléte és az axonok állapota közti összefüggések feltárását.

Modern MRI eljárások kutatásunkban betöltött szerepe

Rutinszerűen alkalmazott eljárások

A mágneses rezonancia képalakítás (MRI) ugrásszerű fejlődése lehetővé tette olyan, a klinikumban még nem elterjedt, új kutatási módszerek kidolgozását, melyek direkt vagy indirekt módon alkalmasak a DAI képi megjelenítésére, így annak vizsgálatára. Vizsgálataink során több olyan modern MR képalakító eljárást alkalmaztunk, melyek közös jellemzője, hogy közvetetten, de ugyanakkor érzékenyen és megbízhatóan jelenítik meg a DAI egy adott patológiai összetevőjét.

Az MRI további előnye, hogy a Röntgen és CT vizsgálatokkal szemben nem alkalmaz ionizáló sugárzást, ezért az előírásoknak megfelelő alkalmazása mellett káros biológiai hatása nem ismert, így a kutatási célból elvégzett mérések elméletben bármikor megismételhetők.

Kutatásunk alanyai enyhe, középsúlyos vagy súlyos koponyatraumát szenvedett betegek voltak, valamint a Pécsi Diagnosztikai Központ adatbázisaiban található, korábbi kutatásokból származó felvételek is felhasználásra kerültek.

Siemens Tim Trio 3T MR berendezéssel készült nagy felbontású T1 és T2 súlyozott, szuszceptibilitás súlyozott MRI (susceptibility weighted magnetic resonance imaging- SWI MRI)⁴, fluid attenuation inversion recovery (FLAIR), és diffúziós tenzor MRI (diffusion tensor imaging-DTI MRI) modalitásokkal készült felvételeket használtunk, melyek legfontosabb tulajdonságait, kutatásunkban betöltött szerepüket a következőkben részletezzük.

A T1 súlyozott felvételek jellemzői az akár milliméternél vékonyabb szelet-

³ A. JENKINS ÉS MTSAI 1986; B.H. GEURTS ÉS MTSAI 2012

⁴ S. MITTAL ÉS MTSAI 2009

vastagság, a nagy felbontóképesség és a jó szöveti kontraszt. Ezen tulajdonságai alkalmassá teszik az agy szerkezetének pontos vizsgálatára, hátránya azonban, hogy a DAI, vagy annak patológiai összetevőinek megjelenítésére nem kifejezetten érzékeny, -többnyire alkalmatlan.

Ezzel szemben az SWI képes a DAI-t gyakran kísérő, az axonok közt lefutó kapillárisok sérülése következtében létrejövő mikroszkopikus méretű vérzések -„vérzéses léziók”- megjelenítésére. A szakirodalom szerint jelenleg az SWI MRI a rendelkezésünkre álló legérzékenyebb módszer ezen mikrovérzések detektálására⁵, melyek évekkal később is megtalálhatók az axonsérülés helyén, így nem csak az akut fázisban, hanem akár évekkal később is jelei lehetnek a diffúz axonkárosodásnak⁶. Az SWI elméleti háttere, hogy paramágneses agyagok -mint a vér hemoglobinjának vas tartalma- a képalkotás során alkalmazott rendkívül homogén mágneses mezőben inhomogenitásokat okoznak, melyre az SWI igen érzékeny. Ezek a vérzés okozta inhomogenitások a szakirodalomban található definíció szerint legtöbbször 3-5 mm átmérőjű, lekerekített, ovoid fekete pöttyökként (hypointenzitásokként), vagy hasonló intenzitású görbe vonalú lézióként jelennek meg és legtöbbször a fehérállományban, jellemzően a szürke és fehérállomány határán, a törzsdúcokban vagy az agytörzsben helyezkednek el. Feltételezhető azonban, hogy a mikrovérzések kialakulását nagyban befolyásolják olyan változékony, egyénenként eltérő paraméterek, mint a kapillárisok sérülékenysége, vagy egyéb haemodinamikai sajátosságok, úgymint magas vérnyomás vagy véralvadásgátló kezelés. További hátrányt jelent, hogy a T1 súlyozott felvételekhez képest gyengébb szöveti kontrasztot és felbontást tud elérni, ezért az eltérések pontos elhelyezkedésének megítélése az SWI felvételeken nehéz.

A diffúz axonkárosodás során nem csak vérzés, hanem helyi szöveti folyadékgyülem (ödéma) is kialakulhat. Ezen kisméretű, az axonális károsodás helyén kialakuló és azzal összefüggésbe hozható „nem vérzéses léziók” kimutatására a rendelkezésünkre álló legérzékenyebb MR képalkotó eljárások a T2 súlyozott és a FLAIR szekvenciák, melyek az említett ödémákat szabálytalan, a környezetüktől jól elkülöníthető fehér foltok (hyperintenzitások) formájában jelenítik meg.

Mint láthattuk, a felsorolt eljárások képesek a DAI következtében vagy azzal párhuzamosan kialakuló eltérések megjelenítésére, de nem direkt az axonkárosodást, vagy annak mértékét tárják fel. Szükségünk volt tehát egy eljárásra, mely képes az axonok integritásának közvetlenebb mérésére.

⁵ D.J. SHARP—T.E. HAM 2011; A.L. CHENG ÉS MTSAI 2013; B.H. GEURTS ÉS MTSAI 2013; G.SPITZ ÉS MTSAI 2013

⁶ A. TÓTH—B. KÖRNYEI 2016

A „döntőbíró”- a diffúziós tenzor képalkotás (DTI)

A DTI⁷ képes az axonok integritásának számszerűsítésére, egy adott térfogat-egységen belül mérhető diffúziós paraméterek mérésén keresztül⁸, ami elméleti lehetőséget ad az axonkárosodás mértékének és helyének pontos vizsgálatára az egyébként egészségesnek tűnő agyi területeken is⁹. Az általunk vizsgált diffúziós paraméterek a frakcionális anizotrópia (FA) és az átlagos diffuzivitás (mean diffusivity- MD) voltak. Az FA az adott térfogategységen belül mérhető diffúzió irányultságát, míg az MD a térfogat egységen belül minden irányban a diffúzió átlagos mértékét adja meg. A szakirodalomban általánosan elfogadott, hogy az ép fehérállományi területeken magasabb FA és alacsonyabb MD értékek mérhetőek¹⁰. Ez legegyszerűbben egy fazék spagetti példáján keresztül érthető meg: ha a spagetti szálakat, mint axonokat fogjuk fel, a főzés elején, amikor a spagetti egy többé-kevésbé párhuzamos, egységes rendszert alkot, diffúzió a szálakra merőlegesen alig mehet végbe. Ekkor tehát a diffúzió irányultsága -FA- magas, a diffúzió átlagos értéke alacsony. Ezzel szemben, a traumának megfelelő főzés után a spagetti is egy kusza, rendezetlen rendszerré válik, amiben a diffúzió gyakorlatilag bármilyen irányban végbe mehet, tehát az irányultság, az FA alacsony, míg a diffúzió átlagértéke, az MD magas.

Sajnos a DTI klinikai alkalmazásának legfontosabb limitáló tényezője, hogy az agyi diffúziós paraméterek nagyfokú egyéni eltérést mutatnak, ami miatt szinte lehetetlen egy „egészséges” referencia érték meghatározása. Emiatt a DTI csak csoport szintű analízist tesz lehetővé. A klinikumban egyéni szintű alkalmazása még nem megoldott, kutatásainkhoz azonban egyfajta döntőbíróként tökéletesen megfelelt. Ahhoz, hogy a mért nyers diffúziós adatokat fel tudjuk használni, a készült diffúzió súlyozott felvételeket utólagos szoftveres feldolgozásnak vetettük alá az Oxfordi egyetemen fejlesztett FSL FMRIB program segítségével. A szoftver egyik modulja (DTIfit¹¹) képes a DTI mérés során készült négy egymást követő, húsz különböző irányban készült rész mérés átlagolására és ezzel párhuzamosan az úgynevezett FA és MD térképek kiszámítására, melyek az agy különböző területeinek fent tárgyalt diffúziós paramétereit képkockaként tartalmaznak. Ezek a térképek tehát nem maguk a különböző agyi struktúrák, hanem a hozzájuk rendelhető diffúziós értékek vannak feltüntetve, ezért könnyen belátható, hogy értékelésük egyén szinten rendkívül nehéz.

⁷ M.B. HULKOWER ÉS MTSAI 2013

⁸ C. PIERPAOLI ÉS MTSAI 1996; C. PIERPAOLI—P.J. BASSER 1996; J. XU 2007

⁹ K. ARFANAKIS ÉS MTSAI 2002; J. J. BAZARIAN ÉS MTSAI 2007

¹⁰ M. INGLESE ÉS MTSAI 2005; J. Y. WANG ÉS MTSAI 2011; R. YALLAMPALLI ÉS MTSAI 2013; J. L. JUNGQVIST ÉS MTSAI 2011; A. TÓTH ÉS MTSAI 2013

¹¹ S.M. SMITH ÉS MTSAI 2004

Alanyaink, kutatási módszerünk

Beválogatási kritériumként a zárt koponyatrauma diagnózisát, valamint megfelelő minőségű T1 és SWI felvételek meglétét szabtuk meg, majd az ezeknek megfelelő 38 beteg késői MR leleteinek retrospektív analizésére került sor. Kizárási kritériumaink a vizsgálhatatlanul roncsolt vagy atrófiás agy, véralvadásgátló kezelés, az anamnézisben pszichiátriai vagy neurológiai betegség fennállása voltak. Ezekon kívül a kiterjedt koponyatüri vérzést, mely a felvételeken a léziók megítélését lehetetlenné tevő műtermékeket adhat, szintén kizárási kritériumként határoztuk meg. További technikai akadályt jelentett intenzívterápiás ellátásban részesülő betegeink esetében az alkalmazott tubusok, kapcsok és egyéb eszközök MR inkompatibilitása, valamint a koponyatraumával járó tudatzavar, így a kooperáció hiánya, az előforduló görcsök és akaratlan rángások is lehetetlenné tették a képpalkotást néhány esetben. Kontrolcsoportunk 20 egészséges alanyból állt, akiket a koponyasérültekkel megegyező módon vizsgáltunk.

Az SWI bemutatásánál is említett, az FA, MD térképek esetében pedig különösen szembetűnő anatómiai pontatlanság kiküszöbölése érdekében szintén az FSL, FMRIB's Linear Image Registration Tool (FLIRT)¹² moduljának segítségével a különböző jelmenetű felvételek úgynevezett lineáris co-regisztrációját hajtottuk végre nagy felbontású és jó szöveti kontrasztot biztosító T1 súlyozott felvételekhez. Ehhez első lépésben a regisztráció pontosságának növelése érdekében a felvételekről digitális úton eltávolításra kerül az agyon kívül minden anatómiai struktúra (FSL Brain Extraction Tool¹³). Ezután a program az alany különböző modalitásokkal készült, eltérő információ tartalmú felvételei alapján az agyat rekonstruálja, az elkészült háromdimenziós „agyakat” egymáshoz igazítja, fedésbe hozza, majd újra szeletekre bontja. Így a T1 súlyozott képekhez regisztrált SWI, FLAIR vagy T2 súlyozott felvételek alapján egyértelműen meghatározhatóvá válnak a különböző agyterületek léziói és az FA, MD térképek regisztrációja után a vizsgált diffúziós paraméterek. Elmondható, hogy a különböző jelmenetű felvételek ilyen módú ötvözése a nyerhető információ mennyiségét szinte „meghatványozza” és könnyebben értelmezhetővé teszi. A co-regisztrációs módszer által képessé váltunk a „vérzéses” és „nem vérzéses” léziók pontos elhelyezkedésének meghatározására valamint az FA és MD térképek alapján a vizsgált agyterületek átlag diffúziós paramétereinek kiszámítására.

A corona radiata, a corpus callosum és az agytörzs vizsgálatához az FSL jelölő eszközeinek (FSL tools) segítségével, manuálisan az említett agyterületek megjelölését „maszkolását” hajtottuk végre a co-regisztrált T1 súlyozott felvételeken. Ezután az elkészült háromdimenziós „maszkokat” az FA és MD

¹² M. JENKINSON ÉS MTSAI 2002

¹³ S. M. SMITH 2002

térképekre vetítettük, majd meghatároztuk a jelölt agyterületek átlagos FA és MD értékeit (FSL stats).

Alanyonként rögzítettük a talált „vérzéses” és „nem vérzéses” léziók számát, elhelyezkedését és a vizsgált agyterületek átlagos FA és MD értékeit. Betegeinket a DTI használatához csoportokra osztottuk: kontroll, MR negatív sérült, „vérzéses” és „nem vérzéses” léziós csoportokat vizsgáltunk, igyekeztünk feltárni megfigyeléseink és mérési eredményeink összefüggéseit.

Mérési eredményeink, megfigyeléseink

Harmincnycolc betegünk közül 14 esetben összesen 138 „vérzéses” léziót találtunk, melyek száma 1-től 43-ig változott (átlag 13, standard deviáció 14,58). Tíz esetben (összesen 84) subcorticalis (a szürke és fehér állomány határán elhelyezkedő), 8 esetben a corpus callosumban (összesen 22), 8 esetben a törzsdúcok területén elhelyezkedő (összesen 24) és 4 esetben (összesen 8) az agytörzsben találtunk léziókat, melyek sokszor több területen egyszerre is megfigyelhetők voltak.

„Nem vérzéses” léziókat T1, T2 és FLAIR szekvenciákkal, betegeink közül 14-nél fedeztünk fel, összesen 34-et, számuk 1-től 7-ig változott (átlag=2,78; standard deviáció= 2,12). Subcorticalis elhelyezkedésű léziót 12 esetben összesen 28-at, a corpus callosumban 1 esetben egyet, a törzsdúcok területén 3 esetben összesen hármát és az agytörzsben egy esetben egyet fedeztünk fel.

Kontroll alanyaikban se „vérzéses” sem pedig „nem vérzéses” léziót nem találtunk.

Koponyasérülést szenvedett betegeinkben az alábbi diffúziós értékeket mértük: FA: corona radiata = 0.41203 (SD= 0.0367), corpus callosum = 0.5666 (SD = 0.1027), agytörzs = 0.3768 (SD = 0.0499); MD: corona radiata = 0.847 10⁻⁵ mm²/sec. (SD= 0.06597), corpus callosum = 1.116 10⁻⁵ mm²/sec (SD = 0.251), agytörzs = 1.164 10⁻⁵ mm²/sec (SD= 0.206).

Égészséges alanyaikban ugyanezen diffúziós értékek a következő képpen alakultak: FA: corona radiata = 0.4676 (SD= 0.0353), corpus callosum = 0.7049 (SD = 0.0357), agytörzs= 0.4189 (SD = 0.0458); MD: corona radiata= 0.7638 10⁻⁵ mm²/sec (SD= 0.0306), corpus callosum = 0.8986 10⁻⁵ mm²/sec (SD = 0.1478), agytörzs = 1.0366 10⁻⁵ mm²/sec (SD = 0.2389),

Eredményeink statisztikai elemzése során egyszerű T-próba segítségével megállapítottuk, hogy mind a „vérzéses” és „nem vérzéses” léziós csoportok corona radiata FA értékei –az axonális károsodásnak megfelelően- szignifikánsan (p<0,05) alacsonyabbak, míg MD értékeik szignifikánsan (p<0,05) magasabbak voltak, mint a sérült, de MRI negatív vagy egészséges alanyaikban mért értékek. Ezen megfigyelésünk összhangban volt a szakirodalom eredményeivel, azonban meglepő módon a „vérzéses” és „nem vérzéses” léziós csoportok diffúziós paraméterei között nem találtunk szignifikáns eltérést.

Vizsgálataink egy különösen érdekes, nem várt eredményt is hoztak: a legjobb korrelációt a corona radiata DTI paraméterekkel a „vérzéses” és „nem vérzéses” lézió szám összege adta (Spearman korreláció, $p=0,0016$; $\rho=-0,49$).

Következtetéseink, további céljaink

Eredményeink alapján- a címben feltett kérdésre is válaszolva- elmondhatjuk, hogy az SWI-n látható „vérzéses” és a hagyományos (T1, T2, FLAIR) felvételeken észlelhető „nem-vérzéses” traumás léziók jelenléte a corona radiatában a (mért diffúziós paraméterek alapján) egyaránt súlyosabb fokú axonális károsodással társul, az axonális károsodás mértékének tekintetében viszont szignifikáns eltérés a két csoport között nem volt megfigyelhető. Ez alapján egyik lézió típus jelenléte sem tekinthető fontosabbnak a másiknál kórjelző értékét tekintve, azaz a „vérzéses” forma nem tekintendő súlyosabbnak.

Bár a SWI bizonyos értelemben látványosabb módon képes eltéréseket kimutatni, az általa nyújtott információt a legjobban a többi modalitás kiegészítéseként érdemes felhasználni.

Az egészségesnek tűnő területek DTI által kimutatott fehérállományi károsodásával a legszorosabb összefüggést a két lézió típus összegzése adta, tehát véleményünk szerint az axonális károsodás fokának legérzékenyebb becslése valamennyi modalitás együttes értékelése alapján kivitelezhető.

Gyakorlati szempontból a legfontosabb megállapításunk, hogy a diffúz fehérállományi károsodás mértékének becslése lehetségesnek tűnik a klinikumban is könnyen alkalmazható és értékelhető MRI vizsgálatok kombinálása segítségével is. Így a DTI, legalábbis klinikai környezetben, pótolhatóvá válna. Természetesen az axonális károsodás kutatása céljából, ahol a kiértékeléshez szükséges idő és módszertan rendelkezésre áll, továbbra is a pontosabb DTI végzendő.

További célunk a vérzéses és nem-vérzéses léziók pontosabb regionális vizsgálata, prospektív, akut fázisú adatgyűjtés, valamint a DTI adatokkal való összevetésen túl a klinikai és neuropszichológiai eredményekkel való összehasonlítás.

Adataink segítségével meg kívánjuk határozni azokat a lézió tulajdonságokat, ill. értékelési szempontokat, melyek segítségével a DAI pontosabban diagnosztizálható, valamint a várható kimenetel jobban megbecsülhető. Így a „veszélyeztetett” várhatóan rossz kimenetelű betegek időben felismerésre kerülhetnek, mely a bizonyítottan hatásosabb, kellően korán megkezdett rehabilitációt tenni lehetőségé.

Irodalomjegyzék

- J. BRUNS JR—W. A. HAUSER 2003 = J. BRUNS JR—W. A. HAUSER: The epidemiology of traumatic brain injury: a review, *Epilepsia* 44 Suppl 10 (2003) 2-10.
- V.E. JOHNSON—W. STEWART—D.H. SMITH 2013 = V.E. JOHNSON—W. STEWART—D.H. SMITH *Axonal pathology in traumatic brain injury, Exp Neurol* 246 (2013) 35-43.
- A. JENKINS ÉS MTSAI 1986 = A. JENKINS ÉS MTSAI: Brain lesions detected by magnetic resonance imaging in mild and severe head injuries, *Lancet* 2(8504) (1986) 445-6.
- B.H. GEURTS ÉS MTSAI 2012 = B.H. GEURTS ÉS MTSAI: The reliability of magnetic resonance imaging in traumatic brain injury lesion detection, *Brain Inj* (2012).
- S. MITTAL ÉS MTSAI 2009 = S. MITTAL ÉS MTSAI: Susceptibility-weighted imaging: technical aspects and clinical applications, part 2, *AJNR Am J Neuroradiol* 30(2) (2009) 232-52.
- D.J. SHARP—T.E. HAM 2011 = D.J. SHARP—T.E. HAM: Investigating white matter injury after mild traumatic brain injury, *Curr Opin Neurol* 24(6) (2011) 558-63.
- A.L. CHENG ÉS MTSAI 2013 = A.L. CHENG ÉS MTSAI :Susceptibility-weighted imaging is more reliable than T2*-weighted gradient-recalled echo MRI for detecting microbleeds, *Stroke* 44(10) (2013) 2782-6.
- B.H. GEURTS ÉS MTSAI 2013 = B.H. GEURTS ÉS MTSAI: The reliability of magnetic resonance imaging in traumatic brain injury lesion detection, *Brain Inj* 26(12) (2012) 1439-50.
- G.SPITZ ÉS MTSAI 2013 = G.SPITZ ÉS MTSAI : Detecting lesions after traumatic brain injury using susceptibility weighted imaging: a comparison with fluid-attenuated inversion recovery and correlation with clinical outcome, *J Neurotrauma* 30(24) (2013) 2038-50.
- M.B. HULKOWER ÉS MTSAI 2013 = M.B. HULKOWER ÉS MTSAI: A decade of DTI in traumatic brain injury: 10 years and 100 articles later, *AJNR Am J Neuroradiol* 34(11) (2013) 2064-74.
- C.PIERPAOLI ÉS MTSAI 1996 = C.PIERPAOLI ÉS MTSAI: Diffusion tensor MR imaging of the human brain, *Radiology* 201(3) (1996) 637-48.
- C. PIERPAOLI—P.J. BASSER 1996 = C. PIERPAOLI—P.J. BASSER: Toward a quantitative assessment of diffusion anisotropy, *Magn Reson Med* 36(6) (1996) 893-906.
- J. XU ÉS MTSAI 2007 = J. XU ÉS MTSAI: Diffuse axonal injury in severe traumatic brain injury visualized using high-resolution diffusion tensor imaging, *J Neurotrauma* 24(5) (2007) 753-65.
- K. ARFANAKIS ÉS MTSAI 2002 = K. ARFANAKIS ÉS MTSAI: Diffusion tensor MR imaging in diffuse axonal injury, *AJNR Am J Neuroradiol* 23(5) (2002) 794-802.
- J. J.BAZARIAN ÉS MTSAI 2007 = J. J.BAZARIAN ÉS MTSAI: Diffusion tensor imaging detects clinically important axonal damage after mild traumatic brain injury: a pilot study, *J Neurotrauma* 24(9) (2007) 1447-59.

- M. INGLESE ÉS MTSAI 2005 = M. INGLESE ÉS MTSAI: Diffuse axonal injury in mild traumatic brain injury: a diffusion tensor imaging study, *J Neurosurg* 103(2) (2005) 298-303.
- J. Y. WANG ÉS MTSAI 2011 = J. Y. WANG ÉS MTSAI 2011: Longitudinal changes of structural connectivity in traumatic axonal injury, *Neurology* 77(9) (2011) 818-26.
- R. YALLAMPALLI ÉS MTSAI 2013 = R. YALLAMPALLI ÉS MTSAI: Acute white matter differences in the fornix following mild traumatic brain injury using diffusion tensor imaging, *J Neuroimaging* 23(2) (2013) 224-7.
- J. L. JUNGQVIST ÉS MTSAI 2011 = J. L. JUNGQVIST ÉS MTSAI: Longitudinal study of the diffusion tensor imaging properties of the corpus callosum in acute and chronic diffuse axonal injury, *Brain Inj* 25(4) (2011) 370-8.
- S.M. SMITH ÉS MTSAI 2004 = S.M. SMITH ÉS MTSAI: Advances in functional and structural MR image analysis and implementation as FSL, *Neuroimage* 23 Suppl 1 (2004) S208-19.
- M. JENKINSON ÉS MTSAI 2002 = M. JENKINSON ÉS MTSAI: Improved optimization for the robust and accurate linear registration and motion correction of brain images, *Neuroimage* 17(2) (2002) 825-41.
- S. M. SMITH 2002 = S. M. SMITH: Fast robust automated brain extraction, *Hum Brain Mapp* 17(3) (2002) 143-55.
- A. TOTH—B. KÖRNYEI 2016 = A.TÓTH ÉS MTSAI: Microbleeds may expand acutely after traumatic brain injury. *Neurosci Lett*. 2016 Mar 23;617:207-12. doi: 10.1016/j.neulet.2016.02.028. Epub 2016 Feb 18.
- A. TÓTH ÉS MTSAI 2013 = A. TÓTH ÉS MTSAI: Multi-modal magnetic resonance imaging in the acute and sub-acute phase of mild traumatic brain injury: can we see the difference? *J Neurotrauma*. 2013 Jan 1;30(1):2-10. doi: 10.1089/neu.2012.2486. Epub 2012 Dec 11.

MATUZ ANDRÁS

Gyakorol-e pozitív hatást a carotis stentelés a kognitív teljesítményre?

Carotis szűkületben szenvedő betegek kognitív vizsgálata

Elméleti háttér

Carotis stenosis és az arteria carotis operációja

Hemodinamikai szempontból a nyaki verőér szűkülete (carotis stenosis, CS) jelentős változást okoz az agy vérellátásban. A CS 50% vagy afeletti szűkületet jelent az arteria carotis interna extracraniális területén¹, ami egyfelől már önmagában jelzi a normál vérátáramlás akadályozottságát, másfelől indikálja a stroke kialakulásának növekvő kockázatát is². A megváltozott hemodinamikai tényezők befolyással bírnak az agyműködésére is, mivel az arteria carotis interna ellátási területein romlik az oxigénellátás, korlátozódik a metabolizmus³, illetve microembolizáció is kialakulhat a kisebb agyi ütőerekben⁴. A CS előfordulása idős emberek körében gyakoribb: esetükben elérheti az 5-10%-ot is, míg a teljes populációt tekintve a prevalencia értéke 0,2-7,5%-ra módosul⁵.

Ezen vaszkuláris betegség megoldására két lehetőség adott, mindkettő operáció útján végezhető el. Az egyik eljárás a carotis endarterektómia, amely az ér felnyitását és a lerakódott atheroscleroticus plakk eltávolítását jelenti. A másik lehetséges műtét a carotis stentelés elnevezést kapta, és ezalatt egy olyan módszert értünk, amely során egy fémből készült katétert helyeznek az artéria problémás területére, így biztosítva a normál vérátáramlást. A műtét 70%

¹ ELIASZIW ÉS MTSAI 1994. 2445-2449.

² BARNETT 1980. 1212-25.

³ TOUZÉ 2012. 734-738.

⁴ POPPERT ÉS MTSAI 2004. 1198-1203.

⁵ TOUZÉ 2012. 734-738.

fölötti szűkület esetén ajánlott, ekkortól beszélhetünk ugyanis súlyos elváltozásról.⁶

A carotis stenosis hatása a kognitív teljesítményre

Mielőtt azonban létrejöhetne a műtét általi revaszkularizáció, kognitív hanyatlás figyelhető meg a betegeknél. Noha a pontos patomechanizmusra egyelőre még nincs kísérleti evidencia, igen valószínű, hogy az arteria carotis szűkülete okozta hypoperfúzió és az agyi erek általános stenosisa áll a jelenség hátterében. Továbbá nem kizárható tényező a microembolizáció sem.⁷ A kognitív romlást számos kutatásban, a legkülönbözőbb neuropszichológiai tesztekkel vizsgálták korábban. Ezen kutatások eredményeit összefoglalva azt lehet megállapítani, hogy a CS okozta kognitív károsodás a következő funkciók esetében észlelhető leggyakrabban: egzekutív funkciók (pl.: monitorozás, válaszgátlás), figyelem, memória, nyelv.⁸

Az eddigiek ismeretében kézenfekvő azt feltételezni, hogy a kognitív hanyatlás mértéke csökken, sőt javul a betegek kognitív állapota, amennyiben a beteg problémamentesen átesett az endarterektómián vagy a stentelésen. Ennek tesztelésére számos kutató vállalkozott már korábban. A legfontosabb eredményeket alább egy 2007-es meta-analízis nyomán ismertetjük. 22 tanulmány elemzéséből azt a következtetést vonták le a szerzők, hogy nincs egyértelmű konszenzus a műtét utáni neurokognitív változásokat illetően. Vannak azonban olyan kognitív funkciók, amelyek a többi funkcióhoz képest gyakrabban mutatnak javulást: a verbális memória, a verbális fluencia, a figyelem bizonyos aspektusai és a vizuo-motoros követés. Kérdés, hogy az inkonzisztens eredmények hátterében vajon a különböző neuropszichológiai tesztek alkalmazása, a műtét után eltelt idő varianciája (1-2 héttől 1 évig) áll vagy esetleg egészen más perspektívából kellene tekinteni a jelenségre és hangsúlyozni az agyi ütőerek általános atherosclerosisát, mint okot?⁹

A kogníció mellett szubjektív, pszichológiai faktorok ritkábban jelennek meg a betegek állapotának felmérésekor a korábbi tanulmányokban. Összehasonlítva egy egészséges kontrollcsoporttal, a CS-ban szenvedők kevésbé élénkek és fáradtabbnak érzik magukat.¹⁰ Emellett kimutatták, hogy a szorongás és a depresszió mértéke csökkent a betegcsoportnál a műtétet követően.¹¹ Jóllehet, ez köszönhető annak a nyilvánvaló ténynek is, hogy 1-2 nappal a műtétje előtt min-

⁶ HOPKINS – ROUGIN – CHAKHTOURA 2010. 153-162.

⁷ WANG – MEI – ZHANG 2016. 64-70.

⁸ MATHIESIEN ÉS MTSAI 2004. 695-701.; BOSSEMA ÉS MTSAI 2005. 775-781.; KIM ÉS MTSAI 2007. 6-17.; SZTRIHA ÉS MTSAI 2009. 36-40

⁹ (BERMAN – PIETRZAK – MAYES 2007. 599-612.)

¹⁰ (BOSSEMA ÉS MTSAI 2005. 775-781)

¹¹ (HAYNES ÉS MTSAI 1976. 699.)

den bizonnyal szorong a beteg a beavatkozás miatt. Éppen ezért érheti éles kritika mindazon kutatást, amelyek nem térnek ki a betegek mentális egészségének, hangulatának és motiváltságának értékelésére, ugyanis ezek a faktorok erősen befolyásolhatják a teljesítményt.¹²

Mindezekén túl érdemes számításba venni a kognitív funkciók lateralizáltságát és a CS oldaliságát is. Tekintve, hogy például a nyelvi feldolgozás inkább bal agyféltekei folyamat¹³, míg a vigilancia és a figyelem terén a jobb félteke hatékonyabb¹⁴, a CS oldalisága döntő lehet bizonyos funkciók hanyatlásában. Ezt alá is támasztja egy tanulmány, amely a revaszkularizáció előtt és után vizsgált bal-, és jobb oldali CS betegeket. Eredményeik konzisztensek azzal a predikcióval, amely a neuroanatómiát veszi alapul: a posztoperatív bal CS csoportban a verbális intelligencia, míg a posztoperatív jobb CS csoportban a intelligenciahányados általánosan javult.¹⁵

Módszertan

Célkitűzéseink

- A carotis stent műtét indukálta, a kognitív működést érintő változások felderítése neuropszichológiai teszttel.

- Figyelembe véve a CS oldaliságát, azt feltételezzük, hogy a jobb CS csoport nagyobb mértékű javulást mutat a figyelmi-, és a vigilancia-feladatokban, míg a bal CS csoport a verbális feladatokban.

- Kiterjedt pszichológiai elemzéssel feltárni a jelenség szubjektív oldalát, különös tekintettel a vitalításra, motivációra, fáradékonyságra és egészségészlelésre.

Vizsgálati személyek

Kutatásunkban 28 CS beteget vizsgáltunk, de a mintaelemszám bővítése jelenleg is folyamatban van. A betegek átlagéletkora 68,87 év (szórás: 5,635). Ez idáig 6 beteg esetében került sor kétszeri (pre-, és posztoperatív) vizsgálatra.

¹² (IRVINE ÉS MTSAI 1998. 195-204.)

¹³ (DEHAENE ÉS MTSAI. 2011. 254-262.; AMUNTS ÉS MTSAI 1999. 319-341.)

¹⁴ (SHAW ÉS MTSAI 2009. 207-211; MIZUNO ÉS MTSAI 2012. 1998-2009.)

¹⁵ (ISHIHARA ÉS MTSAI 2013. 125-130.)

Az eljárás menete és az alkalmazott módszerek

A betegeket két alkalommal vizsgáljuk meg: a carotis műtét előtt egy nappal, illetve ezt követően 3,5 hónappal. Mindkét alkalmat megelőzi egy Doppler ultrahang vizsgálat, amely a szűkület mértékét határozhatjuk meg.

A következő neuropszichológiai tesztek alkalmazására kerül sor (kettős pont után a vizsgált kognitív funkció):

- Digit Span Forward és Backward: auditív, szeriális, rövid távú memória
- Fonémikus-, és Szemantikus Fluencia: fonológiai és szemantikai lexikon, egzekutív funkciók, spontán beszéd
- Mini Mental State Examination (MMSE): általános orientáció
- Rey-féle Komplex Ábra: vizuális organizáció és vizuális incidentális emlékezet
- Trailmaking A és B: vizuomotoros követés, egzekutív funkciók (főként választátlás)

A papír-ceruza teszteken felül helyt kap még két reakcióidő-alapú eljárás, a Pszichomotoros Vigilancia Feladat (PVT) és a Figyelmi Hálózatok Feladat (ANT) is. Előbbivel az alacsonyabb szintű, tónusos vigilanciát, míg utóbbival a magasabb rendű, fázisos vigilanciát mérhetünk. Az ANT-vel továbbá a figyelem három komponensét is külön tudjuk mérni, melyek a figyelmi éberség, a figyelmi orientáció és a szelektív figyelem.¹⁶

A neuropszichológián felül kérdőíves formában nyert adatokból számos pszichológiai tényezőt veszünk számításba: alvásminőség, általános közérzet, depresszió, egészségészlelés, fájdalom, fáradtságérzet, memóriaműködés a mindennapokban/feledékenység, szórakozottság, szorongás.

Eredmények és konklúzió

Kezdeti eredmények

Mint az fentebb már említésre került, a kutatás jelenleg is zajlik, így eredményeink pusztán néhány főre korlátozódnak (N=6) a preoperatív állapothoz viszonyított posztoperatív kognitív változásokat illetően. Épp ezért egyelőre nem tartjuk megfelelőnek a mintánkat a statisztikai elemzésre, mivel az így kapott eredmények nem lennének kellőképp megbízhatóak az alacsony mintaelemszám miatt.

Pusztán informatív jelleggel áll itt a következőkben néhány kiemelt kognitív funkcióteszt, de hangsúlyoznánk, hogy ezekre nem tekintünk evidenci-

¹⁶ (POSNER – PETERSEN 1990. 25-42.)

aként valamely hipotézis alátámasztására. A Rey-féle Komplex Ábra felidézésében 0,8 pontnyi emelkedést tapasztaltunk átlagosan. A Trailmaking A-részeiben 50 másodpercről 45,25-re redukálódott a feladat elvégzésének ideje. A Trailmaking B-ben ezzel szemben 8,6 másodperccel nőtt a feladattal töltött idő. A MMSE-ben preoperatív 28,3 pontot, posztoperatív 28 pontot értek el. A verbális fluencia feladatban 44,6-ről 40-,6-ra csökkent a mondott szavak száma. A Digit Span Forward teszten 5,83-as értékről 6-ra nőtt. Az ANT-ben a hibák száma 13,5-ről 8,3-ra, az átlag reakcióidő 814,68 ms-ról 711 ms-ra redukálódott.

Konklúzió, limitációk

Habár messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le az eredményekből, néhány észrevétel már a kutatás ezen szakaszában is értékes lehet a jövőre nézve. Először is kiemelendő a teljesítményváltozás varianciája. Hat betegből egy ugyanis jelentősen eltér a többiektől, ami a műtét előtti és utáni helyzet összehasonlítását illeti. Az efféle egyedi esetek arra ösztönöznek minket, hogy utánajárjunk a speciális karakterisztika okainak. Feltételezhetünk egészségügyi állapotromlást (pl. a plakkosodás terjedését), de a beteg vizsgálatához fűződő motivációja is döntő lehet.

További észrevétel a neuropszichológiai tesztek kétszeri alkalmazását illeti. Noha ez bevett eljárás mind a klinikumban, mind a korábbi kutatásokban, nem szabadna kizárni azt a lehetőséget, hogy egyes tesztek eredménye torz, ha néhány hónapon belül kétszer is felvesszük a beteggel. Különösen igaz lehet ez a spekuláció a Rey-féle Komplex Ábra felidézésre. Mivel ugyanazt az ábrát adjuk mindkét alkalommal a betegnek, egyrészt emlékezhet bizonyos részletekre, másrészt a feladat ismeretében a második alkalom során a másolás alatt talán jobban koncentrálna a beteg és memorizálja az ábrát, szemben az első helyzettel.

Ez a módszertani nehézség nem vonatkozik viszont a reakció-idő alapú tesztekre, és ezen a téren nem ez az egyetlen pozitívum. Igen biztatók mind a hibázás számát, mind a reakcióidőt tekintve az ANT-vel nyert eredményeink. Ezt kiegészíthetjük a Trailmaking A-részeiben észlelt pozitív változással is, ami arra enged következtetni, hogy végeredményként várhatunk némi javulást a betegek figyelmét illetően (a Trailmaking B-része nem sorolható egyértelműen ide, mivel ez inkább bizonyos egzekutív funkciók állapotát méri). Ez különösen örvendetes hozadék lenne, hiszen a figyelem javulása hozzájárul a betegek életminőségének javulásához is, továbbá kihat a globális kognícióra is.

Irodalomjegyzék

- AMUNTS, K – Schleicher, A. – Burgel, U. – Mohlberg, H. – Uylings, HB. – Zilles, K.: Broca's region revisited: Cytoarchitecture and intersubject variability. *Journal of Comparative Neurology*. 1999/412(2). 319–341.
- BARNETT Henry J.: Progress towards stroke prevention. Robert Wartenberg Lecture. *Neurology* 1980/30. 1212.
- BERMAN, Loren – Pietrzak, Robert H. – Mayes, Linda: Neurocognitive changes after carotid revascularization: A review of the current literature. *Journal of Psychosomatic Research* 2007/63. 599-612.
- BOSSEMA, Ercole R. – Brand, Nico – Moll, Frans L. – Ackerstaff, Rob G. A. – van Doornen, Lorenz J. P.: Does carotid endarterectomy improve cognitive function? *Journal of Vascular Surgery*. 2005/41. 775-781.
- DEHAENE Stanislas – Cohen, Laurent: The unique role of the visual word form area in reading. *Trends in Cognitive Sciences* 2011/15(6). 254–62.7
- ELIASZIW, M. - Smith, R.F. - Singh, N. - Holdsworth, D.W. - Fox, A.J. - Barnett, H.J.: Further comments on the measurement of carotid stenosis from angiograms. North American Symptomatic Carotid Endarterectomy Trial (NASCET) Group. *Stroke* 1994/25. 2445-2449.
- HAYNES, C.D. – Gideon, DA. – King, GD. – Demisey, RL.: The improvement of cognition and personality after carotid endarterectomy. *Surgery* 1976/80(6) 699.
- HOPKINS, LN. – Rougin, GS. – Chakhtoura, Ey.: The carotid revascularization endarterectomy versus stenting trial: credentialing of interventionalists and final results of lead-in phase. *Journal of Stroke and Cerebrovascular Disease* 2010/19. 153-162.
- IRVINE, C.D. – Gardner, F. V. – Davies, A. H. – Lamont, P. M.: Cognitive testing in patients undergoing carotid endarterectomy. *European Journal of Vascular and Endovascular Surgery*. 1998/15(3). 195-204.
- ISHIHARA, H. - Oka, F. - Shirao, S. - Kato, S. - Sadahiro, H. - Osaki, M.: Cognitive outcome differences on the side of carotid artery stenting. *Journal of Vascular Surgery* 2013/57. 125-30.
- KIM, J. – Lee, B.R. - Chun, Lee S.J. – Lee, B.H. - Yu, Kim S.J.: Cognitive Dysfunction in 16 Patients with Carotid Stenosis: Detailed Neuropsychological Findings. *Journal of Clinical Neurology*. 2007/3(1). 9-17.
- MATHIENSEN, E.B. - Waterloo, K. - Joakimsen, O. - Bakke, S.J. - Jacobsen, E.A. - Bønaa, K.H.: Reduced neuropsychological test performance in asymptomatic carotid stenosis. *Neurology*, 2004/62(5). 695-701.
- MIZUNO, Kei – Tanaka, Masaaki – Tanabe, Hiroki – Sadato, Norihiro – Watanabe, Yasuyoshi: The neural substrates associated with attentional resources and difficulty of concurrent processing of the two verbal tasks. *Neuropsychologia*. 2012/50(8). 1998-2009.
- POPPERT, H. - Wolf, O. – Resch, M. – Theiss, W. - Schmidt-Thieme, T. - Graefin von Einsiedel, H.: Differences in number, size and location of intracranial microembolic lesions after surgical versus endovascular treatment without protection device of carotid artery stenosis. *Journal of Neurology* 2004/251. 1198–203.

- POSNER, M.L. - Petersen, S.E.: The attention system of the human brain. *Annual Review of Neuroscience* 1990/13. 25-42.
- SZTRIHA, L.K. - Németh, D. - Sefcsik, T. - Vécsei, L.: Carotid stenosis and the cognitive function. *Journal of the Neurological Sciences*. 2009/283. 36-40.
- SHAW, T.H. - Warm, J.S. - Finomore, V. - Tripp, L. - Matthews, G. - Weiler, E. - Parasuraman, R.: Effects of sensory modality on cerebral blood flow velocity during vigilance, *Neuroscience Letters* 2009/461. 207-211.
- TOUZÉ, E.: Treatment of Carotid Stenosis. *Current Vascular Pharmacology* 2012/10. 734-738.
- WANG, Tao – Mei, Bin – Zhang, Junjian: Atherosclerotic carotid stenosis and cognitive function. *Clinical Neurology and Neurosurgery*. 2016/146. 64-70.

ARATÓ ÁKOS, STECINA DIÁNA TÜNDE, LOSONCI ADRIENN,
ZSIDÓ ANDRÁS NORBERT

Figyelem és félelem a kontextus függvényében

Elméleti háttér

Kiugró érzelmi ingerek és a félelmi modul

Életünk minden egyes pillanatában ingerek sokasága vesz körül minket. Annak ellenére, hogy percről percre óriási mennyiségű információ jut az agyunkba, figyelmünket mégis tudjuk összpontosítani. Az affektív jelleggel rendelkező események során megfigyelhetjük, hogy a minket érő ingereket szinte lehetetlen figyelmen kívül hagyni. Gondoljunk csak bele, hogy rögtön felkapjuk a fejünket, ha haragos kiabálást hallunk, vagy, hogy mennyire nehéz nem bámészkodni egy autóbaleset láttán. Ezek a viselkedések az érzelmek fontos szerepét hangsúlyozzák a figyelem és az információfeldolgozás területén. Az érzelmek az egyén céljai számára releváns információkat hordoznak, ezért fontos előnyben részesíteni a feldolgozásukat. Gyakran ez a folyamat automatikus és nem tudatos, ezáltal pedig gyorsabb is (DAVIDSON – BEGLEY 2013.).

Az érzelmi ingerek feldolgozására létező egyik elmélet szerint az érzelmi ingerek (a környezetükből) kiugró információnak számítanak. A szelektív figyelemre vonatkozó elméletek azt állítják, hogy a magas intenzitású érzelmi ingerek (pl. félelmi ingerek) előnyben részesülnek a feldolgozásban ezen kiugróság miatt. Ezek az elméletek azonban nem adnak leírást arról, hogy pontosan mik azok a jellemzők, amiktől kiugrók lesznek ezek az ingerek, ám lehet olyan magyarázatokra hivatkozni, mint a biológiai felkészültség (például a veszélyes állat félelmet vált ki) vagy az elsajátított reprezentációk jelentésének ismerete (például a fegyverrel veszély jár együtt) (YIEND 2009.).

A félelem gyors és adaptív válasz, mely lehetővé teszi a potenciálisan fenyegető szituációkra és ingerekre való azonnali, illetve erőteljes reagálást. Egyike a legősibb és egyben legalapvetőbb érzelmeknek. A félelemkből származtatható, kevésbé adaptív fóbiák ezeknek a szélsőséges megnyilvánulásai, melyek fenyege-

tő tárgyak és szituációk hiányában is megjelennek, azonban arányosak a feltételezett veszéllyel (COELHO – PURKIS 2009.).

A környezetből kiszűrni a potenciálisan veszélyes tárgyakat komoly kognitív művelet, melynek hatékonyságát számos vizsgálat során bizonyították. Ezek az ingerek (például kígyók, pókok, fegyverek és dühös arcok) gyorsan magukra vonják a figyelmi erőforrásokat, ezeket gyorsabban detektáljuk és dolgozzuk fel. A veszélyes ingerek figyelmi előnyben részesítése a „félelmi modulnak” tulajdonítható, amely gyorsan ismeri fel ezeket a biológiailag „beprogramozott” és tanulás során elsajátított veszélyt jelző ingereket (YOUNG – BROWN – AMBADY 2011.).

Érzelmi befolyás a figyelemre és a kontextus kongruencia

A fenyegető ingerek feldolgozásának első két mechanizmusa a percepció és a figyelem. Ezek a kezdeti feldolgozó folyamatok jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy a potenciálisan veszélyes ingereket és a hozzájuk társuló félelmi reakciókat elsajátítsuk magasabb rendű kognitív folyamatok által.

Az amygdala érzelmközvetítése két módon is történhet. Az elsőt Weinberger kísérletezte ki patkányokkal. A kísérleti helyzetében fenyegető ingert társított, egy azt közvetlenül megelőző semleges ingerhez klasszikus kondicionálással, így kiépítve a félelmi reakciót az eredetileg neutrális stimulusra. Mivel a fenyegető inger erős érzelmi aspektussal bír, és az érzelmi információ feldolgozásában központi szerepe van az amygdalának, a tanulási folyamat során ez az agyi struktúra közvetíti az új információkat a szenzoros kéregbe, hogy kiépüljön az állatban a tanult félelmi reakció (PHELPS 2006.).

Az érzelmek közvetítésének másik útja, amikor az érzelmi inger átmeneti változást okoz a figyelmi küszöbön. Ezen mechanizmus hátterében az amygdala és a szenzoros feldolgozó területek közti reciprok kapcsolatok állnak. Az amygdala még azelőtt bemenetet kap az érzelmi jelentőségű ingeréről, mielőtt az tudatossá válna (PHELPS 2006.).

Ezeknek a tényeknek a birtokában kijelenthetjük, hogy a fenyegető ingerek eredete (evolúciós vagy modern) mellett az érzelmi töltetük erőssége is számít. Minél nagyobb aktivációt okoznak az amygdalában, annál jobban irányítják a figyelmet magukra. A potenciálisan veszélyes stimulusok érzelmi alapon történő feldolgozása még egy fontos elmélet alapját adja. Tudományosan elismert tény, hogy a filogenetikus (pl. kígyó) eredetű ingerekre gyorsabban reagálunk, és erősebb pszichológiai választ adunk, mint az ontogenetikusokra (pl. fegyver). Ez a megváltozott válasz a filogenetikus ingerekre ugyancsak szorosan kapcsolódik az amygdala aktivitásához. Wheatley vizsgálatában a kísérleti személyeknek két, eltérő háttérrel kellett mozgó alakokat megfigyelni. A hátterek filogenetikus, illetve ontogenetikus eredetükben különböztek, így az alakok percepciója

kontextusfüggő volt. Wheatley eredményei is azt támasztották alá, hogy a filogenetikus stimulusok értelmezése az amygdalához kötött. Sakaki eltérő eredetű és kontextusú háttereket használt kutatásában. Hátterei szociális és túlélési helyzeteket ábrázoltak. Eredményeiben azt találta, hogy az amygdala izgalmi állapota akkor a legnagyobb, ha a háttér fenyegető típusú és szociális kontextust tartalmaz (CAO ÉS MTSAI 2013.). Ezek a kutatások azt mutatják, hogy az amygdala aktivációjában elsődleges szerepe van az ingerek érzelmi faktorainak, kategóriájuknak és a kontextusnak, amiben jelen vannak.

A kutatás

Hipotézis

1. Az evolúciós és modern eredetű fenyegető ingerek percepciója gyorsabban történik eredetükkel kongruens, mint inkongruens környezetben.
2. A negatív affektív töltettel rendelkező háttereken a vizsgálati személyek lassabban észlelik a fenyegető ingereket, mint semleges háttereken.

Módszertan

A kontextus kongruenciát és a negatív érzelmek figyelemre gyakorolt hatását egy vizuális keresési feladatban vizsgáltuk, ahol reakcióidőt mértünk. A kísérleti személyek feladata az volt, hogy evolúciós, illetve modern környezetű negatív affektív és semleges háttérképeken detektáljanak potenciálisan fenyegető ingereket (pók, kígyó, kés, pisztoly).

Vizsgálati személyek

A vizsgálatban 56 fő vett részt önkéntes alapon, 20 férfi és 36 nő. A vizsgálati személyek 19–26 év közötti egyetemi hallgatók, átlagéletkoruk 21,32 év, az életkori szórás 1,8. Nemükön és életkorukon kívül feljegyeztük a kezességüket is, az 56 személyből 50 fő jobbkezes és 6 fő balkezes. Egy résztvevő adatait ki kellett zárunk, mivel nem értette meg a feladatot.

Vizsgálati eszközök

A vizsgálat legfontosabb eszköze egy 17"-os LG Flatron T1710 márkájú nyomásérzékeny érintőképernyős monitor volt. A vizsgálatban szereplő képek ezen a monitoron jelentek meg.

A képek forrása az internet volt. A vizsgálatban használt hátterek kiválasztása során azt vettük figyelembe, hogy valenciájukban és mozgalmasságukban

nagyjából megegyezzenek az azonos csoportokba tartozó képek. A semleges és negatív háttérnek 800x600 képpont méretű képek, melyekre a Photoshop CC nevű program segítségével szerkesztettük rá a 45x45 képpont méretű célingereket. A képek szerkesztése közben odafigyeltünk arra, hogy a célingerek ne olvadjanak bele a környezetükbe. A fényerő és vetett árnyék módosításával értük el, hogy a célingerek minden képen ugyan olyan láthatóak legyenek. A vizsgálatban összesen négy féle célinger, nyolc féle semleges háttér és nyolc féle negatív háttér szerepelt. A háttereket négy negyedre osztottuk, és egyenként mindegyik negyedbe került egy a négy célinger közül. Így tehát egy háttérkép négyszer szerepelt a kísérlet során, vagyis összesen 64 képen kellett detektálniuk a célingereket a vizsgálati személyeknek.

1.ábra: semleges és negatív háttérképeken elhelyezett fenyegető ingerek

Mind a negatív, mind pedig a semleges háttereket további két-két csoportra osztottuk: képek evolúciós és modern környezetről. A semleges háttérnek ősi környezet csoportjában természeti képek szerepeltek (pl. erdő és vízpart), míg a modern környezet csoportban olyan képek voltak láthatóak, melyeken az ember által épített közeg volt a középpontban (pl. szobabelső, utcakép). A negatív háttérnek evolúciós környezeti képei között olyan természeti képek kaptak helyet,

melyek valamilyen érzelmileg negatívan színezett formában jelentek meg (pl. erdőtüz, temető az erdőben). A modern környezeti képek között itt is az emberek által épített dolgokon volt a hangsúly, aminek a negatív érzelmi töltetet vagy maga a helyszín és annak negatív hangulata, vagy pedig a képen látható történes adta (pl. autóbaleset, omladozó kórterem).

Ez a kontextus szerinti csoportosítás a fenyegető ingerekre is érvényes – az evolúciós fenyegető célingerek a kígyó és a pók, a modern fenyegető célingerek pedig a pisztoly és a kés voltak.

A vizsgálat során a képek bemutatásához és a reakcióidő méréséhez a PsychoPy2 1.83.04 verziójú programot használtunk.

Eljárás menete:

A vizsgálatban való részvétel lehetőségének hirdetése az interneten, illetve személyesen történt. A jelentkezés önkéntes alapú volt.

A vizsgálat helyszínén a vizsgálat alatt csak a kísérletvezetők és a kísérleti személy tartózkodott. A résztvevőket egy asztalon elhelyezett érintőképernyős monitor elé ültettük. A kísérleti személy és a képernyő között kb. egy méteres volt a távolság. Miután a résztvevők helyet foglaltak, általános kérdéseket tettünk fel, amik életkorukra, nemükre és arra vonatkoztak, hogy jobb vagy balkezesek. Ezután informáltuk őket a vizsgálat menetéről. Felhívtuk a figyelmüket arra, hogy a vizsgálatban használni kívánt kezüket helyezték a monitor előtt található 15x10 cm² területű pontra, illetve ezt a mozdulatsort minden levettített kép között ismételjék meg. Ezzel biztosítottuk, hogy ugyan abból a távolságból indítsák válaszukat minden esetben. A kísérleti személyek először próba képeken gyakorolták a feladatot, majd mikor minden érthetővé vált a számukra, a kísérletvezetők indították a tényleges kísérletet. Az ingeranyag vetítését végző program minden egyes képhez tartozó reakcióidőt rögzített.

Eredmények I.

Az adatok elemzéséhez az IBM SPSS Statistics 22-es és a JASP-0.7.5.6-os verzióját használtuk. Még mielőtt bármilyen statisztikai elemzést lefuttattunk volna az adattáblán, kiszűrtük azoknak az embereknek a reakcióidőit, akik nem a célingerre kattintottak a vizsgálat során. A törölt reakcióidőket az adott képhez tartozó átlag RI-vel helyettesítettük. Az ötvenhat fős mintánkból csupán egy ember adatait kellett teljesen elvetnünk. Ő a vizsgálat során nem értette mit kell csinálni, így várható volt ez az eredmény.

Az így létrejött adatbázis reakcióidőit összeátlagoltuk, létrehozva az összes kontextus kongruens és inkongruens eset átlagértékeit képenként. Ennek következtében két csoportunk lett: semleges evolúciós hátterekhez, illetve semleges modern hátterekhez tartozó RI-k. Ezekre az értékekre futtattunk le egy

kétszempon­tú öss­zetar­to­zó mintás varianciaanalízist. Az esetleges interakciók könnyebb értelmezésének érdekében a VA mellett Bonferroni-féle páros összehasonlításokat futtattunk, hogy lássuk a különböző eredetű ingerek észlelése közti eltérést.

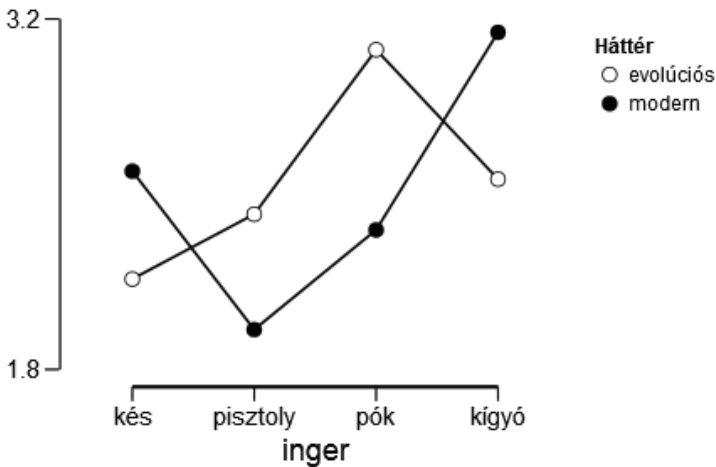
A különböző eredetű háttereken a reakcióidők között nincs szignifikáns eltérés ($F(1,54)=0.511$; $p=0.48$).

A különböző eredetű ingerek percepcióját illetően szignifikáns eltérés állapítható meg az ősi és modern típusú fenyegetések között ($F(3,162)=28.366$; $p<0.001$). A Bonferroni-féle páros összehasonlítás is azt mutatja, hogy az evolúciós és modern fenyegető ingerek reakcióidejei páronként nem különböznek, de a másik pártól eltérnek.

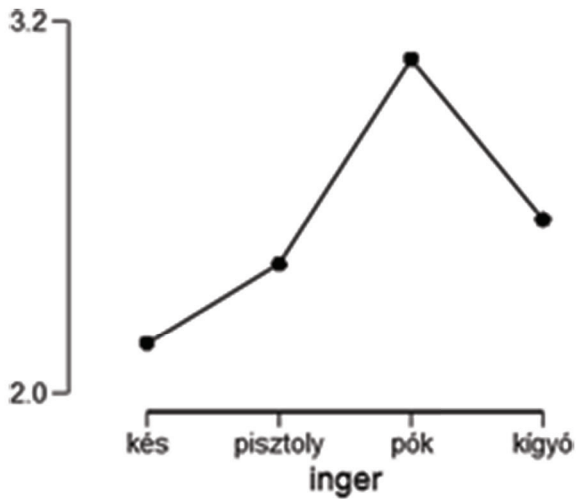
A két faktor interakciói között szignifikáns eltérést kaptunk ($F(3,162)=31.232$; $p<0.001$). A kés és a kígyó mindkét típusú háttéren egyforma reakcióidővel bír, míg a pisztoly és a pók különböző észlelési időt mutatnak háttértől függően.

A háttér-inger interakció alaposabb értelmezésének érdekében lefuttattunk két egyszempon­tos öss­zetar­to­zó mintás varianciaanalízist arra vonatkozóan, hogy hogyan észlelték a fenyegető ingereket külön az evolúciós, és külön a modern eredetű háttéren.

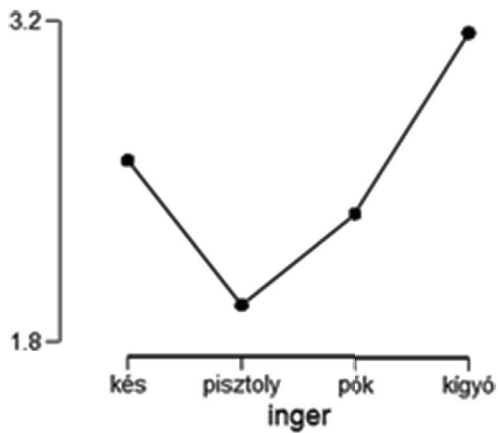
Az első varianciaanalízist a semleges evolúciós háttérré futtattuk le. E szerint szignifikáns eltérés van a fenyegető ingerek ősi háttéren való észlelése között ($F(3,162)=20.89$; $p<0,001$). A kísérleti személyek leggyorsabban a kést, leglassabban pedig a pókot vették észre az evolúciós háttéren.

2.ábra: Fenyegető ingerek kontextus kongruens és inkongruens észlelése

3. ábra: Fenyegető ingerek átlagos reakcióideje ősi háttérén

4. ábra: Fenyegető ingerek átlagos reakcióideje modern háttérén

A másik VA-t a modern hátterekre futtattuk le. Az eredmény szignifikáns eltérést mutat a fenyegető ingerek percepcióját illetően ($F(3,162)=40.18$; $p<0.001$). Modern háttereken leggyorsabban a pisztolyt, leglassabban a kigyót detektálták. A két VA és Post Hoc elemzések alapján szignifikáns eltérés állapítható meg a

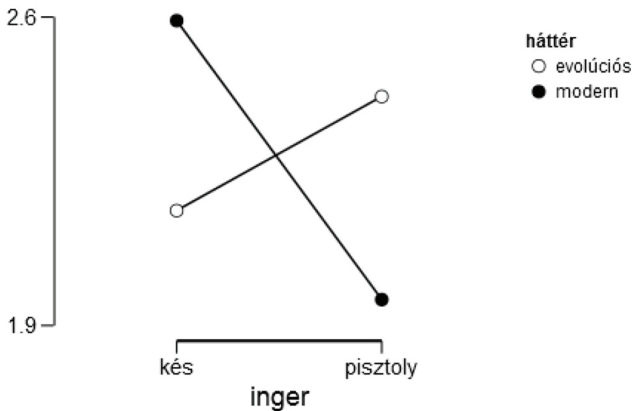
kígyó, mint fenyegető inger kontextus kongruens és inkongruens észlelésével kapcsolatban. A varianciaanalízisek és a Post Hoc elemzés eredményei alapján az is megállapítható, hogy a pók észlelésénél szignifikáns eltérés mutatkozik a különböző háttereken. A modern fenyegető stimulusokat további próbának vettük alá, a kés evolúciós háttéren, és a pisztoly modern háttéren mutatott kiugró reakcióideje miatt.

Az imént leírt eredmények tükrében lefuttattunk egy kétszemponos varianciaanalízist a kiugróan gyors reakcióidőt mutató fenyegető ingerekre (kés és pisztoly). Ez szignifikáns eltérést mutatott az ingerek és a hátterek interakciójában a kontextus kongruens és inkongruens észlelések reakcióidejét illetően ($F(1,54)=44.844$; $p<0.001$).

A Bonferroni-féle páros összehasonlítás után megállapítható, hogy a pisztoly percepciója sokkal gyorsabban történt kontextuskongruens helyzetben, mint a késé. A modern fenyegető ingerek evolúciós háttéren való észlelésében nem mutatkozik számottevő különbség.

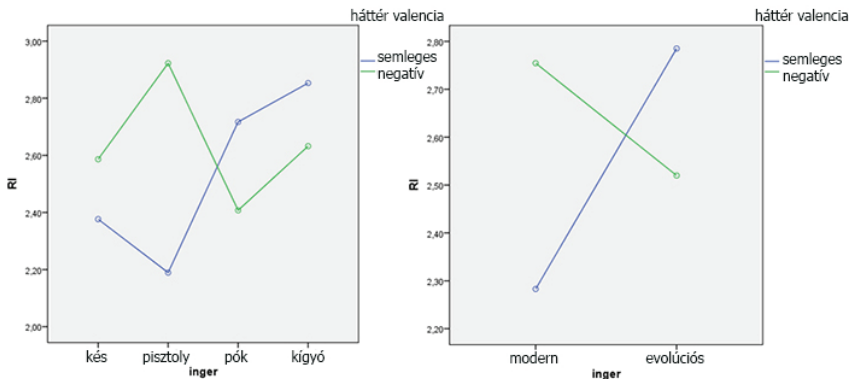
Eredmények II.

Az adattáblát átlagolással kevesebb változóra redukáltuk az affektív hatás vizsgálata érdekében, így összesen 16 változót hoztunk létre. Többszemponú összetartozó mintás varianciaanalízist futtattunk, melyben kettő kétszintes és egy négyzintes faktor szerepelt.

5. ábra: Modern fenyegető ingerek reakcióideje kontextus kongruens és inkongruens helyzetben

Az eredmények szerint a háttér valenciája szignifikánsan befolyásolta a kapott reakcióidőket ($F(1,54)=7,182$ $p<0,05$), csakúgy, mint az ingerek típusai ($F(3,162)=7,003$ $p<0,05$). A modern célingereket semleges háttereken, az ősi célingereket negatív háttereken detektálták előbb a kísérleti személyek. Az ingerek közötti különbségeket a Bonferroni-féle páros összehasonlítás segítségével néztük meg. Ebből az derült ki, hogy a késre és a pisztolyra adott reakcióidők szignifikánsan különböztek a kígyóra adott reakcióidőktől (de egymástól nem), míg a pókra adott reakcióidők nem különböztek egyikőtől sem.

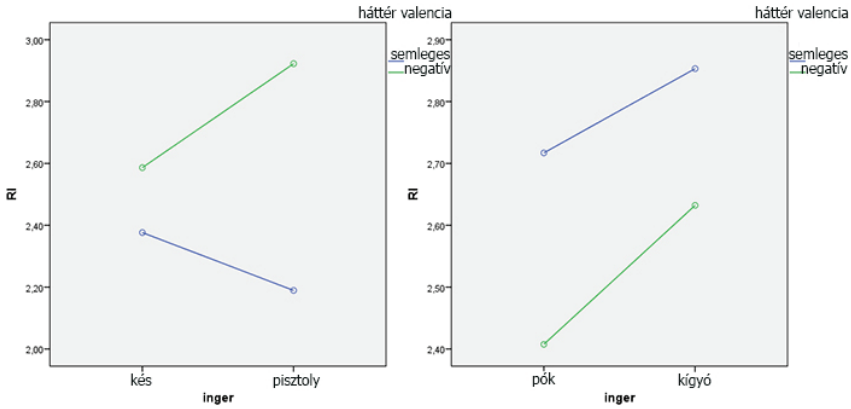
6. ábra: semleges és negatív hátterek interakciója az ingerek és az RI függvényében

A háttér környezeti attribútuma nem volt befolyásoló tényező a kapott reakcióidők szempontjából ($F(1,54)=0,469$ $p>0,05$).

Az interakció tekintetében elmondható, hogy a hátterek valenciái és környezeti tulajdonságai között nem volt kölcsönhatás ($F(1,54)=3,695$ $p>0,05$). Találtunk interakciót azonban a hátterek valenciája és az ingerek típusai között ($F(3,162)=41,850$ $p<0,05$), valamint a hátterek környezeti tulajdonságai és az ingerek típusai között is ($F(3,162)=36,365$ $p<0,05$). Továbbá hármas interakció volt a hátterek valenciája és környezeti kontextusa, valamint az ingerek típusa között ($F(3,162)=43,716$ $p<0,05$).

Az interakciók könnyebb értelmezése érdekében lefuttattunk két többszemponos összetartozó mintás varianciaanalízist, csak ezúttal leszűkítettük az ingerekhez tartozó faktort négyzintestről kétszer kétszintésre.

A kés és a pisztoly esetében a háttér valenciája ($F(1,54)=63,048$ $p<0,05$) és a hátterek környezeti tulajdonságai ($F(1,54)=32,107$ $p<0,05$) szignifikáns befolyással voltak az eredményekre, míg maguk az ingerek nem ($F(1,54)=2,211$ $p>0,05$). Ebben az esetben a hátterek valenciája és környezeti attribútumai interakciót mutattak ($F(1,54)=47,004$ $p<0,05$), csakúgy, mint a valencia és az inge-

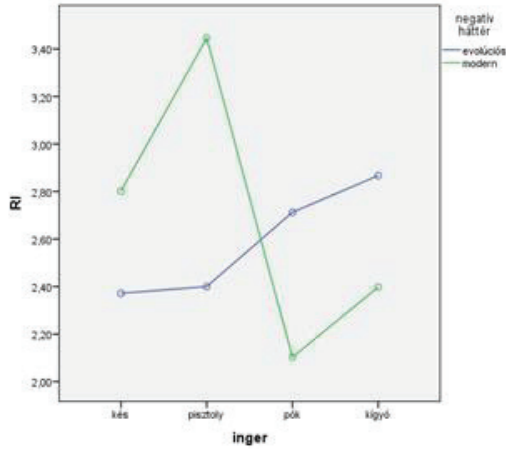
7. ábra: modern és evolúciós ingerekre adott RI adatok a háttér valenciája szerint

rek is ($F(1,54)=27,403$ $p<0,05$). A hátterek környezete és az ingerek viszont nem voltak interakcióban egymással ($F(1,54)=1,473$ $p>0,05$). A hátterek valenciája, környezeti kontextusa és az ingerek között itt is hármass interakciót találtunk ($F(1,54)=63,787$ $p<0,05$).

A pók és a kígyó esetében is szignifikáns hatással volt a hátterek valenciája az eredményekre ($F(1,54)=25,87$ $p<0,05$). Valamint e próba során a hátterek környezeti tulajdonságai is befolyást mutattak ($F(1,54)=33,498$ $p<0,05$), csakúgy, mint maguk az ingerek ($F(1,54)=3,581$ $p<0,05$). Interakció volt a hátterek valenciája és környezeti tulajdonságai között ($F(1,54)=17,262$ $p<0,05$), emellett a hátterek környezeti tulajdonságai és az ingerek között is ($F(1,54)=38,772$ $p<0,05$). Nem találtunk interakciót az ingerek típusai és a hátterek valenciái között ($F(1,54)=0,820$ $p>0,05$). A hármass interakció viszont ebben az esetben is fennállt ($F(1,54)=23,209$ $p<0,05$).

Az ingerek negatív hátterekre gyakorolt hatásának megértése érdekében egy kétszemponτος összetartozó mintás varianciaanalízist futtattunk csak a negatív hátterekre, valamint a négy fenyegető ingerre koncentrálnva. Az ingerek típusai hatással voltak az eredményekre ($F(3,162)=15,392$ $p<0,05$), és interakcióban voltak a hátterekkel ($F(3,162)=49,469$ $p<0,05$), amik viszont nem mutattak szignifikáns befolyást ($F(1,54)=3,248$ $p>0,05$). A modern ingereket evolúciós környezetben, míg az ősi ingereket modern környezetben detektálták gyorsabban a vizsgálati személyek.

A Bonferroni-féle páros összehasonlítást itt is lefuttattuk az ingerekre, amiből kiderült, hogy a pisztolyra adott reakcióidők különböznek az összes egyéb ingerre adott reakcióidőktől, valamint, hogy a pókra és a kígyóra adott reakcióidők is különböztek egymástól.

8. ábra: negatív evolúciós és modern hátterek interakciója az ingerek és az RI függvényében

Megvitatás I.

A semleges evolúciós háttereken a kés a leggyorsabban, a pók pedig a leglassabban észrevehető inger. Ez az eredmény részben ellentmond az általunk felállított hipotézisnek. A kés alacsony reakcióidejének háttérében az állhat, hogy ez a tárgy rendelkezik ősi eredettel, mivel már az archaikus környezetben is használtak őseink szűrő, vágó eszközöket (pl. pattintott kőszerszámok, ősi fém eszközök). Ezek miatt érvényesülhetett egy archaikus kontextus kongruens hatás a modern kések és az ősi hátterek között. Ez az archaikus kontextus kongruencia állhat annak a háttérében, hogy a modern típusú háttéren tovább tartott a kés észrevétele, mint az ősi háttéren.

Másik jelentős eredmény az, hogy az evolúciós háttéren leglassabban detektált inger az ősi eredetű pók. Ez teljes mértékben ellentmond a hipotézisünk kontextus kongruenciára vonatkozó részével.

A modern háttereken a második leggyorsabban észlelt fenyegető inger a pók. Ennek a háttérében az állhat, hogy mindennapi, modern környezetben folyó életünkben naponta találkozhatunk ezzel a fenyegető ingerrel, így inkább asszociálhatjuk azt az épített környezettel, mint természetes élőhelyével.

Modern háttereken a kígyó percepciója tartott a legtovább, valószínűsíthetőleg azért, mert ritkán találkozunk ezzel a fenyegetéssel mindennapjaink során. Ezt az eredményt egybevetve a kígyó kontextus kongruens percepciójával megállapítható, hogy ennek az ingernek az esetében a korábban felállított hipotézis igazolást nyert. A pisztoly percepciója volt a leggyorsabb modern háttereken. Ez az eredmény ugyancsak a kontextus kongruens fenyegetések gyorsabb percepcióját igazolja.

Eredményeink alapján kijelenthetjük, hogy a fenyegetések észlelése alapvetően kontextusfüggő, de úgy tűnik, hogy a modern fenyegető ingerek percepciója gyorsabb, mint az evolúciósoké. Tehát létezik egy preferencia a modern fenyegetések gyorsabb detektálására a háttér eredetétől függetlenül. Ezen jelenség bizonyítéka a kés, illetve a pisztoly evolúciós és modern háttéren való észlelése. A kísérleti személyek előbb detektálták modern háttéren a pisztolyt, mint a kést. Ennek a háttérben az állhat, hogy a vizsgálatban résztvevő személyek és az emberi populáció nagy része fenyegetőbbnek értékelt egy pisztolyt, mint egy kést. Ez a tendencia még annak ellenére is érvényesül, hogy a fegyver nem részese mindennapi életünknek, mint potenciális fenyegetés. A pisztoly fenyegetőbb érzése mégis azért maradhat fent a ritka hétköznapi találkozás ellenére, mert sokszor találkozunk a fegyverrel, mint veszélyes tárggyal a média, híradások, internet, illetve filmek által. A két inger evolúciós háttéren való észlelése között nincs különbség. A modern ingerek gyorsabb észlelésének jelensége további vizsgálatokat indítványozhat azon feltételezés tesztelésére, hogy valóban a modern környezet határozza-e meg a potenciálisan fenyegető ingereket és ezek ténylegesen függetlenek-e a kontextus miliójétől.

Hipotézisünk kontextus kongruenciára vonatkozó állításai az esetek nagy részében alátámasztást nyertek a vizsgálat során. Ugyan a szituációs relevanciát nem sikerült teljes mértékben alátámasztanunk a modern ingerek evolúciós háttéren mutatott kiemelkedően alacsony reakcióideje miatt, ez a jelenség új lehetőséget ad a modern fenyegetések kontextustól független perceptuális privilégiumának vizsgálatára.

Megvitatás II.

Az affektív befolyásra vonatkozó hipotézisünk csak részben igazolódott be. A modern fenyegető ingerek esetében valóban szignifikánsan alacsonyabb volt a résztvevők reakcióidője semleges háttereknel, azonban ez a tendencia megfordult az evolúciós fenyegető ingereknel.

Ezek alapján arra következtetünk, hogy mivel a pók és a kígyó gyakran fóbia tárgyai, a megnövekedett arousal szint segítségével erőteljesebben ragadják meg a figyelmet, mint a pisztoly és a kés. A negatív hátterek és a fenyegető, fóbia esélyes ingerek növelhetik az arousal szintet, ami a feladatban nyújtott teljesítmény javulásához vezethetett.

Öhman, Flykt és Esteves (2001) vizsgálatukban azt találták, hogy az evolúciós fenyegető ingerek erősen elvonják figyelmet, különösen, ha az inger az egyén számára érzelmileg provokatív. Ez az elképzelés azonban további vizsgálatot kíván, hiszen ezen eredmények alapján nem jelenthetjük ki biztosan, hogy ezek a tényezők magyarázzák ezt az érdekes jelenséget. A jövőben ezt úgy vizsgálánk, hogy felmérnénk, mennyire félnek a célingerektől a résztvevők, és összehasonlítanánk a magas és alacsony félelmi szinttel rendelkező egyének eredményeit,

feltételezve, hogy gyorsabban detektálják azokat a célingereket, melyeket fenyegetőbbnek találnak.

A negatív hátterekre lefuttatott próba szerint a vizsgálati személyek a modern fenyegető ingereket előbb észrevették evolúciós környezetben, míg az evolúciós fenyegető ingereket előbb detektálták modern környezetben.

Ezen eredmények alapján arra következtetünk, hogy az ellentétes környezet-inger képpárok esetében az inger kiugrósága miatt történt gyorsabb detekció. Ebben az esetben viszont kijelenthetjük, hogy a kiugróságára vonatkozó elméletek működnek, csak úgy tűnik ez alkalommal a célingerek nem az affektív tulajdonságukkal, hanem a környezeti kontextusból való kiugróságukkal vonták magukra a figyelmet.

Így elmondható, hogy a kontextus és az affektív befolyás mellett más tényezők is közrejátszanak a fenyegetések észlelésében. Figyelembe kell vennünk az egyénre jellemző félelmeket és esetleges főbiákat is e jelenség vizsgálatakor. Mindez azonban új kérdéseket vet fel, melyeknek a megválaszolása remek tárgya lehet egy újabb kutatásnak.

Felhasznált irodalom:

- BROSCHE – SANDER – POURTOIS – SCHERER 2008 = BROSCHE, T. – Sander, D. – Pourtois, G. – Scherer, K. R.: Beyond Fear: Rapid Spatial Orienting Toward Positive Emotional Stimuli. *Psychological Science* April Vol. 19. No. 4, 362–370.
- CAO – ZHAO – TAN – YANG – CHEN – NING – ZHAN 2013 = CAO, Z. – Zhao, Y. – Tan, T. – Yang, J. – Chen, G. – Ning, X. – Zhan, L.: Distinct brain activity in processing negative pictures of animals and objects — The role of human contexts. *NeuroImage* 84. 901–910.
- COELHO – PURKIS 2009 = COELHO, C. M. – Purkis, H.: The Origins of Specific Phobias: Influential Theories and Current Perspectives. *Review of General Psychology* Vol. 13. No. 4, 335–348.
- DAVIDSON – BEGLEY 2013 = DAVIDSON, R. J. – Begley, S.: *Az agy érzelmi élete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013
- ÖHMAN – FLYKT – ESTEVES 2001 = ÖHMAN, A. – Flykt, A. – Esteves, F.: Emotion Drives Attention: Detecting the Snake in the Grass, *Journal of Experimental Psychology* 130:3, 466–478.
- PHELPS 2006 = PHELPS, E. A.: Emotion and Cognition: Insights from Studies of the Human Amygdala, *Annu. Rev. Psychol.* 57:27–53.
- YIEND 2009 = YIEND, J.: The effects of emotion on attention: A review of attentional processing of emotional information. *Cognition and Emotion* 24:1, 3–47.
- YOUNG – BROWN – AMBARDY 2011 = YOUNG, S. G. – Brown, C. M. – Ambady, N.: Priming a natural or human-made environment directs attention to context-congruent threatening stimuli, *Cognition and Emotion* 1–7.

LUKA DÁNIEL

A mező- és erdőgazdasági ingatlanforgalom a kommunista diktatúra első tíz évében

Az 1945-ben kihirdetett földreform alapjaiban változtatta meg a földtulajdonviszonyokat Magyarországon. A földosztással keletkező földbirtokok tulajdonosai korlátozott rendelkezési joggal bírtak, ingatlanunk nem képezhetette adásvétel tárgyát. Az újjgazdák saját erőforrásaikból földet csak nehezen szerezhettek. 1948-ban a kommunista hatalomátvétel után, és a mezőgazdaság szövetkezetesítése elindításával radikális földbirtok politika vette kezdetét. Kutatásom elsősorban a kommunista földbirtok politika intézkedések, a földmagántulajdon és földmagánhasználat fokozatos korlátozásának és felszámolásának elemzése a jogi szabályozás alapján. A mezőgazdasági földterületek jelentették a legfontosabb mezőgazdasági termelőeszközt, ezért az állami és „szövetkezeti” szektor számára a földek közös használatba vételét és azok magántulajdonának fokozatos felszámolását tűzték ki célul. Mindebben a jog a pártállam eszköze lett. Előadásom a diktatúra első tíz évében végrehajtott szövetkezetesítés és birtokrendezések, a magántulajdon és magánhasználat felszámolás összefüggésében vizsgálja az ingatlanforgalomra vonatkozó jogi szabályozásokat 1948 és 1958 között. Bemutatásra kerül, hogy az ingatlanforgalom állami ellenőrzésének és irányításának milyen szerepe volt az 1949-től az állami gazdaságok és „termelőszövetkezeti csoportok” számára végrehajtott földösszevonásokban, az ugyancsak 1949-től felülről szervezett „földfelajánlásokban”, és a parasztság „szövetkezetekbe” tömörítésében. Áttekintésre kerül az adásvételi szerződéskötés menete és az állami elővásárlási jog is. A kiindulópont 1948, és az ingatlanforgalomról szóló rendelet, amely alapján hatósági engedélyhez kötötték az ingatlanok elidegenítését. Hipotézisem az, hogy az ingatlanforgalom állami ellenőrzése, korlátozása, a föld, mint az áruforgalom tárgyának megszüntetésének kísérlete a szövetkezetesítés és a kommunista földbirtok politika egyik legfontosabb eleme volt, amellyel gyakorlatilag a még magántulajdonban lévő földek feletti rendelkezési jog oly mértékben korlátozódott, hogy a régi birtokosok földje jogilag majdnem olyan helyzetbe került, mint a földreform során juttatott újjgazdáké, illetve a „termelőszövetkezeti csoportokba” bekényszerített birtokosoké. A diktatúra célja volt, hogy ne legyen ingatlanforgalom, és ezzel is akadályozzák a birtokos gazdálkodók

földművelését, tulajdonuk állami tulajdonba „felajánlását, illetve „szövetkezetbe” lépését. Áttekintésre kerül az 1953 új szakasz és 1956 utáni ingatlanforgalom általános helyzete, a legfontosabb változások a földbirtok politika elemzése alapján. A kutatott téma ilyen összefüggésben történő feldolgozása, elsősorban a jogalkotás és jogalkalmazás szempontjából, még nem történt meg.

Eredmények

Az 1945-ös földreform utáni években a mező- és erdőgazdasági ingatlanok forgalma stagnált, majd 1947-től, de elsősorban 1948-tól kezdődő radikális kommunista földbirtok politika céljává vált, hogy teljes mértékben megszüntessék a mező- és erdőgazdasági ingatlanok forgalmát. Az agártörténet, és azon belül az 1945 utáni kommunista agrárpolitika, földbirtok politika ingatlanforgalmi céljait a birtokrendezések, a magántulajdon és magánhasználat korlátozás és felszámolás jogi szabályozáson alapuló kutatása, és a szövetkezetesítés kontextusában átfogóan és összefüggéseiben teljes mértékben napjainkig nem történt meg. Történettudomány kutatás – jogtörténet is – diktatúra jog -

Következtetések

A kommunista földbirtok politika egyik legfontosabb célja a mező- és erdőgazdasági ingatlanok forgalmának és a földtulajdon magánszemélyek közötti megosztásának megszüntetése volt. Mindez részévé vált a földmagántulajdon korlátozásának, és fokozatos felszámolásának a „földfelajánlások”, tagosítások, további birtokrendezési eljárások, illetve a szövetkezetesítés által. Valószínűsíthető, hogy a kommunista pártvezetés az ingatlanforgalom megszüntetésében a mező- és erdőgazdasági ingatlanok magántulajdon felszámolásának előfeltételét látta, s mindez párosult a földmagánhasználat korlátozásával, egészen pontosan a földhaszonbérletek maximalizálásával, és az állami előhaszonbérleti jog gyakorlásával. 1953 és 1956 után átmenetileg azért növekedett az ingatlanforgalom, mert földbirtok politikai szempontból a szövetkezetesítés üteméhez igazították azt, viszont ekkor már a nagybirtokos parasztság földjének nagy részét vagy állami gazdaság, „termelőszövetkezeti csoport” használatába került előhaszonbérlet jogcímén, vagy pedig a „földfelajánlás” eszközével a tulajdonjog lemondására kényszerítették őket.

Irodalomjegyzék

- ARADI Béla: *Ingatlanforgalom: Az ingatlanok adásvétele, cseréje és közvetítése.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991.
- BENEDEK Ferenc – PÓKECZ Kovács Attila: *Római magánjog.* 4. kiadás, Dialóg Campus, Budapest, 2016.
- CZIZMADIA Andor: *Magyar állam- és jogtörténet.* Budapest, 2010.
- HIDAS GÁBOR – HORVÁTH Gyula – BEDŐ Katalin – KŐSZEGI GÁBOR: *Az ingatlanjog nagy kézikönyve.* Complex, Budapest, 2010.
- HONVÁRI János: *XX. századi magyar gazdaságtörténet.* Aula Kiadó, Budapest, 2006.
- KÁPLÁNY Géza: *Telekkönyv, birtokrendezés, telekkönyvi átalakítás, betétszerkesztés I.* Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1890.
- KAPOSI Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2002.
- MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet.* Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- Ö. KOVÁCS József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965.* Korall Kiadó, Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 3, Budapest, 2012.
- TÓTH Károly (szerk.): *Agrárjogi tanulmányok.* Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2005.

SIPOS BALÁZS

A pécsi műszaki felsőoktatás megteremtődésének folyamata a Pollack Mihály Műszaki Főiskola létrejöttéig

Bevezetés

A pécsi felsőoktatás 2017. szeptember 1-jén ünnepeli 650. évfordulóját. Én magam a város 1945 utáni építéstörténetét kutatom már közel 5 éve, így logikusnak tűnt, hogy az egyetem történetét városépítészeti szemszögből közelítve dolgozzam fel e jeles jubileum alkalmával. Ezért született meg bennem a gondolat, hogy a második világháború utáni időszaktól kezdve egészen az egyetem integrációjáig, vagyis 2000-ig felkutassam a Szigeti városrészhez szervesen csatlakozó Egyetemvárosban folyt építkezéseket. E tanulmány tehát ennek a nagyobb kutatásnak a részeként született meg. Kutatásom közben elég hamar szembesülnöm kellett azzal a ténnyel is, hogy a szocializmus időszakát tekintve még mindig nagyon sok újdonságot lehet felfedezni, így volt ez a Műszaki Főiskola építéstörténetével is.

Az egyetem és jogelődjének történetével kapcsolatban már számos munka jelent meg az elmúlt évtizedekben.¹ Ugyanez volt a helyzet a Pollack Mihály Műszaki Főiskola történetével kapcsolatban is. Ilyen volt a Kucsera Gyula által szerkesztett „*Jubileumi Évkönyv 1960 – 1970 – 1995*” című könyv, illetve a Dr. Kosaras Gellért által összeállított „*40 éves a „Pollack” Jubileumi évkönyv, 1962 – 1970 – 1995 – 2002*” című kötet. Ezek a könyvek elsősorban az intézménytörténeti háttérrel foglalkoznak és csak másod, vagy harmadlagosan az elkészült épületek történetével. Tanulmányomban így e két aspektust (intézménytörténetet és építéstörténetet) figyelembe véve igyekszem bemutatni azt a folyamatot, hogyan jött létre Pécsen műszaki profilú felsőoktatási intézmény, illetve azt hogy mikor és hogyan épültek fel 1970 szeptemberére a Pollack Mihály Műszaki Főiskola épületei.

¹ Lásd pl: FEDELES – LENGVÁRI – POHÁNKA – POLYÁK 2011. vagy

Felsőoktatás a szocializmus korában

Az 1948 és 1950 közötti időszak nagy változásokat hozott az oktatás szinte minden területén. Az új rendszer elsődleges feladatának azt tartotta, hogy a szocialista ideálnak megfelelő embereket képezzen. Ennek szellemében alakították át, korabeli szóhasználattal élve „modernizálták” az oktatás mindhárom szegmensét. A felsőfokú intézmények reformja a többi szinthez hasonlóan 1948-ban kezdődött el. A főiskolákat a nép szolgálatába akarták helyezni, míg az egyetemek működését összhangba kívánták hozni a népi demokrácia szükségletével. Első körben felülvizsgálták az oktatói gárdát, amelynek több tagjától megvonták az egyetemi címet, illetve egyeseket nem engedtek tanítani a felsőoktatásban.² A másik nagy változás a diáklétszámban mutatkozik meg. A Rákosi- és Kádár- korszakban – a két világháború közötti időszakához képest – megsokszorozódott a diákság létszáma. Míg 1936-ban 15 604 diák járt felsőfokú intézményekre,³ addig az 1950-51-es tanévre ez a szám 31 852 főre, 1970-71-re pedig 53 821 főre emelkedett. A rendszerváltás idején már 76 601 diák tanult egyetemen vagy főiskolán.⁴

Az egyetemek átalakítása már a korszakot megelőzően, 1945-ben elkezdődött. Ez jelentette a karok átszervezését, de sok esetben új intézmények alapítását. 1945-ben elsőnek Gödöllőn hozták létre az Agrártudományi Egyetemet,⁵ 1948-ban a Műszaki Egyetemből kivált karból szervezték meg a Közgazdaságtudományi Egyetemet, amely 1953-ban felvette Marx Károly nevét. 1950-51-ben a budapesti mellett két vidéki helyszínen is létrehoztak műegyetemi intézményeket. Miskolcon kohó- és gépipari, míg Veszprémben vegyipari egyetemet létesült. Végül 1952-ben létrehozták a soproni Erdőmérnöki Főiskolát. Emellett 1951-ben még egy névcserere került sor Budapesten, hiszen a Pázmány Péter nevét viselő egyetemet Eötvös Lórándra módosították.⁶

Az új alapítások és átnevezések mellett a már működő egyetemeket is tovább darabolták. Legnagyobb elszenvedői ennek a vidéki intézmények (Debrecen, Szeged és Pécs) voltak, amelyek a szovjet mintát követve az Orvostudományi karok önállósodásával megszűntek hagyományos értelemben vett egyetemekként létezni.

A Kádár-korszakban is számos átalakítást hajtottak végre a felsőoktatás rendszerében. Az 1960 őszen elfogadott *Irányelvek oktatási rendszerünk fejlesztésére* című dokumentum a gyakorlatiasabb képzést és a magasabb színvonalú szakemberképzést helyezte előtérbe. Mindennek ellentmondtak viszont azok az intézkedések, amelyeket az 1960-as évek elején hajtott végre a kormányzat. Gyorsan és átgondolatlan módon emelték a felsőoktatási intézmények számát,

² VALUCH 2006. 618.

³ Magyar Statisztikai Évkönyv (1936) 1937. 301.

⁴ VALUCH 2006. 621.

⁵ ROMSICS 460.

⁶ VALUCH 2006. 619-620.

aminek következtében 1960 és 1965 között több mint duplájára, 43-ról 93-ra emelkedett az oktatási létesítmények száma.⁷ Ezt úgy érték el, hogy a tanító- és óvónőképző intézetekből, valamint a technikumok egy részéből felsőfokú intézményeket kreáltak, amelyek bár gyakorlatiasabb oktatást biztosítottak, de közel sem rendelkeztek megfelelő tudományos háttérrel. A kormányzat felismerve a hibát 1969-ben úgy döntött, hogy az intézmények egy részét előléptetik főiskolává, vagy hozzácsatolják egy egyetemhez önálló karként, míg a maradékot leminősítették szakközépiskolának.⁸

Mindezen változások mellett az 1960-as évektől egészen az 1980-as évekig tovább folytatódhattak az egyetemi fejlesztések, amelyek egyaránt kiterjedtek az infrastruktúrára és az eszközparkra. Az 1980-as évek gazdasági nehézségei komolyan érintették a felsőoktatási intézményeket, amelyek több fajta módon próbáltak megoldást találni az egyre romló helyzetre.⁹ Legtöbbször a spórolást választották, amelynek következtében egyre kevesebbet kezdtek el költeni az intézményfenntartásra, kutatásokra, új berendezésekre, valamint az épületek fejlesztésére. Egy másik utat jelentett az integráció, amelynek élharcosává Pécs és Miskolc vált.

Pécs város fejlődése a szocializmus korában

A várost már a két világháború előtti időszakban is a szén tette gazdasági szempontból fontos központtá. Ez nem változott az 1950-es és 1960-as években sem.¹⁰ Sőt, a város emellett komoly iparral is rendelkezett. Pécsen többek közt porcelángyártás (Zsolnay porcelán), gépgyártás, kesztyűgyártás, bútorgyártás, bőrfeldolgozás és élelmiszeripar (tejfeldolgozás, sörgyártás, dohánygyártás, sütőde) is működött.¹¹ Az 1953-as mecseki kutatások után Pécs stratégiai szempontból még fontosabbá vált. A szovjet tudósok ugyanis nagyobb mennyiségű uránt fedeztek fel Kővágószőlős közelében,¹² aminek jelentősége előbb a fegyverkezési versenyben, majd az atomerőművek működtetésében vált fontossá. Mint a régió központja, Pécs városa rendelkezett a legnagyobb lakossággal, de sem ez, sem pedig az agglomeráció nem volt elegendő a munkáshiány kielégítéséhez. Ezért a város előbb a megye, majd a régió az uránbánya megnyitása után pedig az ország minden pontjáról elkezdte felszívni a fölös munkaeerőt.

1949-ben Pécs lakossága 89 025 fő volt. A rengeteg munkahelynek köszönhetően ez a szám 1960-ra majdnem 30%-kal nőtt és elérte a 121 277 főt.¹³ Ezt a

⁷ ROMSICS 1999. 460.

⁸ FEDELES – LENGVÁRI – POHÁNKA – POLYÁK 2011. 129.

⁹ VALUCH 2006. 622-623.

¹⁰ HAJDÚ 2006. 178.

¹¹ Pécs 20. századi iparáról lásd bővebben: KAPOSÍ 2006.

¹² SALLAY 2001. 94.

¹³ NÉPSZÁMLÁLÁS 1981a. 13.

megnövekedett népességet azonban el is kellett szállásolni. Az egyszintes családi házak szóba sem jöhettek, mivel felépítésük gazdaságtalan és lassú lett volna. Az egyetlen megoldást a modern többemeletes lakóépületek jelentették.

A városkép 1948-tól kezdődően kezdett megváltozni. Pécs lakosságának rohamos növekedése miatt egymás után kezdték el felépíteni a lakótelepeket a város különböző pontjain. Először a Meszesi városrész épült ki 1948 és 1960 között, illetve ezzel nagyból egy időben kezdték el felépíteni a város nyugati felén Uránvárost, és a Belvárostól délre eső Déli városrészt.

Pécs városában mindig is nagy jelentőséggel bírt az oktatás és a kultúra. Többek közt ennek is köszönhetően a két világháború közötti időszakban a kormányzat a városba telepítette a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemet, amelynek köszönhetően több mint 5 évszázad után újra egyetemmel büszkélkedhetett Pécs. Az 1945 utáni időszak hatalmas változást hozott az egyetem életében. A már korábban elvesztett Bölcsészettudományi Kar nem került vissza az egyetemhez.¹⁴ Helyette viszont – a nagy pedagógushíány enyhítésére – a Pedagógiai Főiskolát. A további aprózódásra 1951-ben került sor, amikor a szovjet mintára az egyetemről leválasztották és önállósították az orvosi karokat. Ez azt jelentette, hogy 1970-ig a városban három különböző felsőoktatási intézmény működött.

A város építkezései közvetlenül is érintették a pécsi felsőoktatás jövőjét. Számos olyan tervezetet ismerünk, amely megalapozta a város egyetemeinek és főiskoláinak fejlődését. Ilyen volt például az 1956 júliusában megszületett fejlesztési terv, amely már felvázolta a jövődöbéli Egyetemváros¹⁵ kiépítését. 1958-tól kezdődően e területet a városrendezési tervekben egyébként mindig fenntartották a POTE és a Pedagógiai Főiskola részére.

Az egyetem fejlesztése mellett a város térbeli átalakulása is tovább folytatódott. 1963-ban kiadták az Egyetemváros szomszédságában elterülő Szigeti városrész rendezési tervét, amelyet előbb 1966-ban, majd 1968-ban, később pedig 1972-ben módosítottak. Az évszám növekedése egyes arányos volt a tervek nagyságának csökkenésével. Eleinte az egész városrészt szanálni akarták, ám végül 1972-ben úgy határoztak, hogy a bontás magas költsége miatt inkább Kertvárosban folytatják a megkezdett építkezéseket. Előbbi lakótelepet elsősorban azért érdemes kiemelni, mivel véleményem szerint az alapvető lakhatási funkciók kivül a városvezetők az egyetemváros kiszolgálására szánták ezt a városrészt.¹⁶ Nem hiába, hogy az 1980-as és 1990-es népszámlálási adatai szerint a Szigeti városrészben az értelmiségiek aránya magasabb volt az átlagnál.¹⁷

¹⁴ A második bécsi döntés (1940) értelmében Észak-Erdély visszakerült hazánkhoz, ezért a magyar kormány úgy határozott, hogy Kolozsvárra költöztet egyetemi karokat. Pécsről a bölcsészettudományi került a „kincses városba”

¹⁵ Határai: Honvéd u. – Szigeti út – Kürt u. – Ifjúság útja, illetve 1958-tól északon már a Pacsirta utca

¹⁶ A diákság egy jelentős részét nem sikerült elhelyezni kollégiumban

¹⁷ Város átlaga fizikai dolgozók és nem fizikai dolgozók arányában 59%-41%, míg a Szigeti

A város fejlesztése szempontjából fontos megemlíteni az országos területfejlesztési koncepciók közül az 1961-est¹⁸ és az 1971-est.¹⁹ Előbbi még csak ipari szempontból kívánta fejleszteni a várost, amelynek lakosságát 1980-ra 190-210 000 körülire becsülték,²⁰ míg az utóbbi már egy jóval komplexebb feladatot tűzött ki a város elé. Pécs ebben a koncepcióban a felsőfokú központi státuszba került. „A felsőfokú központ” feladata, hogy ellássa „a vonzáskörzetükre kiterjedően a gazdasági, igazgatási, oktatási, egészségügyi stb. megyei szintű-irányító, szolgáltató funkciókat és egymással munkamegosztásban több megyére kiterjedő – esetleg országos – funkciókat is. Egyes felsőfokú központok nagyságrendje, a területi munkamegosztásban betöltött szerepe, fejlődésének üteme és színvonala indokoltá teszi, hogy több megyére kiterjedő és egyes országos szervező és irányító stb. funkciókat is ellássonak.”²¹ Ennek megfelelően a város a Dél-dunántúli régió felsőfokú központjává válhatott. A határozat miatt úgy számoltak, hogy Pécs lélekszáma a „XXI. század első felében [...] mintegy 260-270 ezer lehet.”²² A lakosságszám felső határát előre nem tudták jelezni, de mindenképpen 300 ezer fő alatt kellett, hogy legyen, mivel a településfejlesztési koncepció is kimondta, hogy a „felsőfokú központokat úgy célszerű fejleszteni, hogy lakosságszámuk 150-300 000, vonzásterületüké – a központtal együtt – 1,0-1,5 millió fő körül legyen”.²³

Mindez azt jelenti, hogy Pécs számára a régióban vezető szerepet szántak, ami kiterjedt olyan területekre is, mint az oktatás vagy az egészségügy. Emiatt a város és az egyetem joggal remélhetett többletforrásokat a központi költségvetésből az egyetem és főiskolák fejlesztésére. Nem hiába készült az 1970-es évektől kezdődően számos fejlesztési terv a felsőfokú oktatási intézményekkel kapcsolatban, amelyeknek az 1980-as évekhez közeledve egyre kisebb része valósulhatott meg.

Pollack Mihály Műszaki Főiskola előzményeinek rövid története

Pécsett a műszaki képzésnek nagy hagyományai voltak már a két világháború és az azt megelőző időszakot nézve is. De ekkor még csak közép és alsó szinten. A nagyfokú iparosodás következtében – ahogy az ország több településén – úgy Pécsen és a megyében is szakemberhiánnyal kellett szembesülniük a nagy ipa-

városrészen ugyanez 46%-54%

¹⁸ 1961-ben Országos településhálózati Tanulmánytervként jelent meg, de lényegében hasonló szempontok szerint készült el, mint a későbbi 1971-es Településfejlesztési Koncepció

¹⁹ Lásd bővebben: 1007/1971 (III. 15.) számú kormányhatározat a településhálózat fejlesztésének koncepciójáról

²⁰ PÉCS RRT 1966. 4.

²¹ 1007/1971 (III. 15.) számú kormányhatározat a településhálózat fejlesztésének koncepciójáról

²² PAPP 1971. 35.

²³ 1007/1971 (III. 15.) számú kormányhatározat a településhálózat fejlesztésének koncepciójáról

ri vállalatoknak, és ami a várost legérzékenyebben érintette, a bányászatnak is. Ezért az 1960-as évek elején a kormányzat úgy határozott, hogy az egyes régiók adottságainak megfelelően létrehozza a Felsőfokú Technikumok hálózatát. Mivel Pécsen néhány ipari üzemet leszámítva a bányászat volt a meghatározó iparág, Kazincbarcikához és Esztergom-Kenyérmezőhöz hasonlóan Vegyipari Technikumot alapítottak.²⁴

Az intézmény (Felsőfokú Vegyipari Gépészeti Technikum) szervezésével 1962-ben Dr. Kisbán Lászlót, a későbbi Intézmény igazgatóját bízták meg. A szükséges épületeket a Honvédelmi Minisztérium bocsájtotta rendelkezésre a Rókus utca volt laktanya épületeiben. A három komplexumnak (az eredeti rendeltetése miatt) jelentős átalakításon kellett átesnie, hogy megfeleljen a modern technikai és oktatói kívánalmaknak. De mivel az oktatást nem lehetett abbahagyni, így az objektumokat szakaszosan építették át. Mindennek köszönhetően az átalakításokkal csak 1968-ban végeztek. Többek között előadótermetet, műhelyeket, laborokat, tanszékek számára irodákat, éttermet, illetve egy modern diákszállót hoztak létre. Ezen felül a Mecseki Ércbányászati Vállalat segítségével tornatermet és új műhelyépületet húztak fel.²⁵ De a Rókus utcai korszerűtlen épületek minden igyekezet ellenére sem tudtak a kutatómunkának megfelelő színvonalú otthont adni. A szakember gárda felvétele után 1962 szeptemberében indulhatott meg az oktatás. Kezdetben elsősorban olyan diákokat vettek fel, akik más intézményekbe nem tudtak bekerülni.²⁶ Az első tanévet még 60 emberrel indító Főiskola diákszáma szépen növekedett. Csúcspontját az 1966/67-es tanévben érte el 176 fő nappalis és 103 fő levelezős hallgatóval. A megszűnés előtt egy kisebb visszaesés volt megfigyelhető, így az utolsó előtti tanévben már csak 223 főt számlált az intézmény.²⁷ A nyolc év alatt 5 tanszék jött létre: Általános Gépészeti Tanszék, Kémia Tanszék, Matematika-fizika Tanszék, Vegyipari Tanszék, Marxizmus-Leninizmus Tanszék.²⁸

A Pollack Mihály Műszaki Főiskola másik jogelődjének a Budapesten, 1961-ben létrehozott Felsőfokú Építő és Építőanyagipari Gépészeti Technikum számított. A Hörömpöly Imre vezetésével alapított intézmény a Szabó Ilonka utcában jött létre, de egyes órákat a helyhiány miatt az Építésügyi Minőségellenőrző Intézet Laboratóriumaiban tartottak. Az alapításakor is rossz feltételek között kellett megoldani mind az oktatást, mind pedig a tanulást. Ezért bár folyamatosan jöttek létre a különböző épületgépészettel foglalkozó szakok, állandó problémát jelentett a helyhiány és a korszerűtlenség.²⁹

1961 és 1970 között végül nyolc tanszék jött alakult: Alapozó tárgyak tan-

²⁴ KUCSERA 1995. 5.

²⁵ KOSARAS 2002. 5-6.

²⁶ UO. 2002. 6.

²⁷ Baranya Megyei Statisztikai Évkönyv 1962-1970-ig

²⁸ KOSARAS 2002. 7-8.

²⁹ KUCSERA 1995. 6.

széke, Technológia és gépelemek tanszéke, Kalorikus tanszék, Vízellátás, csatornázás tanszék, Szilikátipari tanszék, Épületvillamosítási tanszék, Szervezési Tanszék, Marxizmus-Leninizmus Tanszék.³⁰

1965-ben az Építési és Városfejlesztési Minisztérium látva a budapesti technikum állapotát, felhatalmazta Juhász Jenő akkori igazgatót, hogy keressen az iskola számára megfelelő helyet, ahol további szakok nyitására is lehetőség nyílt. Több vidéki város is szóba jött, de végül Pécs mellett döntöttek. Az 1965-ös elképzelés azt is jelentette, hogy Pécsen nem szűnt meg teljesen a technikum, hanem a kettőt egyesítve és tovább fejlesztve hoztak létre egy új felsőoktatási intézményt Pécsi Felsőfokú Épületgépészeti és Szilikátipari Felsőfokú Technikum néven. Ezt később, az átadás előtt, az 1970. évi 25. törvényerejű rendelettel főiskolai rangra emelték, és ekkor vette fel a Pollack Mihály Műszaki Főiskola nevet is.³¹

Az iskola számára előny volt, hogy a város folyamatosan igényelte a műszaki technikusokat, így az építészmérnököket is. A helyi és a környező építőipari vállalatok, mint a Baranya-, Somogy- vagy Tolna Megyei Építőipari Vállalat, illetve a tervező cég, a Pécsi Tervező Vállalat fel tudta szívni a szakembereket.

További előnyt jelentett, hogy Pécs ekkor „iskolavárosnak” számított. Mint már korábban említettük őket, jelen volt az Orvostudományi Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem vagy a Pedagógiai Főiskola. Így egyértelmű volt, hogy a város meg tud birkózni ezzel a feladattal is. Ezen felül pozitívumnak számított az is, hogy aránylag közel helyezkedett el a Pedagógiai Főiskola és a POTE, amelyekkel kiegészülve a Műszaki Főiskola tovább erősíthette a terület Egyetemváros jellegét.

A végleges döntés a telepítés helyéről 1968-ban született meg. Az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium részére a város az egyik legszebb területét adta oda a Rókus-dombon. Az új felsőoktatási intézmény az egykori pártiskola mellett a Boszorkány és Damjanich utcák által határolt területen jött létre. Nem sokkal később elkészült a körülötte elhelyezkedő Nyugat-Mecsek lakótelep első rendezési terve is, ahova a tanárok egy részét telepítették a későbbiekben.

A Pollack Mihály Műszaki Főiskola építéstörténete

Az első kapavágásra 1968. április 23-án került sor.³² Az első évben még érdemben csak a tereprendezési munkákkal végeztek. Az 129 millió forintra tervezett épületkomplexum kivitelezésének 1969-től kezdtek neki a Baranya Megyei Állami Építőipari Vállalat dolgozói. A helyi újság, a Dunántúli Napló szinte minden baranyai építkezésen jelen volt és tudósított, ám ebben az esetben nagyon kevés cikket ismerünk az intézmény építéstörténetével kapcsolatosan. 1969 júliusában

³⁰ KOSARAS 2002. 11-12.

³¹ FEDELES – LENGVÁRI – POHÁNKA – POLYÁK 2011. 129.

³² DUNÁNTÚLI NAPLÓ, 1970. május 31. 3.

már készen volt szerkezetileg a főépület, a melléképület és a nyaktag, illetve harmadik emeletnél jártak a kollégiummal.³³ De a legtöbbit egy 1970-ben készült írásból tudhatunk meg a beruházásról, ahol összegezték az eddigi eseményeket és az okokat, hogy miért vannak – kisebb – csúszásban a beruházók. Az indokok hasonlóak voltak a korszak többi szocialista beruházásainál hallottakhoz: hosszabbra nyúló tél, anyag- és emberhiány. Ez utóbbiról azt is tudjuk, hogy volt olyan időszak az építkezés közben, amikor csak alig 40-50 ember dolgozott az épületeken a kért 150 fő helyett.³⁴

Végül mégis csak sikerült az 1970-es tanévkezdésre műszakilag átadni az épületeket. Mint Juhász Jenő az intézmény főigazgatója köszöntőjéből tudjuk mindezt hiányosan. De a nehézségek mellett is megkezdődhetett a tanítás a Pollackon.³⁵

A sokféle funkció kielégítésére a tervező, ifj. Módos Ferenc gazdaságos alaprajzot alkotott. Az épülecsoport változatos összképet mutatva bontott mégis zártrendszeren belül funkcionális kapcsolatban van minden egymással. A Főiskola három nagyobb és egy kisebb épületegységből áll, amelyek egységesen UNIVÁZ technológiával készültek. Az előcsarnokból (A-épület) nyílik a 400 fős előadó, majd három darab 100 fős előadóterembe és szeminárium termekbe lehet eljutni. A keleti oldalhoz nyaktaggal csatlakozik a tornaterem és az öltözők szárnya.

A tanszéki szárnyban (B épület) helyezték el a 18 tanszéket, a tanácsstermet, a könyvtárat, valamint az adminisztrációt. A megoldás elsősorban azért számít jónak, mivel az épületből könnyen elérhető az oktatási szárny, valamint a műhelyek és a laborok is megközelíthetők és ellenőrizhetők voltak. A két nagyobb egységgel szorosan, átlósan, lépcsőzetesen összekapcsolva alakították ki az alacsony tömbökre helyezett műhely-laboregység épületét (C épület). A C-szárny kialakításának és elhelyezkedésének köszönhetően, önálló egységként is funkcionálhat, amely így nem zavarja az elméleti tömbben folyó munkát és az oktatást sem.³⁶

A három épülethez képest közel helyezték el – a többi részhez képest merőlegesen – a 850 fős kollégiumot. A tízzintes, öttraktusos elrendezésben kétágyas szobákat alakítottak ki. Minden lakóegységhez tartozott saját rajzasztalt, valamint egy vizesblokk. A belváros éttermektől való távolsága miatt az épületet felszerelték egy 1500 főt kiszolgáló konyhával is. A statisztikai adatok szerint az beruházás összesen 154 353 000 forintot tett ki.³⁷

Az újonnan épült egységek mellett továbbra is megtarthatta a főiskola a Rókus utcai épületeit, amelyekre a helyhiány miatt továbbra is szükség volt. Ezt csökkentvén az 1973 és 1974. évi kisajátítások nyomán a Pollack kezébe kerültek a Damjanich és Boszorkány utcai épületek, ahol újabb laboratóriumokat, műhelyeket és raktárat és nyomdai helyiséget tudtak kialakítani 1974 és 1980 között.

³³ DUNÁNTÚLI NAPLÓ, 1969. július 11. 5.

³⁴ DUNÁNTÚLI NAPLÓ, 1970. május 31. 3.

³⁵ DUNÁNTÚLI NAPLÓ, 1970. október 2. 5.

³⁶ KISS 1972. 16-18.

³⁷ Baranya Megye Statisztikai Évkönyv 1973. 45.

Az 1970-es évek elején a Főiskola összefogva a diáksággal (nagyrészt) társadalmi munkában létrehozta a kikapcsolódási funkciókat is ellátó szabadidőtelepet, amely tartalmazott egy kosárlabdapályát, egy futballpályát, valamint később egy strandot.

Az 1971-es évet még négy tanszékkal indították (Épületgépész, Épületvillamos, Szilikát és Vegyipari gépész, valamint Épületgépész szakokkal.) 1975 és 87 között azonban a tanszékek helyébe összesen nyolc különböző intézetet került. (Magasépítési, Mélyépítési, Szilikát- és Vegyipari Gépészeti, Épületek Gépészeti Berendezési, Vízgazdálkodási, Marxizmus-Leninizmus, Matematika és Számítástechnikai és Pedagógiai).³⁸

Befejezés

A Pollack Mihály Műszaki Főiskola megalakulásához számos feltételnek teljesülnie kellett. Az ország szakemberhiánya megkövetelte, hogy a Párt minél gyorsabban megoldja a szóban forgó problémát. Ezért 1961 után létrehozták a felsőfokú technikumok hálózatát. A rendszer alapvető hiányosságokkal született meg, így a kormányzat felismerve hibáját az évtized végére megszüntette a technikumokat. Ez lehetőséget adott Pécs számára is, hiszen egy pesti építészeti technikum éppen új otthont keresett magának, így annak befogadásával megoldódhatott a pécsi intézmény problémája is. 1968-ban így elkezdték a Rókus-dombon az intézmény felépítését, amelyet 1970 szeptemberére át is tudták adni. A négy épület UNIVÁZ technológiával épült. Három oktatási, egy pedig lakhatási célokat lát el mind a mai napig. A 2000-es évek felújításának és korszerűsítésének köszönhetően a PTE Pollack Mihály Műszaki Kar a mai napig a Dél-Dunántúl egyik legszínvonalasabb campusával rendelkezik.

Felhasznált Irodalom

Baranya Megyei Statisztikai Évkönyv 1962-1970 közötti számai

DUNÁNTÚLI NAPLÓ

FEDELES – LENGVÁRI – POHÁNKA – POLYÁK 2011 = FEDELES Tamás – LENGVÁRI István – POHÁNKA Éva – POLYÁK Petra: A pécsi felsőoktatás évszázadai. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2011.

HAJDÚ 2006 = HAJDÚ Zoltán: Dél Dunántúl. Dialóg Campus Kiadó, Pécs- Budapest, 2006.

KAPOSI 2006 = KAPOSI Zoltán: Pécs gazdasági fejlődése 1867-2000. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara, Pécs, 2006.

³⁸ KOSARAS 2002. 25.

- KISS 1972 = Dr. KISS Tibor: Pollack Mihály Építőipari Főiskola, Pécs. *Műszaki Tervezés* (12. évf.) 5. sz. 16-18.
- KOSARAS 2002 = Dr. KOSARAS Gellért (szerk.): 40 éves a „Pollack”. Jubileumi emlékkönyv. 1962 – 1970 – 1995 – 2002. PTE Pollack Mihály Műszaki Kar, Pécs, 2002.
- KUCSERA 1995 = KUCSERA Gyula (szerk.): Jubileumi Évkönyv. 1960 – 1970 – 1995. Pollack Mihály Műszaki Főiskola, Pécs, 1995.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1981 = KSH, 1980. évi népszámlálás. 2. b. Pécs népessége és társadalma. Központi Statisztikai hivatal, Budapest, 1981.
- PAPP 1971 = PAPP József: Pécs általános rendezési terve (1971). In: *Műszaki tervezés*, 1971. (11. évf.), 12. szám.
- PÉCS RRT. 1966 = Pécs város 1966. évi részletes rendezési terve, Pécs, 1966.
- ROMSICS 1999 = ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- SALLAY 2001 = Sallay Árpád: Az uránércbányászat szerepe Pécs 20. századi fejlődésében. In: *Pécsi Szemle: várostörténeti folyóirat* 2001. (4. évf.) ősz
- VALUCH 2006 = VALUCH Tibor: A magyar művelődés 1948 után. In: Kósa László (szerk.): *Magyar Művelődéstörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.